Magister-Auctor Saga

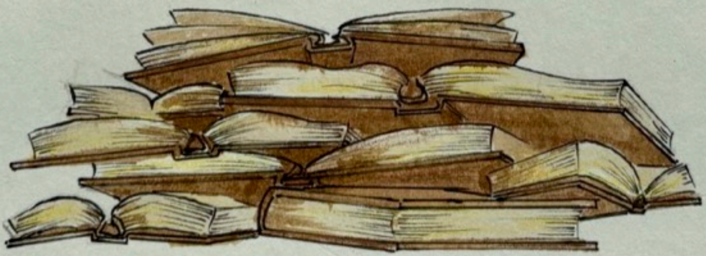

Verlichtte burgers school

Sayen Quispe Zainabu Chebet

Versie 2.06

Titel: *De Magister Auctor Saga. 06. Verlichtte Burgers School*

Co-Auteurs: Sayen Quispe e Zainabu Cheboi

E-boek in Pages met lettertype *Charter 14*

Volledig herwerkte versie van 122.25 door Maria Liber

Voor de eenentwintigste eeuw is De Magister-Auctor Saga

© 2020-2026 Pascal Paulus met boekomslag van Frank Nuyts uitgegeven onder de licentie CC BY-NC-ND 4.0

Magister-Auctor Saga

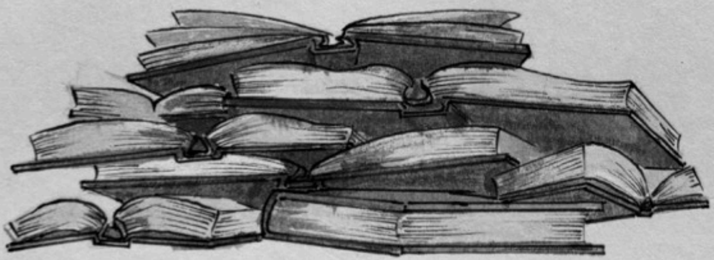

Verlichtte burgers school

Sayen Quispe Zainabu Cheboi

Voor Manuel, Sebastião
en Olívia

De normalisering van de school

Tweede helft van het honderd achttiende hectojaar. De negentiende eeuw, zei men voor de Heropbouw toen de Christelijke wereld ervan uit ging dat iedereen de geboorte van Christus als *éénpunt* zou nemen. Vóór de Europese renaissance waren nulpunten immers des duivels.
Onlangs is Koningin Louise-Marie in Oostende gestorven. Leopold werd voor de tweede maal weduwnaar. De oudste van de drie kinderen was nog net geen 15 jaar, zijn broer Filip 13 en de kleine Charlotte vierde net haar tiende verjaardag.

De stedelijke bevolking had de uitvaart van de koningin ingetogen gevolgd. Maar niemand kon lang blijven stilstaan bij overledenen uit de hoge kringen. Men volgt met aandacht de veranderingen op de voormalige militaire zeedijk. Één van de achthoekige uitstulpingen dient als fundament voor een houten kursaal ten behoeve van de steeds talrijker wordende vakantiegangers, gegoede burgers en aristocraten.
In de nazomer hebben jongeren het vaak met rode oortjes over *Le Paradis*. Hiermee bedoelen ze een afgezet stuk strand op de grens tussen Oostende en Mariakerke. Daar is naakt baden op doktersvoorschrift toegestaan. Vooral mannen maken gebruik van het strand en de rondlopende verhalen zullen uiteindelijk snel tot het verbod van het naaktbaden leiden. De geschiedenis herhaalt zich. Net zoals toen Jan en Madeleine met hun vrienden honderd jaar geleden de eerste baders zagen toekomen, wordt ook nu op de preekstoel voor de verregaande zedenverwildering gewaarschuwd. [*Zie Het voorrecht om te*

Weten].

De wetenschappelijke wereld staat steeds meer op de voorgrond. Wie economische en industriële belangen heeft, begrijpt al lang dat hier de toekomst ligt en niet langer in het beheren van de goddelijke goederen op aarde, zoals nog het geval was tot zo'n honderd jaar geleden. En zelfs voor het beheer van de grond en de aarde wordt tegenwoordig de hulp van de wetenschap ingeroepen en niet meer van magiërs en zieners. De Sterrenwacht van Brussel is vandaag een heus meteorologisch instituut. Er worden gegevens verzameld van waarnemers uit het gehele grondgebied. Zo kan men het weer beter interpreteren en dus kunnen ook gevaren voor de landbouw beter worden voorzien.
Gaandeweg rusten de sterrenwachten zich verder uit. Meridiaankijkers maken het observeren van de sterren steeds preciezer. Die observaties zorgen ervoor dat de aarde en de zon hoe langer hoe meer uit het centrum van het universum verdwijnen. Ballonnen worden op grote schaal gebruikt. Misschien is het niet toevallig dat het eerste verhaal van de 23-jarige jonge Jules Verne de titel meekrijgt *Un drame dans les airs. Un voyage en ballon*. Kort hierop volgt zijn eerste boek: *Un drame au Mexique. Les premiers navires de la marine mexicaine*. De toon is meteen gezet. In heel zijn werk gedurende de volgende vijftig jaar, zal Jules Verne steeds allerlei wetenschappelijke ontdekkingen op de voorgrond brengen en zelfs ontwikkelingen voorspellen.

In Moresnet is Johanna Lemaître niet alleen '*froébélienne*'

maar ook *institutrice*. Ze is nu 33 jaar en heeft haar schoolactiviteiten uitgebreid. In het schooltje in de aangepaste schuur begeleidt ze iets meer dan dertig kinderen. Ze krijgt daarbij dagelijks hulp van haar revolutionaire buurvrouw Carine [Zie *Slaven van de Macht*]. Die brengt naast haar eigen beide kinderen ook de kleine Annie Dehaan mee, die sinds vorig jaar in Moresnet woont. Haar vader is weduwnaar. Een mijngas explosie in het noorden van Frankrijk ontketende een brand in de mijnwijk waar zijn gezin woonde en de moeder van Annie kwam er om het leven. Annie's vader wilde vanaf dan niet meer ondergronds werken en verhuisde naar Moresnet toen hij vernam dat de *Vieille-Montagne* ervaren mensen aannam.

De schoolgroep van Johanna is in de buurt gekend als de *Société des Enfants Républicains*. Johanna beweert dat ze het werk van haar overgrootouders en grootouders verder zet. De *Société* is geen imitatie van de volwassenenwereld zoals het geval was in de Ierse school van David Manson toen hij een vorm van Staten-Generaal in spelvorm opzette om zijn bijzondere vorm van mutueel onderwijs in te kaderen. Wel nam ze het idee van werkparen van Martha MacThiers over. Uiteraard besteedt ze veel aandacht aan de vrije arbeid zoals haar meester Fröbel het formuleerde. Ze breidt dat begrip zover ze kan uit tot vrije *intellectuele* arbeid, waarbij ze de kinderen stimuleert om zelf op onderzoek te gaan. Daarna spreken en, als ze hiertoe al in staat zijn, schrijven ze onder begeleiding van Carine of Johanna over hun belevenissen.

Hoewel haar vorm van werken volledig verschilt van wat in de door de Vieille-Montagne gefinancierde gemeenteschool van

Kelmis gedaan wordt, heeft Johanna toch goede contacten met haar collega-onderwijzers. Op die wijze kan ze papier, inkt en pennen, maar ook schoolmeubels en rekenmateriaal voordelig inkopen. Ze blijft proberen om haar collega's te interesseren voor het lesmateriaal van Fröbel.

Johanna waardeert de beslissing van de financierders om tenminste één onderwijzer met volledige opleiding aan te nemen. Ze gaat niet altijd akkoord gaat met zijn didactische zienswijze maar hij beschouwt haar wel als gelijke. Uiteindelijk is ze een onechte *institutrice*, door zelfstudie. In zekere zin beperkt haar enige werkelijke opleiding zich tot haar verblijf in de Kindertuin van Langethal [Zie *Slaven van de Macht*].

Op een avond praten Johanna en haar collega over wat Johanna in een onderwijzerstijdschrift las.

"Er wordt steeds vaker geschreven dat het blijkbaar echt niet meer kan om onderwijzers zonder opleiding in de klas te hebben. Dat kan ik wel onderschrijven. Maar ik ben niet akkoord dat men iemand zonder vakopleiding gelijkstelt aan een ongeletterde," zegt ze.

Haar collega antwoordt: "Ik heb jou zeker nooit als een ongeletterde aanzien. Integendeel. Ik denk dat je kennis verder reikt dan wat sommige van mijn collega's en ik ooit in onze studententijd opdeden. Maar als ik het goed voor heb, wil de regering van ons buurland België dat de onderwijzers in de kleine steden en dorpen zich vaker bezig houden met de volksopleiding in het algemeen en dus ook met volwassenen geletterde activiteiten ontwikkelt. De schoolbibliotheek kan ook gemeentebibliotheek zijn. Men vraagt hen soms ook om aan

volwassenen voor te lezen of spreekbeurten te geven."
"Dat is in elk geval wat je in de liberale tijdschriften en dagbladen te lezen krijgt," mengt Henri zich in het gesprek.
"Ja," antwoordt Johanna's collega lachend. "Moet je deze parel horen?" Hij neemt een exemplaar van het Nederlandse *De Leerschool, tijdschrift voor kwekelingen* ter hand en leest: "*Dat het onderwijs aan een dagloner in een der meest afgelegen dorpen des vaderlands, niet het zelfde zal behoeven te zijn dan het welk aan de kinderen van den ambachtsman in de eene of de andere handelsstad gegeven wordt… De leerlingen in eene school in eene handelsplaats late men tekenen; rekeningen, kwitanties, schuldbekentenissen, wissels enz. schrijven,… in eene veenkolonie is het noodzakelijk dat de leerlingen goed met het ontstaan van het veen en den turf bekend worden gemaakt, dat zij dikwijls berekeningen maken waarin de in- en verkoop van dit artikel voorkomt; dat zij bekend worden met die plaatsen waar ook venen worden gevonden*".
"Dat zal wel de visie zijn van doctrinaire liberalen en behoudsgezinde machthebbers," zegt Johanna. "Ik weet dat men reeds in 1842 rijkskweekscholen wilde oprichten naast provinciale en bisschoppelijke kweekscholen en normaalscholen. Hoewel men een eensluidende opleiding voorstaat voor een opdracht in door de staat ingerichte lagere scholen die niet onder kerkelijke invloed zouden mogen staan, is de druk vanuit de conservatieve kerkleiding groot. Denk maar aan de woorden van Monseigneur Cornelis Van Bommel, die volgens ik weet, nog altijd referentie zijn voor de andere bisschoppen en kerkelijke leiders in België. Hij zei ondermeer dat hij de *Broeders van de Christelijke*

Scholen als model ziet. Dus, de regels van La Salle die de kinderen het zwijgen opleggen zijn de regels voor de ideale onderwijzer. Uiteraard zouden volgens deze kerkvader de leken onderwijzers zoveel mogelijk die regels moeten volgen, en vooral de christelijke leer kennen en beleven. En hoewel de onderwijzers ook over een goede profane kennis moeten beschikken, zouden er minder hoge eisen kunnen gesteld worden aan wie op het platteland werkt. Je eerste opmerking over de onderwijzer als volksopleider komt wellicht niet uit die behoudsgezinde hoek!"

Carine mengt zich in het gesprek: "In elk geval stribbelen de conservatieven tegen zodra over meer algemeen onderwijs wordt gesproken. De Belgische minister Rogier krijgt zijn voorstel in verband met het middelbaar onderwijs niet echt van de grond. Sinds 1850 stelt hij Rijksmiddelbaar onderwijs voor, waarbij de geestelijkheid uitgenodigd wordt voor het godsdienstonderwijs, zonder dat dit in het curriculum wordt opgenomen. Dit zou immers een verplichting voor één bepaalde religie inhouden, terwijl er officieel geen staatsreligie is. Dat alleen zorgt ervoor dat het door de Staat ingerichte middelbaar onderwijs praktisch dode letter blijft. De belangstelling voor de koninklijke athenea en de middelbare scholen van het rijk, de provincie of de gemeente blijft klein. En dan gaat het nog maar enkel over rijksonderwijs voor jongens. Over de meisjes van de hogere klasse hoeven de conservatieve katholieken zich vooralsnog geen zorgen te maken. Die lopen eventueel school, maar enkel in katholieke instellingen voor meisjes in handen van zustercongregaties. Het hoge schoolgeld houdt er de arme meisjes als vanzelf weg."

De vrienden in Moresnet spreken uiteraard vaak over de toestand in België en Nederland. Wat ze vernamen uit andere landen van het Europese continent verschilt niet veel van wat ze uit de buurlanden horen.
In het Victoriaanse Groot Brittannië worden bijvoorbeeld zelfs de woorden van Samuel Smiles, van strenge calvinistische afkomst, met argwaan bekeken. Deze voormalige chirurgijn besluit te beginnen schrijven en wordt politiek actief na zijn jaren als uitgever van de *Leeds Times*. Hij werkt mee aan de wetgeving rond publieke gezondheid en nationale opvoeding. Hij is ervan overtuigd dat de omgeving van de kinderen een grote invloed heeft op hun educatie in latere jaren. Over educatie zegt hij met de woorden van Mills: "*It is help towards doing without help*". Daarmee bedoelt hij dat onderwijzers de werkende bevolking moeten aanleren hoe ze minder afhankelijk kunnen worden van liefdadigheid of armeninstellingen. Maar de hogere standen gaan ervan uit dat de lagere standen die stand juist bekleden als gevolg van minder intellect en zien geen heil in zoiets als de *Leeds Mutual Improvement Society.* Dit soort organisaties gaat voor velen te ver hoewel er ook is wie bijvoorbeeld zegt: "*Er wordt beweerd dat onderwijs de arbeidersklasse aspiraties zou geven om boven hun huidige positie uit te stijgen, en de instellingen die nu onder ons zijn gevestigd en die als 'glorieus' worden beschouwd, in gevaar zou kunnen brengen. Welkom bij alle dergelijke ambities! Verwelkom de opleiding die ervoor zal zorgen dat mensen zichzelf respecteren en hogere voorrechten en grotere vrijheden nastreven dan ze nu genieten! Verwelkom alle middelen die de massa zullen*

introduceren en verheffen tot de volledige gemeenschap van burgerschap - ongeacht wiens gemak door de verandering wordt verstoord."

In Nederland heb je een dergelijk soort vereniging. Al sinds de tijd van de Bataafse Republiek speelt *De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (afgekort *Tot Nut*) een belangrijke rol in de volksopvoeding. De vereniging zet ondermeer openbare bibliotheken op. De lokale afdelingen beheren op dit ogenblik meer dan 240 uitleenbibliotheken. De collecties moeten uiteraard voldoen aan selectiecriteria: de publicaties leggen de nadruk op de morele deugden van ijver op het werk en van zelfhulp.

De opkomende Portugese liberalen hopen ondertussen op snelle alfabetisering van een bevolking die zo goed als volledig ongeletterd is en toch is de tegenstand ook hier groot. Men stelt een plan voor mobiele scholen op. De *Hoge Raad voor de Openbare Instructie* vermeldt in haar rapport over het jaar 1847-1848 dat dit een zuinig plan is om het onderwijs te verspreiden in plattelandsparochies. Net als in Zweden kan men een corps rondtrekkende meesters creëren die gedurende een bepaalde periode in elke parochie les geven: '*Ondanks het bestaan van andere productievere middelen, zou deze methode misschien onder ons kunnen worden getest*' zo stelt de Hoge Raad. Dit is het antwoord op de poging van minister Rodrigo Magalhães die in artikel 3 van de schoolhervorming van 1835 stelde om alle gemeentes van een school te voorzien met als algemene methode het Lancaster- of wederzijds onderwijs, met zoveel mogelijk verbeteringen. Dit was dus de volgens de

conservatieven te dure oplossing. Enkele jaren later stelt artikel 22 van de hervorming van Passos Manuel "*Wanneer de gekozen methode niet kan plaatsvinden door een gebrek aan voldoende leerlingen, of om welke andere reden dan ook, blijft de methode van simultaan lesgeven bestaan*". Hiermee poogt men het argument te ontkrachten om geen school op te richten in een bepaald plattelandstreek wanneer er niet voldoende leerlingen voorhanden zijn.
Dat lukt niet en daarom wordt het Zweedse model vooruitgeschoven als kostenbesparend. Dit maakt echter een ander probleem groter. De lamentabele discipline in de mobiele en zelfs in de vaste scholen brengt er de onderwijzers vaak toe om te overdrijven wanneer ze een leerling een pak slaag geven. Het reglement van 20 december 1850 verwijst in paragraaf 33 naar de toe te passen straffen: schelden, achteraan gaan zitten en recht blijven staan. Lijfstraffen mogen alleen als laatste middel worden toegepast en moeten '*vaderlijk worden gebruikt, waarbij men vermijdt de schaamte te beledigen of de gezondheid te schaden*'.

Carine is erg verbolgen over wat ze leest in een exemplaar van de Gentse zondagskrant *Vaderland*. Daarin staat dat de Vlaamse letterkunde het slecht stelt en dat dit het gevolg is van de Franse Revolutie. De krant schrijft: '*immers tijdens het schrikbewind op het einde der vorige eeuw, evenals tijdens de dwingelandij van Napoleon I, was de invloed der Franse taal zeer groot. De mannen van "la belle et généreuse (!) France", die van onze Vlaamse voorouders kleine Franse mannekens wilden maken, roeiden, waar zij konden, de Vlaamsche taal weg en drongen met geweld, in*

allerhande besturen, onderwijs, enz., hun Frans op. Het spreekt vanzelf, dat de Vlaamse letterkunde, die alreeds niet veel betekende, door dit alles erg getroffen werd, om ten slotte, als eene overwonnene, de plaats voor de taal van "chez nous" te ruimen'. Ze beweert dat het hoofdzakelijk omwille van de Vlaamse en Brabantse aristocratie is dat het Frans het Vlaams verdrukt. Volgens haar had de revolutionaire Franse opstoot vooral te maken met de wens om een algemene wetenschappelijke taal te hebben die het Latijn kon vervangen en voor de verlichte geesten van Frankrijk kon dit enkel het frans zijn. Chauvinist zeker, maar het heeft niets met letterkunde te maken, besluit ze.

Johanna en Henri gaan met Carine akkoord dat het heel vaak de Franssprekende elite is die stokken in de wielen steekt wanneer het om Nederlandstalig onderwijs gaat. Dat was duidelijk tijdens de jaren van het *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*. Maar hoe dan ook, de Fransen koesterden zeker de hoop hun taal tot wereldtaal te maken en op die manier de Franse hegemonie te vergroten. Je kon ze hierin vergelijken met Spaanse, Portugese, Engelse, Chinese en Arabische heersers.

Ondertussen trachten de voormalige leden van de *Association Démocratique* die in Moresnet terecht gekomen zijn een lijn te trekken in de ontwikkelingen in Frankrijk, sinds Louis Philippe werd afgezet. Voor Carine en haar familie gaat het om een terugkeer naar de *echte waarden* van de republiek, met een groter bewustzijn van de arbeiders. Ze halen de verslagen aan over de februari-gebeurtenissen in 1848 van de hand van Karl Marx, Gustave Flaubert, Alexis de Tocqueville en Victor Hugo. Hun vrienden zeggen indertijd ook de *Deutsche Brüsseler Zeitung*

te hebben gelezen. Maar je kan niets anders dan vaststellen dat de verhoopte versterking van socialistische ideeën heel snel de kop werden ingedrukt door een attente Louis Napoleon die alle trekken van zijn oom heeft. Hij was er immers snel op uit om president te worden van die nieuwe republiek. En het is nu al duidelijk dat die tweede republiek zal opgevolgd worden door een tweede keizerrijk. Je kan de recente gebeurtenissen moeilijk anders interpreteren dan als een nieuwe staatsgreep van wie de macht al gegrepen had. Trouwens, Marx zit in Londen, Hugo in Brussel, Flaubert reist ergens in Egypte rond en Tocqueville zit waarschijnlijk nog vast in de gevangenis van Vincennes. Nee die tweede republiek heeft wel definitief afgedaan en nogmaals hebben de leden van de hoogste klasse gewoon de macht van elkaar overgenomen.

Johanna volgt op afstand de gebeurtenissen in de wereld van onderwijzers en *froébéliennes*.
Ze verneemt dat de *Société Centrale des Instituteurs* die zo'n goede tien jaar geleden het licht zag er niet goed voorstaat. De *Société* had als gevolg van een meer liberale oriëntatie van de Belgische regering steun gekregen, vooral van stedelijke overheden. De bezorgdheid toen was dat er meer op simultaan en mutueel onderwijs zou worden aangestuurd en de demonstratieve methode die met kleine groepen leerlingen haar nut had bewezen meer en meer zou worden verlaten. In 1841 zei de voorzitter van de *Société* tijdens haar congres dat het doel was: '*d'améliorer l'instruction primaire, de propager les bonnes méthodes, de faire connaître les différents procédés de l'enseignement, d'exciter les zèles des instituteurs et de faire*

concourir les vues et les moyens de chaque membre de la réunion au bien-être général'. Toch enigszins vrijblijvend…
Met de komst van een conservatieve regering ging het nog minder goed. Minister Nothomb weigerde het voorzitterschap van het congres en ondertussen werd in Brussel per reglement beslist dat vanaf 1844 de onderwijsmethode het simultaan onderwijs volgens Pestalozzi zou zijn. Mutueel onderwijs zou enkel nog mogelijk zijn in die scholen waar het reeds voor 1844 werd toegepast. Uiteraard werd hiermee de Lancasterschool bedoeld die trouwens geen openbare school was. Het stadsbestuur ging erg gemakkelijk in op de aanvraag van de voorzitter van de *Société pour l'encouragement et le soutien de l'enseignement mutuel* om die school in de volkswijk van de Marollen te openen. Beter een povere niet openbare armenschool dan helemaal geen school, leek de redenering wel te zijn. Johanna is geneigd akkoord te gaan met Carine dat het hier nogmaals om een bewuste keuze gaat om de kinderen van het gewone volk minder degelijk onderwijs te verstrekken dan die van de meer geprivilegieerde groepen.
Toch keuren onderwijzers en hun vertegenwoordigers vandaag bepaalde handelingen van welgestelde gezinnen af. Johanna leest in een pedagogisch tijdschrift van 1850 dat het de plicht is van de onderwijzers de ouders te waarschuwen om de kinderen aan te leren andere kinderen niet te kritiseren omwille van kleding of uiterlijk. Ook de uit de aristocratische middens overgenomen gewoonte om kinderen reeds op jonge leeftijd met pracht en praal op bals in de wereld van de volwassenen in te leiden wordt onpedagogisch genoemd.

In de zomer van 1852 is er nieuws uit Pruisen. Karl Fröbel laat weten dat het met de Hogeschool voor Vrouwen niet goed gaat. Reeds een jaar na de opening waren er spanningen tussen hem en zijn oom Friedrich die zich snel terugtrok. Karl schrijft dat oom Friedrich ondertussen kwam te overlijden wat Johanna toch wel een schok bezorgt.
Verder heeft Karl het erover dat hij en zijn vrouw steeds vaker in conflict kwamen met het Hamburgse schoolbeleid. Karl is nu *persona non grata* in de Pruisische onderwijswereld en het koppel verliet ondertussen de hogeschool. Er is sprake om de hele school te sluiten. Karl laat weten dat hij en zijn gemalin Johanna naar Edinburgh gaan verhuizen waar hij de leiding kan krijgen over een meisjesschool.
Nu de Belgische regering het onderwijs verder wil uitbouwen en differentiëren in functie van beroepsopleidingen, stelt de directeur van de Sterrenwacht, Adolphe Quetelet voor om een meetnet van agro-meteorologische waarnemingen op te richten in de Belgische landbouwscholen. Sinds de *Internationale Conferentie voor Maritieme Meteorologische Waarnemingen* in Brussel plaatsvond in september van 1853 op initiatief van de Amerikaan Matthew Fontaine Maury, is Adolphe Quetelet een gekende en gewaarde naam in binnen- en buitenland. De deelnemers aan de conferentie komen uit België, Denemarken, de Verenigde Staten van Amerika, Frankrijk, Groot-Brittannië, Noorwegen, Nederland, Portugal, Rusland en Zweden. Kort na de conferentie verschijnen de verslagen, zowel in het Frans als in het Engels waaruit blijkt dat het verrichten van meteorologische waarnemingen op zee leidt tot minder lange

zeereizen. De conferentie heeft dat wel erg duidelijk gemaakt. Wat goed kan zijn voor zeereizen kan het ook zijn voor de landbouw, zo verdedigen de meteorologen. En dus zullen er onder meer in de landbouwscholen van Verviers, niet zo ver van Kelmis, maar ook van Torhout nabij Oostende en Tienen dagelijks klassieke klimatologische waarnemingen worden verricht. De veelbelovende praktijk wordt al snel weer stopgezet met als officiële reden dat het werk te zwaar doorweegt op het uurrooster. Johanna denkt dat een andere reden wel kan zijn dat men de toekomstige landbouwers niet te veel wetenschappelijk werk wil laten verrichten. De afschaffing van enkele van die scholen en de hervorming van de andere, in 1855, versterkt haar mening.

Een van Johanna's collega's brengt haar een artikel uit een pedagogisch tijdschrift over een klank-leesmethode die António Castilho voor de Portugese taal ontwikkelde en daarom de naam Método Castilho met zich meekreeg. De methode is gebaseerd op een leesboekje met plaatjes en wordt blijkbaar beschimpt door schoolmeesters. In het artikel leest Johanna dat ondermeer de *Hoge Raad voor de Openbare Instructie* zeer kritisch is over deze methode. Men schrijft haar niet meteen af, maar zegt dat '*De eerste informatie niet erg gunstig is voor die methode*'. Ze wordt weinig gebruikt en moet verder getest worden zo vindt de *Hoge Raad*, hoewel, gaat de tekst verder, '*de Raad het ten zeerste zal waarderen dat, indien de voordelen van gemak, beknoptheid en perfectie die zijn methode belooft worden gerealiseerd, de immense roem die hij verdient voorbehouden is aan de vooraanstaande filoloog A.F. Castilho*'. Verder laat de Hoge Raad niet na kritiek te

geven op commissaris Castilho die het gebruik van zijn methode zou proberen af te dwingen ten nadele van andere methodes. De *Hoge Raad* stelt dat zelfs indien de resultaten goed zijn, ze daarom zouden moeten worden aanbevolen. Dat was in 1853. We zijn nu twee jaar verder, zegt het artikel en de *Hoge Raad* is duidelijker in haar kritiek over wat in eerste instantie onterecht de snelle methode werd genoemd en het gebruik ervan. De resultaten uit verschillende delen van het land wijzen uit dat ze moet worden veroordeeld, zo heet het. Toch durft de Hoge Raad zich '*geen volledig en zeker oordeel te vormen, en ontkent niet dat er meer tijd nodig is'.* Hierbij verwijst men ondermeer naar de gewoonte van de schoolmeester om liever oude procedures te gebruiken en hun onwil omtrent eender welke innovatie. Maar wat vooral lijkt te wegen is de aversie tegen de onbezonnenheid om deze methode te willen opleggen ten koste van alle andere vormen van leesonderricht.

Het artikel besluit met een klein positief verslag. Het verhaal komt uit een gemeente in het binnenland van Portugal, Viana de Alentejo: '*Op 24 juli 1853 werd in dit dorp de School voor Lager Onderwijs ingehuldigd in een eigen gebouw, uitgerust met het nodige materiaal om Castilho's snelle leesmethode in praktijk te brengen. Een grote bijeenkomst van dames en heren uit dit dorp en van de naburige dorpen vulde het gebouw. De muziekband 'Os Curiosos' speelde aan de deur. De kinderen bezetten de schoolbanken. De kinderen zongen begeleid door enkele muziekinstrumenten de aanroeping tot God en tot Castilho wiens portret op een van de muren van de klas hing. Er volgden verschillende toespraken en onderwijzer João António Martim*

Morom legde in een al even lange als mooie toespraak het Castilho-systeem en de voordelen ervan uit. Dit deel eindigde met het volkslied van de industrie gezongen door de kinderen en begeleid door de muziek. Volgens de beschrijving van de administrateur kenden kinderen van vijf en zes jaar die niets wisten al in de korte tijdsspanne van vijf dagen en vier lessen perfect de 22 letters met hun verschillende waarden'. Johanna ziet in dit verslag bijkomende argumenten om de vervelende lessen die gebaseerd zijn op het spellend lezen te laten vervangen door de zinvolle aanbreng van woorden en teksten, zoals met plaatjesboeken en leesboeken kan bereikt worden. Het wordt tijd, denkt ze, haar geheugen op te frissen aangaande de kinderencyclopedieën die Comenius tweehonderd jaar geleden verspreidde.

De stamkroeg van Henri is voor de oude vrienden uit de tijd van de *Association Démocratique* wat de Kindertuin-schuur van Johanna is voor de schoolmeesters en wie zich interesseert voor mathetiek en didactiek.
In een gesprek aan de toog verneemt Henri dat de familie Marx het in London niet zo goed stelt. Karl brengt bijna al zijn tijd studerend door in de Londense bibliotheken en Jenny klaagt erover dat er vaak geen geld genoeg is om het gezin deftig te voeden en te kleden. Bovendien bekijkt zowat iedereen de filosoof met argwaan. Hij is immers gekend voor zijn ideeën die volgens de gegoede klasse te dicht aanleunen bij het socialisme om aanvaardbaar te zijn. In het Verenigd Koninkrijk van Koningin Victoria zijn de vooroordelen van de middenklasse tegen het karakter en het gedrag van de handarbeidersklasse zelfs belichaamd in het burgerlijk recht. De openbare

bestuurspraktijk met betrekking tot de economische en financiële activiteiten van de arbeidersklasse creëert opzettelijke vooroordelen tegen hun belangen op instigatie van het parlement en de rechtbanken. Kijk maar naar de behandeling van initiatieven zoals de *Leeds Mutual Improvement Society.* Het lijkt er sterk op dat de gegoede klasse de arbeidersklasse kost wat kost wil intomen om haar sociale mobiliteit en invloed in 's lands bestuur, de wetgeving en de samenleving onmogelijk te maken.

In 1853 in het Zwarte Zee gebied barst een oorlog los die Henri en zijn kroegmakkers volgen met de krantenverslagen en andere berichten die Moresnet bereiken. Wanneer Tsaar Nicolaas I van Rusland in oktober die oorlog verklaart tegen het Ottomaanse Keizerrijk, voorspelt men in de kroeg nogmaals een hertekening van de Europese kaart. Er wordt druk gespeculeerd of het om een religieuze of een economische oorlog gaat. De kranten laten verstaan dat Tsaar Nicolaas de orthodoxe kerk wil beschermen en daarom Constantinopel, die hij als de bakermat voor die kerk beschouwt, onder zijn gezag wil krijgen. Maar Constantinopel is toevallig ook de poort tot de scheepvaart op de Zwarte Zee…
Enkele maanden later weet 'Le Parisien' [Zie *Leven in de marge* in *Slaven van de Macht*] te vertellen dat de Franse Keizer een alliantie sloot met de Engelse Kroon en ze samen Rusland de oorlog verklaren.
"Hier is het wel overduidelijk dat het om economische belangen gaat. Zowel Napoleon III die de plannen van Ferdinand de Lesseps genegen was om in de Suez-landengte een kanaal aan

te leggen, als het Britse koningshuis die haar zeevaartroutes naar haar kolonies wilde beschermen, zien de Ottomaanse Keizer liever als medestander dan als tegenstander," verklaart de Parijzenaar.

"Die oorlog zal misschien niet lang duren," meent de herbergier. "Als ik het goed voorheb staat de Tsaar er nu min of meer alleen voor."

Toch duurt het twee jaar vooraleer de alliantie in Parijs een vredesakkoord sluit met de zoon van de ondertussen overleden Tsaar Nicolaas.

Daarop verspreiden zich gaandeweg de verhalen over slechte hygiënische omstandigheden van de verschillende beleggende legers.

"Die drie jaar durende oorlog heeft misschien wel meer soldaten geveld door ziekte dan door kogels," merkt een van Henri's vrienden op.

"Je kan in ieder geval het beleg van Sebastopol een massacre noemen waarbij ziektes het wonnen van soldaten," zegt Henri. "Ik heb in de Engelse kranten die hier toekomen getuigenissen gelezen van twee verpleegsters, Mary Seacole en Florence Nightingale waaruit blijkt dat de omstandigheden van zowel niet gewonde als gewonde soldaten hemeltergend was."

"Dat klopt," zegt de herbergier. Volgens een oorlogsverslaggever van *The Times* die minder romantisch is aangelegd dan Roger Fenton zouden vier op de vijf soldaten aan ziektes of infecties dood gegaan zijn en niet door de kogel."

"Zeg er toch even bij," merkt een andere tooghanger op, "dat Fenton aangesteld werd door de Britse regering omwille van zijn

fotografische kwaliteiten. Hij kreeg de opdracht een minder verschrikkelijk beeld van de oorlog te tonen."
"Als dat waar is, dan is dat nog maar eens een mooi staaltje van de hypocrisie van wie de macht heeft," meent de herbergier.
"Maar, let op, voor de geschiedenis zal de oorlog beëindigd dank zij de heldhaftige kerels van het Franse leger die fort Malachov bestormden," zegt Henri. "En ondertussen zal niemand meer spreken over het feit dat weerom duizenden mensen zijn vermoord door staatshoofden die enkel aan hun politiek en economisch eigenbelang dachten."

Enkele maanden later zijn Johanna en Henri op buurtbezoek bij Carine en haar man. Henri haalt het cafégesprek over de geschiedschrijving van de helden terug boven en zegt: "Ik vond vorige week tijdens mijn bezoek aan Liège een collectie nummers van het Gentse zondagsblad *Vaderland*. In een nummer uit 1849 staat een artikel over Hendrik Conscience."
Carine en Johanna kijken hem aan en Carine vraagt: "Conscience de soldaat, Conscience de onderwijzer of Conscience de schrijver?"
Henri antwoordt dat hij niet wist dat Conscience onderwijzer was geweest en gaat verder: "Het ging over de schrijver. De stad Gent wilde hem eren voor zijn boek over Jacob Van Artevelde en de daarbij aan de stad gebrachte hulde, met op perkament geschreven dankwoord. Het is wel grappig, want het gaat vooral om het gebruik van de Nederlandse taal. Ik schreef het stukje over, luister maar: '*De commissie van onderwijs en schone kunsten bij de Gemeenteraad dezer stad heeft voorgesteld dat er bij de brief, aan de heer Conscience te schrijven wegens de hulde aan de stad*

gedaan van zijn werk Jacob van Artevelde, een op perkament geschreven stuk gevoegd worde, de diepe erkentenis des Raads voor die hulde uitdrukkende, zijnde de commissie verzekerd dat dit stuk, door al de Raadsleden ondertekend de heer Conscience aangenamer zal zijn dan al de geldelijke beloningen of gedenkpenningen welke hem zouden kunnen toegekend worden. Dit voorstel is met toejuiching aangenomen. Nu blijft nog de wens over dat dit dankbewijs in Artelveldes taal en niet die zijner aartsvijanden opgesteld worde'. Aartsvijand zijn natuurlijk allen die Frans spreken."

"Ik heb *Jacob Van Artevelde* niet gelezen," zegt Carine's man, "maar wel *de Leeuw van Vlaanderen*. En over dat boek heb ik een uitgesproken mening. Het werd natuurlijk geschreven kort na het ontstaan van Belgie en het lijkt me het soort boek om een geschiedenis te geven aan een Natie die tot dan toe geen Natie was. De franse auteurs die Napoleon verheerlijken deden hetzelfde. De Portugezen en de Spanjaarden hebben hun eigen geschiedschrijving over de Natie, ouder dan de onze omdat ze reeds langer vrijwel vaste grenzen hebben, als we het even niet denken aan de door hun koningshuizen bezette gebieden in andere werelddelen. En hier krijgen we dus een soort Belgen-verhaal opgehangen maar de helden zijn nu eens Franstalig en dan weer Nederlandstalig, of spreken tenminste Vlaamse dialecten. Bovendien blijven de grensakkoorden een gevolg van onder elkaar ruziemakende koningen en staatshoofden die de er nood aan hebben. Het lijkt me het soort Belgen-verhaal waarbij de taalstrubbelingen evenveel te maken hebben met de standenverschillen als met de geografische samenstelling van

het bufferland dat men sinds 1815 wilde creëren."
"Je zegt dus eigenlijk dat Conscience aan een soort onmogelijke opdracht werkt, om tezelfdertijd het Nederlands te doen waarderen en de Belgische Natie te creëren?" vraagt Johanna.
"Hmm. En zou hij dat bewust of onbewust doen? Hij was misschien wel een tegenstander van het huis van Oranje, gezien hij in 1830 als achttienjarige jongeman tekende voor het Belgische leger. Hij is er onderwijzer geweest, Henri, in de regimentsschool. Als hij zes jaar later uit dienst stapt en begint te schrijven, begrijpt hij dat Vlaamsgezindheid op bestuurlijk niveau een niet gewaardeerde eigenschap is. Tussendoor is hij toch op vraag van de Belgische koning ook ereleraar Nederlands geweest van de koninklijke prinsen."
"En vandaag is hij min of meer werkloos," komt Carine tussen. Dan lacht ze. "Spijtig dat onze vriend herbergier het Nederlands niet machtig is. Anders zouden we hem een exemplaar van *Baas Gansendonck* kunnen schenken."
Henri lacht ook en antwoordt: "Dat is stout van je Carine. Bovendien is onze herbergier helemaal geen Gansendonck, Maar nu denk ik wel aan een klerk van *Vieille-Montagne*. En die leest zeker geen Nederlands…"

"Henri, heb jij al gehoord van de engelse wetenschapper Charles Darwin?" vraagt de Parijzenaar.
"Ja, hij heeft zowat overal in de wereld rotsen en stenen bestudeerd en veel toegedragen tot de aardkunde. Onlangs sprak ik over hem met één van de mijndirecteurs die geïnteresseerd die in die wetenschap geïnteresseerd is. Hij beweert door zich de aardkunde eigen te maken gemakkelijker

nieuwe plaatsen te vinden waar hij zinkspaat kan opdelven. En hij had het over enkele publicaties van Darwin in verband met rotsonderzoek."

"Wist je dat hij tijdens het eerste deel van zijn wereldreis die hij twintig jaar geleden beëindigde, veel tijd doorbracht met drie inwoners van Vuurland? De kapitein van de boot waarop hij meereisde had hen tijdens een vorige reis in zekere zin ontvoerd. Ze duiden zichzelf aan als *Yaghan* terwijl de Engelsen hen Vuurlanders noemen. Men vertelt dat de lange tijd die Charles Darwin met hen op de boot doorbracht hem in staat stelde, zodra hij andere *Yaghan* ontmoette die nooit in Engeland waren geweest, tot de conclusie te komen dat verschillende groepen mensen dezelfde emoties tonen en dezelfde mentale vermogens tot leren hebben. Dat neigde hem ertoe te besluiten dat er slechts één mensensoort is. Toentertijd beweerde hij wel dat de plaatselijke bevolking die nooit in Engeland was geweest een primitief volk was. Nu heeft hij later blijkbaar jarenlang de Yaghan-taal en cultuur bestudeerd ondermeer met de hulp van een soort Yaghan woordenboek. Dat verhoogde zijn kennis over het Yaghan-volk dat hij nu beter waardeert. Hij schreef onlangs dat hij denkt dat de Europese kolonisatie zeker en vast tot het uitsterven van andere bevolkingsgroepen leidt. Maar dit zou wellicht de natuurlijke evolutie zijn van de geschiedenis van de mensen, net zoals hij een natuurlijke evolutie waarneemt bij de geschiedenis van rotsen en van dieren waarvan je skeletten of afdrukken vind op andere dan hun huidige verblijfplaats of waarvan geen of nog geen levende exemplaren meer werden gevonden."

“Hebben de Engelsen Lancasterscholen opgericht in Vuurland?” vraagt Henri.
“Niet bij mijn weten,” antwoordt de Parijzenaar. “Waarom vraag je dat?”
“Omdat Johanna me net vertelde dat ze in een Nederlands pedagogisch tijdschrift een artikel las waarvan de schrijvers zeggen dat dit systeem goed is voor primitieven die niet over de graad van beschaving van de Nederlanders beschikken,” lacht Henri. “Er stond letterlijk: ‘*De leerwijze van Bell en Lancaster is een kind der noodzakelijkheid en zal dit altijd blijven. Eene donkere schaduw moet op het land vallen, alwaar Lancastersche scholen noodzakelijk zijn*’. Men gaat ervan uit dat dit systeem niet dient om aan de Nederlandse kinderen alles te leren wat ze moeten weten, maar wel aan primitieve naties, zoals bevoordeeld de Russen.”
“Wellicht zijn de Russen niet erg blij met dat soort opmerkingen,” denkt de Parijzenaar. “Van de Yaghan weet ik het niet, natuurlijk.”

Johanna kan zich niet uitspreken over de vraag of de Belgische Natie een primitieve natie is of niet. Ze weet wel dat er veel geld besteed wordt aan het opzetten van een algemene onderwijzersopleiding en dat dit de scholen ten goede komt. In ruil eist de Staat dat alle afgestudeerden, ook die van de bisschoppelijke instellingen, zich vijf jaar moeten verbinden om les te geven in de openbare scholen. Dat wordt niet in dank afgenomen door de kerk die haar eigen scholen heeft. Johanna hoort erover spreken op het *Bienfaisance* congres. Op die internationale bijeenkomst is een delegatie van de *Maatschappij*

tot Nut van 't Algemeen uit Nederland aanwezig, wat een grote steun betekent voor het ontwikkelen van meer en betere relaties over de grenzen van de Nederlandssprekende staten heen.

Kelmis Moresnet is ondertussen bijna aan haar vijftigjarig Jubileum toe. Wat begon als een dispuut onder landmeters en snel een economische achtergrond kreeg blijft nu bestaan onder de vorm van een micro-landje van 330 hectaren waarover wordt gekibbeld zodat het dus nog steeds de naam Neutraal Moresnet draagt. De Code Napoleon geeft juridische omkadering, de Franse Frank is de gangbare munt en in feite ligt de macht minder bij de commissarissen of de burgemeester en eerder bij de *Société de la Vieille-Montagne.* Het bedrijft zorgt voor waardige burelen voor de gemeente en het ziet ernaar uit dat een directeur eventueel zelfs burgemeester zou kunnen worden, terwijl de functie van dienstdoende veldwachter vaak door een vroegere mijnopzichter wordt opgenomen.
Nu het vijftigjarig jubileum eraan komt telt de gemeente bijna 3000 inwoners. Dat is een vertienvoudiging van de bevolking. Ongeveer de helft werkt voor *Vieille-Montagne*. Voor de rest trekt de afwezigheid van belastingen andere inwijkelingen aan, terwijl het nog steeds mogelijk is aan de militaire dienst te ontsnappen door hier te komen wonen. Maar dat loopt ten einde. Binnenkort zal de vrijstelling enkel nog voor in Moresnet geboren jongens het geval zijn.
Zoals gezegd blijft *Vieille-Montagne* de belangrijkste steunpilaar voor werk, vermaak en eerste school van de werkende bevolking. Het gaat hier niet zozeer om een strategie zoals die van bijvoorbeeld het *Working Men's College* in Camden. Deze

instelling die door christelijke socialisten werd opgericht vertegenwoordigt vrij goed de liberale onderwijsfilosofie om de werkende bevolking van betere scholing te voorzien. Hieraan werkt John Ruskin mee [Zie verder, *De strijd om de school*] hoewel hij niet helemaal akkoord gaat met de ideeën van de oprichters. Zijn deelname gaf aanleiding tot enkele goede tekenhandleidingen. Verder zorgt de *Working Men's College* voor de vorming van assistenten.

Nee, *Vieille-Montagne* zorgt voor de vrije tijd van de arbeiders en voor de scholing van hun kinderen. En die scholing vertoont de trekken van werk-, leer- of fabrieksscholen. Zoals elders krijgen de kinderen enkel een elementaire vorm van onderwijs, waarbij ze leren lezen, schrijven en rekenen. Vaak maken de godsdienstlessen deel uit van het aanbod. Dat geval in het katholieke Belgie waar volgens Johanna's informatie dit jaar bijna 45.000 leerlingen opgenomen zijn in meer dan 950 scholen met een beperkt onderwijsprogramma. Dat is niet uitzonderlijk. In Nederland liggen de richtlijnen vast in de wet van 1806 en in Belgie in de wet van 1842: godsdienst en moraal, lezen, schrijven, het wettelijke stelsel van maten en gewichten, rekenen en moedertaal. Johanna ziet hoe weinig er veranderd is sinds de tijd van haar grootouders, vóór de franse revolutie. Moraalopvoeding is belangrijker dan onderwijs. De behoudsgezinde pedagogische tijdschriften zeggen duidelijk dat godsdienst het richtsnoer blijft, en dat volkskinderen niet te veel mogen leren. Daarover is de leidende klasse het eens, of ze nu liberaal of katholiek is.

Er zijn ook uitzonderingen denkt Johanna. Deze zomer van

1857 wordt onderwijzer Van Nerum met een banket gevierd voor zijn 25 jaar hoofdonderwijzerschap in de Gentse Stadsschool n.° 1. Belangwekkend is dat er in oktober een vergadering volgt van 100 oud-leerlingen na een oproep gezamenlijk een maatschappij oprichten met als doel '*het verlenen van studieboeken aan verdienstelijke leerlingen der gemeentescholen ten einde hunne studiën in hoogere onderwijs gestichten te kunnen voortzetten*'. Negentig aanwezigen tekenen gelijk in.

Van haar plaatselijke collega's hoort Johanna hoe de onderwijzers in de buurlanden zich gaandeweg organiseren. In Nederland drukken ze er dit jaar een nieuwe onderwijswet door die de weddes sterk verhoogt. Hoewel bijlessen nog altijd het broodnodig aanvullend salaris verzekeren, zien de meeste onderwijzeres zich niet meer genoodzaakt het bijberoep van koster of doodgraver op te nemen.

Wat zeker tegemoetkomt aan de aandacht voor beter onderwijs is de eis van verschillende onderwijsgenootschappen hun leden een tot twee vrije avonden per maand te verzekeren om een voordracht of een boekbespreking bij te wonen. Johanna leest regelmatig transcripties van die boekbesprekingen in een of ander pedagogisch tijdschrift. Ze is enthousiast als ze ziet hoeveel boeken in het Frans, Duits of Engels worden doorgenomen en hoe haar beroepsgenoten over het algemeen drie of meer talen machtig zijn. De tijdschriften die ze zelf het meest apprecieert citeren gewoonlijk Duitse pedagogen en geleerden maar ook Rousseau en zijn volgelingen krijgen de aandacht. Toch blijft Pestalozzi met zijn eigenaardige

denkbeelden over gelukkige armen een veel besproken auteur, terwijl over Fröbel veel minder informatie beschikbaar is.

“Ik maak me zorgen over de wijze waarop onze institutionele collega’s spreken over de kinderen,” begint Johanna.
“Wat bedoel je met institutionele collega’s,” vraagt Carine.
“De onderwijzers met een diploma die in een gemeenteschool of een staatsschool les geven,” antwoordt Johanna.
“Dus het grootste deel van de onderwijzers in veel Europese landen op dit ogenblik,” beaamt Carine. “En wat zeggen die dan over de kinderen?”
“Op het eerste gezicht lijken de opmerkingen zinnig. Zo las ik in een tijdschrift dat vijf jaar oud is: ‘*Letten we op de tekenen onzes tijds en we bemerken een krachtige richting van het stoffelijke; een sterke toeneming van het pauperisme, een scherpe afscheiding van standen in het burgerlijk leven.*’ Dat komt overeen met wat we zelf ook vaststellen. Ondanks de Verlichting, ondanks de revoluties, lijken de armen wel armer en de rijken rijker,” gaat Johanna verder.
Carine zegt: “Tot hiertoe lijkt me dat inderdaad een gezonde kijk op een ongezonde zaak.”
Johanna antwoordt. “Ja, maar wat dan komt baart me zorgen. Ik lees bijvoorbeeld: ‘*De lagere scholen in een handelsstad, een fabrieksplaats, een kleine gemeente, in een dorp, waar landbouw het hoofdbestaan is, of waar de visserij en zeevaart in de behoeften van bijna allen moeten voorzien, zullen allen verschillende behoeften doen kennen…*’ Dat is duidelijk. En dan komt het: men past aan als het om arme mensen gaat. Er wordt gezegd: ‘*Gij, die kinderen van aanzienlijken en kinderen van geringeren hebt*

leren lezen, zegt het ons, dwongen de omstandigheden u niet tot wijziging; was de gehele omgeving der kinderen niet zo geheel anders, zo uiteenlopend, dat gij, onwillekeurig misschien zonder het te vermoeden, enen geheel verschillenden weg volgdet?' Het lijkt me er sterk op dat Pestalozzi, Lasalle, Démia, aan het woord zijn. Nog is de Verlichting van de Rijken de grondslag waarbij de algemene kennis voor de armen wordt aangepast".

Carine reageert: "Dus hebben mijn man en ik toch gelijk als je alle rijken beter gewoon van de aardbol veegt. Dan kunnen we pas echt met een schone lei beginnen."

Johanna glimlacht en zegt: "Was de zoektocht naar de pure nieuwe start niet net wat aanleiding gaf tot de terreurjaren eind vorige eeuw? Ik dacht meer aan de pogingen van mijn voorouders om kinderen van verschillende oorsprong samen te brengen en samen te laten werken in plaats van hen te scheiden op basis van kennisgraad en stand en simultaan te instrueren, zoals nu blijkbaar overal de leidraad is."

Carine vraagt: "Dat simultaan werken, of instrueren zoals jij graag zegt, is dus klasse-bestendigend? Om het even over onze vriend Karl Marx van de toenmalige *Association Démocratique* te hebben, de arbeiders moeten zich overal verenigen om klassen doorbrekend simultaan onderwijs te krijgen?"

Johanna antwoordt: "Verenigen wel, maar niet om simultaan onderwijs te eisen. Maar ook niet zomaar klassen doorbrekend onderwijs. Aangepast hoofdrekenen met opdrachten die verschillen volgens de klassen waarmee gewerkt lijkt me niet vanzelfsprekend om meer jongens en meisjes naar het voortgezet onderwijs leiden? Zullen ze op die manier meer te

weten komen, ook wat hun werkomgeving verbetert? Vorig jaar publiceerden twee onderwijzers in Valburg en Herveld een rekenboekje waarin alle sommen over het boerenbedrijf gaan. Dat is niet de oplossing voor mij. Om kinderen de kans te geven alle basiskennis op te doen ook om hen langer te laten schoolgaan, moet je hen natuurlijk kunnen interesseren. Dat gebeurt door hen onder elkaar te laten praten en samen vanuit verschillende uitvalshoeken de wereld te laten bekijken. Dat gebeurt niet door klassen te maken enkel van boerenkinderen met boerenproblemen, klassen van enkel fabriekskinderen met vraagstukken over lonen en klassen van enkel kinderen uit de gegoede burgerij met werkstukken over financieel beheer."

"En daarom wil je ze samen laten werken?"

"Ja, dat wil ik, maar ik weet ook voldoende wat rondom ons gebeurd om in te zien dat wie macht en geld heeft blijft tegenstribbelen tegen algemeen onderwijs waarbij alle klassen samenkomen."

"Dus de arbeiderskinderen moeten zich niet enkel verenigen onder elkaar, maar met alle kinderen?"

"Dat is een andere voorstelling van mijn ideaal van de *kinderrepublieken.* Ik wil niet uitsluiten, ik wil niet insluiten maar ik zou graag samenwerking willen bevorderen. Geen collaboratie, maar coöperatie. Volwassen kapitalisten begrijpen de reikwijdte van niet-individualistische voordelen niet wanneer ze in hun kindertijd in hun eigen aparte school gevormd worden. Ze zullen altijd in de eerste plaats hun eigendommen en bezittingen willen verdedigen."

"Als je zoiets zo zegt lijk je even radicaal als ik," lacht Carine.

“Daar heb ik mijn redenen voor. Men blijft de gelukkige armen van Pestalozzi als model voorschuiven, maar ondertussen zou Fröbel gevaarlijk zijn. Karl schreef me uit Schotland dat verschillende Duitse Staten, Pruisen voorop, het Fröbelonderwijs verbieden of afraden omdat het atheïstisch en demagogisch zou zijn. Hij spreekt zijn verbazing hierover uit en zegt dat de religie net een discussiepunt was tussen hem en zijn oom. Karl Varnhagen is kennis van hem die zou beweerd hebben dat de stupide minister Von Raumer die de ban op de Kindergarten legde Friedrich met Karl verwart en dat de hele hetze te maken zou hebben met de politieke onenigheid over de hogeschool voor vrouwen in Hamburg waar Karl en Johanna de leiding van hadden enkele jaren geleden. Dat is een gemakkelijk en misschien misleidend argument.”
“Dus geen Kindergarten meer?”
“Niet in een aantal Duitse Staten, neen. Maar de oud-leerlingen van Friedrich en van Karl wijken uit. Sommigen vertrekken met Duitse migranten naar Amerika. Karl schreef me ook nog dat Watertown in Wisconsin al enkele jaren een Duitstalige Kindergarten heeft ten behoeve van de kinderen van Duitse migranten. In Boston heeft Elisabeth Peabody een Engelstalige Kindergarten opgestart, en Adolph Douai schijnt er op dit ogenblik ook een Duitse Kindergarten te leiden. Ondertussen zijn er in Schotland natuurlijk ook initiatieven van Karl Fröbel en Johanna Küstner.”

“Heb je de artikels gelezen over Hendrik Jan van Lummel?” vraagt een van de dorpsonderwijzers aan Johanna.
“Die over het aanschouwelijk onderwijs?” is haar wedervraag.

“Ja, wat denk je hier over? Weet dat we de platen voor het aanschouwelijk onderwijs hebben aangekocht voor onze school.”
“Dus in de dorpsschool blijft de geschiedenis Bijbels,” plaagt Johanna.
Haar vriend en collega haalt zijn schouders op. “Wat wil je Johanna, wij werken niet in een schuur in de natuur zoals jij met je kinderen. We hebben klassen en simultaan onderwijs, en die platen helpen ons echt om de aandacht van de kinderen erbij te houden. En we proberen de aanwijzingen van de maker te volgen opdat het niet enkel bij plaatvertellingen zou blijven. Ik las in ons pedagogisch tijdschrift dat collega van Lummel zelf zegt dat de platen een hulpmiddel zijn als ‘*het eerste onderricht, dat overeenkomstig den aard der kinderen gegeven wordt, strekke tot het doen verkrijgen van heldere begrippen, zo nodig om in volgenden leeftijd een geschikt en nuttig lid der maatschappij en een waar vriend te worden van Hem, die op aarde ook de kinderen tot Zich nam en zegende*’. Maar kijk, hier heb je enkele van de platen die de geschiedenis van de mensen verbindt met de Bijbel en dat is toch wel erg aanschouwelijk. Het maakt het kerkbezoek gemakkelijker, de kinderen begrijpen ook echt beter wat hun taak is ten opzichte van de medemens.”
“Dan zijn die platen voor de Bijbelse geschiedenis voor jullie een goede zaak,” plaagt Johanna verder. “En ik begrijp wel dat jullie proberen het midden te houden tussen Katholieken en Protestanten, hier in Kelmis. Als je dan toch vooral de christelijke waarden wil of moet bijbrengen, dan zijn Van Lummel’s raadgevingen die ik in de handleiding lees wel op zijn

plaats: '*Houdt het grootste doel van alle onderwijs: vorming des harten door ontwikkeling van het verstand, steeds in het oog en maak daartoe een gepast gebruik van elke gelegenheid, die zich daartoe aanbiedt, om op het gemoed der kleinen te werken, door hun de liefde en grootheid des Scheppers te doen opmerken en zoo de zaden van ware godsvrucht in hun harten te strooien. Maar geen zedenpreekjes, die zijn der kleinen gading niet. Een kort, uit het hart komend woord waarbij zij het u kunnen aanzien, dat gij het meent, zal meer invloed oefenen, dan vijf en twintig van de schoonste zedenlessen*'. Maar iets anders nu. Ik heb gezien dat er ook platen zijn om aardrijkskunde bij te brengen en dat er nieuwe op komst zijn. Die over handel en bedrijf zullen me wellicht ook interesseren. Laat je me weten wanneer ze beschikbaar zijn?"

Terwijl Johanna naar huis terugloopt, denkt ze aan wat Jan Hendrik van Lummel in verband met de persoonlijkheid van de onderwijzer zou hebben gezegd: de platen en alle hulpmiddelen op zich betekenen niet zoveel als die persoonlijkheid. Het wordt gaandeweg duidelijk dat opleiding belangrijk is maar niet voldoende. Natuurlijk kan men met persoonlijkheid veel kanten uit. Zouden de opkomende onderwijzersverenigingen daar aandacht aan besteden? Zullen ze de coöperatie meer in de hand werken met als gevolg dat de onderwijzer in zijn klas ook de coöperatie bevordert? Of zal al dat simultaan onderwijs, aanschouwelijk of niet, de kinderen beperken tot collaboratie met de onderwijzer, zoals men de fabrieksarbeiders dwingt tot collaboratie volgens de regels van de eigenaar en van de kapitaalhouders?

Johanna denkt aan de jongste onderwijswet in Nederland, waar collega van Lummel ondertussen al vele jaren hoofdonderwijzer is. Sinds 1857 werd meer duidelijkheid gegeven over gewoon en uitgebreid lager onderwijs. Het uitgebreide lager onderwijs heeft meer vakken dan enkel lezen, schrijven en rekenen. Beide vormen houden ook aardrijkskunde geschiedenis, natuurkennis en zingen in. Maar het uitgebreid lager onderwijs voegt daar praktische vakken, gymnastiek en andere levende talen aan toe.
Toch is het een goede zaak denkt Johanna dat de wet verplicht tot meer vakken. Kwalijker is het behoud van twee soorten lager onderwijs, wat zeker tot misbruik zal leiden, vreest ze. Het aanschouwelijk onderwijs is nu ook in de wet ingebouwd en de leslokalen mogen niet schadelijk zijn voor de gezondheid van de kinderen. Alle onderwijzers moeten nu houder zijn van een getuigschrift van bekwaamheid en goede zeden. Voortreffelijke scholen kunnen de vraag krijgen studenten te ontvangen voor het aanschouwen van normaallessen. En de gemeentes moeten voldoende scholen hebben om alle kinderen van eender welke gezindheid op te nemen.
Daarop denkt Johanna aan de hypocrisie van wie over de macht beschikt. Er worden wetten voor de school gemaakt, maar ondertussen blijft de macht gegijzeld door het geld. De levensomstandigheden van de arbeiders veranderen niet door de opvoeding van de armen, maar door de beperking van de verrijking van de rijken. Voor zover gaat ze akkoord met haar vriendin Carine. Ze las in het *Nederlandsch tijdschrift voor onderwijs en opvoeding* een artikel met de titel *Gedachten over de meerdere of mindere lichamelijke ontwikkeling der kinderen van de*

armen en minvermogenden tegenover die der meer gegoeden. De school zou zich niet enkel met onderwijs maar ook met opvoeding moeten bezig houden. Johanna begrijpt dat het belangrijk is om sommige ouders te begeleiden in de opvoeding van hun kinderen. Te weinig mensen weten immers hoe belangrijk het kinderspel en de gestuurde activiteit is, zelfs om de kinderen meegaander en gehoorzamer te maken. Maar daar gaat de tekst eigenlijk niet over. De klachten in het artikel zijn volgens haar eerder gericht naar de onmenselijke industriële maatschappij en wie hierin de plak zwaait dan naar ouders en collega's. De tekst spreekt onder andere over '*ziekte, over allerlei ellende, die buiten de school zoo dikwijls het kinderlijke oor treurig moet aandoen. Hier zijn de zorgen en nooden onbekend, die zoo dikwijls als sombere, ongenoodigde gasten het huis binnendringen. Hier blijven alle arbeidslast en moeite verre van het kind der lagere standen, dat zoo dikwijls te huis reeds opgezwollen handen bekomt, nog vóór de jaren der spierkracht aanwezig zijn, en voor menig arm kind, dat te huis reeds vroeg de smartelijke ervaringen van de plagen des levens op moet doen, is de school een waar toevluchtsoord'*. Verder gaat de tekst over het verbergen voor het kinderlijk oor van schrille uitingen van drift of haat, wat niet altijd mogelijk is in het gezin maar wel op school. Tot slot spreken de auteurs over de schone en propere omgeving van de school in vergelijking met de vuile aanblik van de arme arbeiderswoning. Hierover kan geromantiseerd worden, denkt Johanna, maar ze ziet niet goed in wat er bedoeld wordt met de aanklacht dat de school in alle talen zwijgt over de vastgestelde armoede en doet of de moeilijke omstandigheden waarin de

arme kinderen leven niet bestaat. Wil men dan de ouders van de kinderen verwijten dat ze arm zijn, wil men hen erop wijzen dat hun huis op een andere wijze moeten onderhouden, dat ze een andere taal moeten gebruiken? Zal dat het lot van de kinderen verbeteren? Ze is er wel van overtuigd dat het artikel geen revolutionaire oproep is om de onderwijzers te doen zeggen dat iedereen de wapenen moet opnemen tegen de kapitalisten die dit soort toestanden in de hand werken door de mensen hongerlonen te betalen. Maar is dan de werkelijke bedoeling van de uitspraak dat het beter zal worden voor de kinderen '*als de school niet slechts de plaats van onderwijs, maar ook van opvoeding zal zijn*' en hier het verwijt aan koppelt dat de school zwijgt over de klacht der armoede en doet of de schrijnende toestanden niet bestaan. Johanna vindt de hele tekst een nogal vrijblijvende preek.

Henri en Johanna krijgen in 1859 van de gemeente Kelmis voor de eerste maal een belastingheffing op hun jaarinkomen omdat het meer dan 800 frank bedraagt. Burgemeester de Lasaulx heeft de belastingheffing kunnen bekomen en dat is volgens velen een stap in de richting van de definitieve onafhankelijkheid van de micro-staat. Toch leidt in hun geval de heffing tot discussie. Onderwijzers zijn vrijgesteld. Is Johanna onderwijzeres of niet? Dat is ze niet volgens de gemeente gezien ze geen bewijs van opleiding kan voorleggen. Haar argument dat ze in de jaren dertig als vrouw nauwelijks kon studeren maar toch bewijzen kan voorleggen van zelfstudie begeleid door Friedrich en Karl Fröbel is doorslaggevend om haar als onderwijzeres te erkennen. Hoe dan ook kan Johanna niet echt

van een inkomen spreken. Sommige van de kinderen betalen wel een vergoeding voor de activiteiten in haar Kindergarten met lagere school, maar de inkomsten waarop belasting wordt geheven zijn die van Henri.
De episode leidt Johanna ertoe navraag te doen bij haar Oostendse vrienden in verband met de verhuring van het huis in de Kapellestraat. De laatste tien jaar is die huur bij een plaatselijke bank gedeponeerd en dat bedrag is ondertussen aardig opgelopen. Nu Frederick zestien is en binnenkort verder zal studeren komt de spaarpot goed van pas. De Oostendse vrienden vertellen dat de stad vandaag bij de 17000 inwoners telt waaronder ongeveer 2000 Engelsen. Haar huis in de Kapellestraat is er één van de 1500 beschikbare en permanent bewoonde panden. Ze laten haar ook weten wat de precieze bepalingen voor gebruik en huur zijn, zodat ze de volgende jaren gerust kan zijn over die inkomsten uit verhuur. De stad stelt het vrij goed. Er is veel belangstelling voor de zomerse strandgenoegens en er is ook voldoende handel en nijverheid om de stad financieel gezond te houden. Wel is duidelijk dat slechts een kleine minderheid van die 17000 inwoners op de kiezerslijsten staan. Dat zijn er pakweg 500 en iets meer voor de gemeenteraad. Mocht ze in Oostende wonen en man zijn, dan zou ze als eigenaar van een pand eventueel op die lijst staan. Maar als vrouw is dit met de huidige kieswetten onmogelijk. Op de kiezerslijst staat geen enkele onderwijzer. Zes slagers, vier brouwers, vijftig kroeghouders en dertig pasteibakkers mogen wel kiezen.

Tegen de jaarwisseling hebben naar Engeland uitgeweken vrienden van de voormalige *Association Démocratique* een vrij

spectaculair bericht. De Engelse wetenschapper waar de Parijzenaar het enkele jaren geleden over had laat weer van zich horen. Blijkbaar publiceerde hij een boek dat zoveel ophef maakte in de wetenschappelijke wereld dat alle 1250 exemplaren van de eerste druk al bij intekening verkocht waren vooraleer het in November bij de boekverkopers stond. Reden? In dit boek met de titel *On the Origin of Species*, heeft Charles Darwin het over gemeenschappelijke afstamming. Hij voegt er bewijzen bij van homologieën tussen mensen en andere zoogdieren. Nadat hij het over seksuele selectie heeft en schetst hoe die in zijn werk zou gaan, laat hij doorschemeren dat dit de verschillen tussen menselijke rassen zou kunnen verklaren. Uiteraard geeft hij tal van gedetailleerde observaties en gevolgtrekkingen om zich te verdedigen tegen de vele bezwaren die hij verwacht. Hij blijft vaag over de hamvraag in verband met de menselijke oorsprong maar schrijft: '*Light will be thrown on the origin of man and his history*'. Hij leidt zijn theorie in met de zinnen: '*As many more individuals of each species are born than can possibly survive; and as, consequently, there is a frequently recurring struggle for existence, it follows that any being, if it vary however slightly in any manner profitable to itself, under the complex and sometimes varying conditions of life, will have a better chance of surviving, and thus benaturally selected. From the strong principle of inheritance, any selected variety will tend to propagate its new and modified form*'. In zijn besluit oppert hij dat de hele geschiedenis door de meest wonderlijke vormen van leven zich ontwikkelden vanuit een erg eenvoudige begin en dat terwijl de planeet rustig rond de zon bleef cirkelen.

Henri en zijn discussiegenoten zijn niet de enigen die voorzien dat het boek voor heel wat polemiek zal zorgen.
De in Engeland wonende vrienden hebben het ook over de op liefdadigheid gebaseerde zondagsscholen die in verschillende delen van het land populair zijn en doorgaans door oudere dames thuis worden gerund. Uiteraard gaat het om heel rudimentaire opvoeding in moraal en zeden. Vaak gebruiken de dames beloningskaarten met gekleurde tekeningen die gezins- en bijbelse scenes voorstellen, soms met een versje eronder. De kaarten hebben titels zoals *'Be Ye Kind One To Another'* of *'Those That Seek Me Early Shall Find Me'*. Nog steeds volgens Henri's vrienden is het gebruik van dat soort beloningskaarten voor wie zich goed gedraagt ook vrij populair in weekdagscholen en kan je in sommige *Local Authorities' Education Committees* of *County Councils* zelfs van een beginnend soort massaproductie spreken. Hierbij wordt ingespeeld in op aangeboren tendens van kinderen om collecties aan te leggen. Op de kaarten verschijnt de naam van de beloonde, waardoor de verzameling een persoonlijk karakter krijgt. De kinderen worden zodoende aangemoedigd tot goed gedrag wat een eigen collectie beloningskaarten als resultaat heeft. De kaarten vertonen tekeningen, spreuken of stichtelijke verzen zoals:

While many a child in heathen lands
Of Jesus never heard
We in this Christian country learn
To read God's holy word.

Lord, may we love the truth we learn.
The Saviours' law obey,

And as we sit in Wisdom's school,
Delight in Wisdom's way.

Een van de Nederlandse kroegbezoekers die de gesprekken tussen Henri en zijn vrienden aanhoort, zegt dat dit soort kaarten nu net is wat de bijzondere scholen zouden kunnen gebruiken. Op de vraag wat de bijzondere scholen zijn, legt hij uit dat er in Nederland een soort scholenstrijd aan de gang is geweest omwille van het niet religieuze karakter van de door de Staat ingerichte scholen. Met de wet van 1857 kwam hierin verandering en onder druk van de kerkgemeenschappen is nu de *Vereeniging voor Christelijk nationaal schoolonderwijs* opgericht. Die groepeert een deel van wat men de bijzondere scholen is gaan noemen. Daar zouden dit soort kaarten zeker op hun plaats zijn, zo meent de informant. Verder vertelt hij dat de Nederlandse scholen zo nu en dan wat uit België overnemen. Dat is het geval met de schriften van Callewaert. Om de kinderen te helpen bij het leren schrijven, zijn de voorbeelden in het schrift zelf opgenomen. De kinderen moeten zo geen voorbeelden kopiëren van het bord naar een blanco schrift. Dat is niet enkel handiger voor de onderwijzer maar het is ook een afdoende hulp om de schrijfwaardigheid sneller te ontwikkelen. Verder moet de onderwijzer ook geen losse strookjes papier laten rondgaan. Die gaan vaak verloren zorgen voor rumoer in de klas.

Wanneer Henri thuiskomt vertelt hij Johanna wat hij hoorde over die schrijfschriften. Ze toont hem enkele exemplaren die ze soms wel eens ter beschikking stelt van de aan haar toevertrouwde kinderen. Maar ze zegt erbij dar er prettiger manieren zijn om schrijfvaardigheid te verwerven. En ze nodigt

Henri uit om een kijkje te nemen in de klasschuur. De kinderen zitten in kleine groepjes waarbij ze elkaar helpen bij hun activiteiten. Johanna wijst op een tafel waaraan Frederick zit te werken met de nu tienjarige Annie Dehaan. Die is na de Kindergarten bij Johanna in de dorpsschool terechtgekomen. Na drie jaar verwierf ze een beperkte lees- schrijf- en rekenvaardigheid. Johanna vertelt Henri dat Carine Annie's vader ervan overtuigde Annie hier in de groep op te nemen. Frederick die graag zijn moeder helpt, smeedde snel een vriendschapsband gesmeed met Annie en hij helpt haar graag. De klaterende lach die af en toe opklinkt uit de werkhoek bevestigt Johanna's opmerking dat er prettiger manieren zijn om vaardigheid te verwerven.

Nogmaals tussen knechting en bevrijding

1862 begint slecht voor wie in de buurt van de grote rivieren woont. De hele Maasvallei is ondergelopen van Dinant tot aan de Nederlandse grens en ook de andere rivieren die zuid-Belgie en het Rijnland doorlopen zijn erg gezwollen. In Kelmis heeft men er niet veel last van, hoewel de overvloedige regen van de groeve van de *Vieille-Montagne* wel enorme modderige kleiputten maakt. Het gevaar om vast te zitten of zelfs te verstikken is niet klein.

Frederick Teacher studeert voor het tweede jaar al in Nivelles. Hij woont in bij zijn oom. Leopold vond het spoor van Johanna toevallig terug enkele jaren na de dood van hun moeder door oude kennissen die met *Vieille-Montagne* in verbinding stonden. Leopold baat ondertussen als horlogemaker een goedlopend atelier uit en nam contact op met zijn zus. Hij schreef dat hij het gewoon fijn zou vinden af en toe iets van haar te horen, nu ze bij zijn weten zijn nog enig levende familie is. Hij is vrijgezel gebleven. Gaandeweg werd de correspondentie wat frequenter en nu had Johanna gevraagd of Leopold zijn neef niet wilde opnemen zolang hij in Nivelles aan de normaalschool studeerde. Hierbij stelde ze een vierde ter beschikking van het kapitaaltje uit verhuur van de woonst in de Kapellestraat voor bijdrage in de kosten. Frederick heeft het tweede studiejaar bijna achter de rug wanneer hij een lange brief aan zijn moeder schrijft. Hij voegt er een fotografie aan toe waarop hij met Leopold poseert. Leopold wilde graag zo’n nieuwerwetse lichtdruk naar zijn zus sturen. Het beeld kost 10 frank, het weekloon van een

mannelijke arbeider. Maar klokkenmaker Leopold verdient goed zijn brood…

Lieve moeder,
Ik stel het nog altijd goed in Nivelles. Oom Leopold blijft heel boeiend vertellen over hoe hij door zijn liefde voor treinen en spoorwegen ertoe kwam horlogemaker en hersteller te worden. Weet je dat hij tegenwoordig ook klokken onderhoudt van kerken en de meeste stations in de buurt? Zijn grote passie zijn wel de zak- en polshorloges die hier erg populair zijn en een persoonlijke noot vertegenwoordigen voor wie er een draagt.
Hij lijkt ook echt geboeid als ik hem vertel over je school in de schuur. Soms hebben we het over de verschillen tussen rijk en arm. Oom Leopold kan zich ergeren aan de beate liefdadigheid van de katholieken. Als succesvolle ambachtsman met veel zaken in Brussel maakt hij deel uit van de kiezerslijst en ik heb al begrepen dat hij zich goed vertegenwoordigd voelt door personen als Charles de Brouckère en André Napoleon Fontainas, je weet wel, de burgemeester van Brussel. Wist je dat de Brouckère een tijdlang directeur is geweest van de Maatschappij Vieille-Montagne? En wist je dat, sinds de onafhankelijkheid van Belgie, Brussel altijd een liberale burgemeester heeft had? Enkele weken geleden heb ik de burgemeester trouwens ontmoet toen ik met oom Leopold in een eethuis middagmaalde. Het werd een interessant gesprek. We hadden het onder andere over een aanstaand congres van liberalen en republikeinen over het sociaal karakter van het onderwijs. Het congres zal in Brussel doorgaan en burgemeester Fontainas is er de voorzitter van. Hoewel ik vol heimwee aan jullie denk en ook aan

mijn leerlinge en vriendin Annie, ben ik van plan wat langer in Brussel te blijven om het congres bij te wonen. Maar daarna neem ik gelijke de trein over Ottignies naar Liège en Herbesthal! Maar, moeder, de reden van het middagmaal waarover ik sprak heeft met jou te maken. Ik heb een merkwaardige vrouw ontmoet over wiens moeder Zoé Gamond je me vertelde. Oom Leopold had haar uitgenodigd voor een gesprek over haar. Hij wilde meer weten over de phalenstère die ze probeerde op te richten naar het model van de tegenwoordige Menage Societaire, toen Colonie Societaire, op basis van de ideeën van Charles Fournier. Ook Victor Considerant was hierbij betrokken, je weet wel. Zoals je ook weet kwam Zoé enkele jaren later naar Brussel. De rest ken je. Ze werd op voorspraak van Charles Rogier inspectrice van kleuter-, lagere en normaalscholen en je weet hoe ze steeds gepleit heeft voor degelijk onderwijs voor meisjes en vrouwen. Welnu, nadat oom Leopold het verhaal over Zoé gehoord had van Isabelle Gatti, zo heet haar dochter, hebben we het lang over algemeen onderwijs voor iedereen gehad. Ik vertelde over je werk in Moresnet en hoorde over het tijdschrift L'éducation de la femme *dat Isabelle Gatti net lanceerde waarin ze voor nog beter onderwijs voor vrouwen pleit. Ik was echt onder de indruk van haar gedrevenheid en we spraken af met elkaar te corresponderen. Ik nam de vrijheid haar te zeggen dat je ook zeker geïnteresseerd zou zijn om met haar te schrijven.*

Verder kreeg ik dank zij een van mijn docenten interessante lectuur van de hand van de Russische filosoof Lev Tolstoj. Wist je dat hij op zijn landgoed in Yasnaya Polyana een school heeft opgericht voor de kinderen van de landarbeiders die nog maar net bevrijd werden uit hun statuut van lijfeigenen? Er zijn nog andere plaatsen op de

wereld waar veel moet gebeuren om het volksonderwijs algemeen te maken. Hij beschrijft zijn onderwijs-principes in een essay dat hij vorig jaar publiceerde met de titel 'De school van Yasnaya Polyana'. Hierin uit hij felle kritiek op de didactiek en stelt hij spontaneïteit in het leerproces voor. Het zal je goed doen te lezen wat hij schrijft. Hij heeft ook heel wat kritiek op wat hij de utilitaristische benadering noemt, en daaronder schaart hij zowel Aristoteles als Rousseau. Van de laatste, en ook van Locke trouwens, zegt hij klaar en duidelijk dat ze enkel geïnteresseerd waren in het onderwijs voor de rijken. Als ik hem lees denk ik aan jou en aan wat je van je grootvader vertelde. Tolstoj is echt begaan met het volksonderwijs, en als je mijn docenten hier mag geloven, wordt hem dat niet in dank afgenomen. Hij zou zelfs bewaakt worden door de geheime agenten van de Tsaar. Over de school zelf vertelt hij dat die zich ontwikkelt in functie van de richtlijnen die leerkrachten en leerlingen samen invoeren. Hij beweert dat ondanks de invloed van de volwassenen, de leerlingen het recht hebben niet naar school te komen, en, eenmaal op school, ook het recht hebben niet te luisteren naar de leerkracht. Anderzijds heeft de leerkracht het recht een leerling niet toe te laten. Maar dan moet hij wel alle invloed aanwenden die hij kan opbrengen om de gemeenschap, waar de kinderen altijd in de meerderheid zijn, voor zich te winnen. Het lijkt eigenaardig, maar je kan het zeker geen simultaan of mutueel onderwijs noemen, als ik het goed voor heb.

Wellicht heb je gehoord dat de opleiding in de normaalscholen aanpassingen krijgt. Volgens mijn docenten zal er in de Rijksnormaalschool van Nivelles niet veel veranderen. Het zijn vooral de bisschoppen die het katholiek onderwijs besturen die van

zich laten horen. Die conservatieve dwarsliggers willen van geen uitgebreide intellectuele opleiding voor de onderwijzers weten. Ze zouden er pedant van worden, zeggen ze. Ik denk dat ze vooral geen intellectuelen willen in de lagere dorpsscholen. Ze blijven zich tegen kennisverspreiding verzetten. Waarvoor, in Gods naam, mag je wel zeggen, zijn ze toch bang? Voor de opleiding om les te geven in de lagere Rijksmiddelbare school zijn de regels in elk geval anders. Ik denk eraan om na mijn opleiding als onderwijzer de eenjarige cursus te volgen en mij in te schrijven voor het staatsexamen om taal- en geschiedenis leraar te worden. Maar dat is toekomst.
Hoe blij zal ik zijn jullie allemaal terug te zien.
Ik omhels jullie allemaal

Enkele weken later is Frederick thuis. Hij brengt zijn tijd door met vriendenbezoeken en met zijn moeder om verbeteringen aan te brengen in de Schuur. Wanneer ze even pauzeren vraagt Johanna hem uit over het congres in Brussel. Frederick vertelt dat het ging om een soort stichtingscongres van de *Internationale Vereniging voor de Vooruitgang van de Sociale Wetenschappen, International Social Sciences Association* of ISSA in het Engels. Er was een delegatie aanwezig van de Nederlandse *Maatschappij tot ’t Nut van ’t Algemeen*. Johanna is verrast. Ze legt uit dat die maatschappij zich ontfermd had over de rijkslagere scholen, in de tijd van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ondermeer in Oostende, waar ze haar lagere school doorliep op aandringen van haar opa Jean-Jacques. Frederick zegt dat de aanwezige delegatie zoekt naar partners in andere landen. Burgemeester Fontainas had het duidelijk over de noodzaak om de trage ontwikkeling van

locale groepen te versnellen waar het gaat om sociale vooruitgang en dat de ISSA hierbij een rol kon spelen. Er wordt een nieuw congres voorzien in Gent en de aanwezigen vertrokken met de opdracht om publieke en private locale organisaties, academiën, professionele, letterkundige, medische en wetenschappelijke verenigingen en alle andere soorten eventueel geïnteresseerde groeperen warm te maken voor gezamenlijk overleg.
Moeder en zoon spreken af op bescheiden wijze mee te werken, waar en wanneer ze kunnen.

In 1863 komt dokter Wilhelm Molly in Neutraal Moresnet wonen. Hij treedt in dienst bij *Vieille-Montagne* en begint er zijn praktijk als bedrijfsarts. Al snel is hij ook de huisarts van een groot deel van de bewoners van Kelmis. Hij huwt er Johanna Bender. Dokter Molly slaagt erin een dreigende cholera-epidemie de kop in te drukken ondermeer door de armsten onder de bevolking thuis te verzorgen. In de kroeg en op straat heeft hij al snel de bijnaam ‘de mensenvriend’.
Ondertussen is Frederick terug in Nivelles. Hij bereidt er zijn staatsexamen voor om aan de slag te kunnen als taal- en geschiedenisleraar in een lagere middelbare school, liefst in Liège. Bij een toevallig bezoek aan een drukkerij maakt Frederick kennis met een iets oudere jongeman die er als corrector werkt. Tijdens hun gesprek vertelt Frederick dat zijn moeder van Oostende naar Kelmis is verhuisd. Daarop zegt de jongeman dat hij toevallig in Oostende geboren werd. Hij stelt zich voor als César Depaepe. Ze praten even over Oostende dat zich steeds meer profileert als badplaats voor de gegoede burgers uit Belgie en omringende landen, nadat Leopold I een

houten zomerpaleis liet optrekken in het duinengebied tussen Oostende en Mariakerke in afwachting van de bouw van het zomerpaleis in de buurt van de Langestraat. Daarop vraagt César of Frederick tijd heeft om de volgende zaterdag samen een glas te drinken en over ernstiger zaken te praten.

Die zaterdag hebben beide jonge mannen het over het congres van de ISSA waar César zijn belangstelling voor toont. Hij vertelt over de beweging "Vlamingen vooruit!" waar hij enkele jaren geleden bij betrokken was maar dat hij zich op brede schaal wil bezig houden met sociale vooruitgang. Hij vertelt Frederick over de twee verenigingen van vrijdenkers die Désiré Brismée in het leven riep, '*les Solidaires*' en '*l'Affranchissement*'. Beide verenigingen groeperen mensen die de burgerlijke begrafenis verdedigen en bovendien allerlei sociale doelen nastreven, vandaar zijn interesse in wat Frederick vertelde over de ISSA. Zelf is hij lid van '*Les Solidaires*'. Hij suggereert Frederick om Proudhon te lezen, vooral zijn essay over de aard van het bezit. Frederick weet dat die veelzijdige man ooit zei "*Ou la propriété emportera la République, ou la République emportera la propriété*" in antwoord op het protest tegen zijn voorstellen om bezit te belasten en het hierdoor verworven kapitaal te investeren in sociale voorzieningen, naast de mutualiteiten waar hij voorstander van was. Frederick zegt terloops dat zijn ouders niet zo hoog opliepen met Proudhon toen ze actief waren in de Association Démocratique. César veronderstelt dat dit te maken kan hebben met de de visie van Karl Marx die toen voorman was van die vereniging. Proudhon wilde wel benoemd correspondent zijn van die vereniging, maar

toch met voorbehoud: hij voelt niets voor nieuwe dogma's met haar eigen apostels, maar eerder voor het zoeken naar werkende oplossingen vanuit verschillende hoeken. Hoewel Marx Proudhon eerst ophemelde als echte proletarische socialist, zou hij hem enkele tijd later kleinburgerlijk noemen. Frederick moet lachen om het idee dat uitgerekend Marx iemand anders beschuldigde van kleinburgerlijkheid. Wellicht had dat te maken met de uitspraken van Proudhon over het revolutionair karakter van een strijd, meent César. Proudhon zou in een discussie met Marx gezegd hebben dat men de revolutionaire actie niet als een middel tot sociale hervorming kan aanprijzen, omdat dit zogenaamde middel eenvoudigweg een beroep op geweld zou zijn, op willekeur, kortom, een contradictie wanneer het over sociale hervorming gaat. Hij zei menen te weten dat de Franse proletariërs zo'n grote dorst naar wetenschap hebben dat men zeer onwelkom bij hen zou zijn indien men hen alleen bloed te drinken zou aanbieden. Hij meent dat het verkeerd zou zijn als verdelgers te spreken.

Frederick zegt dat hij graag met zijn ouders over Proudhon zal praten, omdat ze uiteindelijk ook niet zoveel heil zien in radicale oplossingen en er graag een dialogiserende houding op nahouden. Toch zal hij enkele maanden later de wind van voren krijgen van zijn moeder die van Proudhon weet te zeggen dat hij als alternatief voor de vrouw in de fabriek, de vrouw als huisvrouw ziet, afhankelijk van haar man. Hij sprak zich vaak uit tegen het stemrecht voor vrouwen. Hij had een erg paternalistische opvatting in verband met de vrijlating van de zwarte slaven. Verder verwarde hij soms jodendom met kapitaal

waardoor hij de indruk wekt antisemiet te zijn.
Die opmerkingen van Johanna zullen maken dat Frederick zich later lang heen en weer voelt slingeren tussen mutuele organisatie zoals bijvoorbeeld César ze ziet en meer ingrijpende veranderingen zoals een deel van de latere *Internationale Vereniging van de Arbeiders* zal voorstaan.
Johanna en Frederick lezen berichten over de ontwikkeling van de jongensschool in Hitchin, Hertfordshire. Daar zou de zogenaamde Lancaster-methode afgedaan hebben omdat de *Revised Code of Education* vorig jaar de methode als te arm beschreef gezien teveel wordt overgelaten aan niet gekwalificeerde oudere leerlingen en er te weinig onderwijzend personeel op zo’n school is. De school had trouwens al op eigen initiatief haar curriculum verrijkt dank zij de tussenkomst van lokale personaliteiten, zo lezen moeder en zoon.
Ondertussen hebben verschillende pedagogische tijdschriften het over de onderwijspolitiek in Portugal geleid door Braancamp Freire die minister is van Koning Luís. In Lissabon werd vorig jaar een Normaalschool opgericht in de wijk van Marvila. In zijn openingsrede zei de minister onder meer dat de carrière van de onderwijzer identiek is met die van de priester. Dus zou de missie van de onderwijzer een waar priesterschap inhouden. Hij wilde dat de *Escola Normal de Lisboa* een voorbeeld zou zijn voor de rest van het land, want de school beperkte zich niet tot het aanleren van een nieuwe methode. Het project van deze school was veel breder en ambitieuzer en zou het motto aanhouden ‘*Les enseignants ne se trouvent pas, ils se forment*’.
En nu, ruim een jaar later is in de oefenschool een eerste gratis

avondcursus opgestart voor volwassenen. De bedoeling is om volwassenen te leren lezen, schrijven en rekenen met de Portugese Castilho-methode. De onderwijzer van de oefenschool wordt voor die cursus bijgestaan door twee studenten. Verder leest Frederick leest in een publicatie over onderwijs en sociale zaken dat in Lissabon een groep arbeiders er een nieuwe vereniging bij heeft: de *Associação União Fraternal dos Operários da Fabricação de Tabacos* werd er net opgericht.

Die avond onderhoudt Henri vrouw, kinderen en gasten over het verdere levensverloop en de dood van Hong Xiuquan, Ooit zei hij dat hij graag zou weten hoe diens interpretatie de zoon van de Christelijke God te zijn en dus de jongere broer van Jesus invloed zou hebben op de arme bevolking in China [Zie ook *Slaven van de Macht*].

“De sekte van Hong kreeg al snel verschillende leiders, een soort apostels. Maar het was vooral Hong zelf die geloofde in zijn hemelopstanding en zijn goddelijke opdracht. Daarom moest China verlost worden van het Confucianisme. En dat moest met zwaard en vuur gebeuren,” begint Henri.

“Het gewone verhaal dus,” stelt Frederick vast. “Geweld en leed moet de mensen naar een betere wereld brengen. Wat hebben die abrahamitische profeten toch? Zouden ze de Christusfiguur zo verschrikkelijk slecht kennen, of was hij dan toch een soort spartaanse veldheer waar zij meer informatie over hebben dan wij?”

“Arrogantie door eigen gecultiveerde ignorantie misschien?” oppert Johanna.

“Of nogmaals het bewijs dat verandering gepaard gaat met

bloedvergieten," denkt Carine.
"Ik weet het niet," vervolgt Henri. "Wat ik wel vernam is dat Hong begon met in zijn eigen huis alles wat naar Confucius verwees te verbranden en te vernietigen. Zijn eerste volgelingen waren familieleden die net als hij faalden bij het staatsexamen voor ambtenaar en tot de Hakka minderheid behoorden. Misschien dachten ze dat Confucius verantwoordelijk was voor dit falen. Dus hielp hij hen bij de vernietiging van heiligheden in de omliggende dorpen, tot groot ongenoegen van de plaatselijke bewoners. Of dit de Christelijke God ertoe zou verleiden om hen in het examen te laten slagen is niet duidelijk, vrees ik."
"Maar hoe kon hij dan nieuwe leden voor zijn sekte winnen?" vraagt Carine's man.
"Ze werden uit hun eigen provincie gezet en gooiden het over een andere boeg. Ze begonnen te prediken en liepen hiervoor tot vierhonderd km ver uit de buurt. Hong zelf brengt enkele maanden door in Guangxi, waar hij '*Aansporingen om de enige ware God te aanbidden*' schrijft vooraleer hij terugkeert naar zijn eigen streek om er dorpsonderwijzer te worden.
Later ontmoet hij een protestantse prediker en wil hij zich tot het protestantisme bekeren. Maar dat gaat toch niet door en Hong vindt ditmaal bij zijn terugkomst één van zijn andere predikende familieleden, Feng die naar hij verneemt de *Vereniging van de Aanbidders van God* heeft opgericht. Wanneer Feng verbannen wordt gaat Hong hem vervoegen. Twee andere sekteleden nemen de leiding van de vereniging over. Ze beweren vaak in trance te gaan en daarbij als deel van de heilige drievuldigheid te kunnen spreken."

“Dat heeft inderdaad weinig met revolutie te maken en ook weinig met volksontwikkeling,” merkt Frederick op. “Proudhon zou hierover kunnen opspelen zoals hij destijds deed met Marx.”
“Ben je nog altijd niet over je Proudhon-liefde heen?” merkt Johanna plagend op. “Maar je hebt gelijk, het gaat hier over blindmakerij, niet over verlichting, vrees ik.”
“Waarschijnlijk wel,” gaat Henri verder. “Bovendien zeggen Hong en Feng bij hun terugkomst dat ze de beweringen van de anderen onderzochten en voor waar bevonden. Daarop krijgen ze het aan de stok met jaloerse westerse predikers, die met lede ogen toezien hoe Hong meer succes heeft dan zijzelf. Ze verspreiden het gerucht dat hij niet echt gedoopt is. Daarop werkt Hong aan een aangepaste vertaling van de bijbel, de Taiping Bijbel en hij legt uit dat die over de visie van het echte geloof in China gaat, vooraleer dit geloof het door Confucius en de Keizerlijke macht werd buiten gewerkt. De god van het oude testament zou de slechte naties straffen en wie hem volgt belonen. Maar Hong voegt er wel een eigen moraal aan toe: de Israëlieten drinken geen wijn, en in Genesis 38:16-26 werkt hij de seksuele relatie tussen vader en zoon’s weduwe weg. Alles samen predikt Hong een mengeling van gemeenschappelijk utopisme, evangelie en oriëntaals syncretisme. Hij verkondigt seksuele gelijkheid waarbij de sekte mannen en vrouwen gescheiden houdt. Alle volgelingen zouden hun bezittingen in een gemeenschappelijke schatkist storten.”
“En krijgt hij ondertussen wat gedaan van de plaatselijke autoriteiten?” vraagt Carine.
“Onrechtstreeks. Feng had vooral aanhangers in een door

bandieten gecontroleerd gebied, en het feit dat ze een Hakka minderheid zijn, maakt dat die bandieten zich meer tegen hen keren dan tegen de autoriteiten. Maar als puntje bij paaltje kwam, verkiezen ze Hong boven het gevaar om door de autoriteiten te worden gevat, en dus vluchten vaak samen met de sekte als de autoriteiten hen op de hielen zit. Naarmate de spanning met de autoriteiten stijgt, ziet Hong zichzelf meer en meer als een rebel. Vijftien jaar geleden zou de sekte zo'n dertigduizend volgelingen hebben gehad. In 1851 komt het tot echte rellen en doodslag, waarbij Hong's volgelingen als overwinnaars uit de strijd komen en Hong verklaart dat het '*hemels koninkrijk van transcendente vrede*' nu gauw komt."

Frederick zucht. "Niets nieuws onder de zon dus!"

"Niet echt, nee," beaamt Henri. "Na Yangon ingenomen te hebben neemt de sekte met haar leger ook de stad Nanjing in. Hong maakt er de hoofdstad van zijn beweging van. Hier zijn er dan toch sporen van een soort sociale bekommernis. Hong start een goed gestructureerde burgerlijke bureaucratie, hervormt de kalender, verbiedt het gebruik van opium (weet je nog Johanna, die lag aan de basis van de hele verpaupering als gevolg van de Engelse invoer van het goedje) en vrouwen krijgen gaandeweg een statuut van meer sociale gelijkheid met de mannen. Morele en religieuze regels komen uit het Hemelse Paleis waar Hong verblijft. En dan, je raad het al, duikt het verschil tussen standen terug op. Polygamie is verboden maar in het Paleis behouden Hong en zijn naaste medewerkers het recht op concubines. De arrogantie van de macht steekt haar kop op, of gaat het volgens eigen zeggen niet om een zoon van God? Het gaat helemaal

verkeerd als in 1856 de vroegere medewerker Yang met zijn familie wordt vermoordt, omdat Hong hem ervan verdenkt te grote ambities te koesteren. Je zou kunnen zeggen dat er een paleisrevolutie aan de gang is.”

“En krijg je ook de heruitgave van de terreur?” vraagt Johanna.

“Niet echt,” antwoordt Henri. “Na de moord op Yang gaat het steeds verder bergaf. De inname van Shanghai mislukt en de Qing-dynastie krijgt westerse hulp om de sekte te vernietigen. Begin dit jaar nog belegeren de soldaten van de Keizer de stad Nanjing tot er geen voedsel meer voorradig was. Hong beveelt zijn volgelingen zich met het hemelse manna te voeden, in Chinese vorm bestaande uit zoete dauw en medicinale planten. Hong voedt zich er ook mee en is waarschijnlijk hieraan bezweken.

Ik hoorde nog dat zijn lijk twee maanden na zijn dood zou zijn opgegraven in opdracht van de Keizer, om zeker te zijn dat hij effectief gestorven was. Men zou het lijk daarop onthoofd en verbrand hebben.”

“Zielig einde voor een uiteindelijk vrij zielige figuur,” vindt Johanna. “Als jullie nog lust en tijd hebben om een prettiger verhaal te horen over hoe aan de volksopvoeding te werken ondanks de tegenwerking van de conservatieve machthebbers, dan kan ik jullie ook wat vertellen.” Daarbij knipoogt ze naar Frederick. “Isabelle Gatti schreef me onlangs dat ze in oktober startte met haar *Cours D’éducation pour Jeunes Filles* in de Rue du Marais in Brussel. Ze wil de meisjes van een degelijke wetenschappelijke opleiding voorzien zonder klerikale inmenging. Ze heeft heel wat belangstelling bij de liberale

burgerij schrijft ze."
Frederick zegt: "Dus is ze erin geslaagd om op te zetten wat ze wilde. Ik hoop voor haar dat ze succes zal hebben. Ik ga haar proberen op te zoeken zodra ik in Brussel ben."
"Maar Isabelle vertelde ook over haar contact met Charles of Karel Buls," gaat Johanna verder. "Die was in Amsterdam op het congres van de ISSA, waar hij zich net als andere voorstanders van seculier onderwijs erg geïnteresseerd toonde in het organisatiemodel van Vereniging *'t Nut*. Volgens Isabelle is Karel hoofdzakelijk begaan met de volksopvoeding. Hij is schooldirecteur en heeft net met enkele andere directeurs de *Ligue de l'enseignement* opgericht. De *Ligue* heeft tot doel het onderwijs te hervormen en wil daarbij gebruik maken van de openbare bibliotheken, vooral bij de volwassenen vorming. Er waren wel al eerdere pogingen om zo'n vereniging op te zetten op initiatief van antiklerikale *Libre-Pensée*-verenigingen maar zonder resultaat. Karel Buls schreef dat die vroegere pogingen tot de organisatie van de volksopvoeding in de eerste plaats de bedoeling hadden tot persoonlijke en politieke emancipatie te leiden om de 'paapse rooms-katholieke grap' te doorbreken. Deze liberalen hebben meer vergaande plannen. Opdat iedereen geëmancipeerd zou kunnen deelnemen aan de democratie, moet de werkende bevolking hiervoor een voorbereiding krijgen en daarbij zijn globaal gezien drie doelen te beogen zeggen de voortrekkers van de *Ligue*."
"Laat me raden," zegt Henri, "onderwijs hoort daarbij."
"Welzeker," antwoordt Johanna, "maar onze Frederick zal blij zijn te horen dat Fourier, Saint-Simon en zijn geliefde Proudhon

bij wijze van spreken ook van de partij zijn.” Ze lacht en gaat verder: “Kijk maar: men beoogt zelfhulp, coöperatieve spaarverenigingen en mutualiteiten, meer onderwijs via lokale of openbare bibliotheken en stuurt aan op deelname in productie- en consumenten coöperatieven.”

Carine merkt op: “Dus soberheid, sparen, onderwijs en opvoeding zijn het antwoord op de sociale wantoestanden. Geldt dat enkel voor de armen, die men graag het volk noemt, of geldt dat voor iedereen?”

Henri antwoordt: “Die radicale liberalen denken vooral aan de emancipatie van het volk, dat is zeker waar. Het is voor mij niet duidelijk hoe ze de rijken willen aanpakken. Men lijkt wel iedereen te willen verrijken. Denk je dat ze de zaak te eenvoudig voorstellen?”

Carine antwoordt: “Ik denk vooral dat ze de arrogantie van aristocraten, conservatieven en grote bezitters slecht inschatten. Het is natuurlijk goed ***voor*** iets te werken, maar wellicht zal men ook ***tegen*** de tegenwoordige hoge vlucht van het kapitaal moeten werken.”

“Misschien heb je gelijk,” merkt Frederick op. “Moeder zei daarnet ‘*volksopvoeding ondanks de conservatieve tegenkanting*’. Over hoe we die tegenkanting aanpakken zijn we nog niet uitgepraat. Maar Carine, je kan toch wel akkoord gaan denk ik, dat ergens tegen zijn zonder de conceptuele achtergrond uit te klaren gevaarlijk kan zijn. Denk maar aan de terreurjaren na de Franse revolutie.”

Henri herneemt: “Dus ook de rijken aanpakken om hen te doen inzien dat ze ook met minder een goed leven kunnen leiden?

Moeten we ze naar een *phalenstère* sturen? Ik heb wat nagelezen over die pogingen om Fourier-gemeenschappen op te zetten na je brief die je enkele maanden geleden aan je moeder schreef, jongen." Hierbij kijkt Henri Frederick aan. "En wat opvalt is dat er rijkelui zijn, zelfs grootgrondbezitters, die wel bereid zijn een schenking te doen voor zo'n initiatief, maar ze nemen er verder niet actief aan deel."
"Misschien moeten we aan een tragere evolutie denken," oppert Johanna. "Ik heb een abonnement genomen op de *Magazine d'éducation et de récréation* die Jean Macé en Jules Verne net samen met Pierre-Jules Hetzel lanceerden deels omdat ik de naam Jean Macé zag. Je weet wel," Johanna kijkt Carine aan, "dat is die pedagoog die in de Elzas sinds zo'n tien jaar in een school voor jonge meisjes zijn ideeën in de praktijk brengt in verband met wetenschappelijk onderwijs." Ze richt haar blik op Frederick en zegt: "Als leraar kwam hij op het idee om populair wetenschappelijke boeken voor kinderen te schrijven, zoals *L'Histoire d'une bouchée de pain, lettres à une petite fille sur nos organes et nos fonctions*, waarvan we hier een exemplaar in bibliotheek hebben. Aan die *Magasin* verleent Jules Verne zijn medewerking. Ik heb het abonnement genomen voor het feuilleton *Les Anglais au Pôle Nord*. De initiatiefnemers van het blad zeggen onderwijs als collectief ideaal te zien en er een remedie tegen sociale onrechtvaardigheid in te zien. Het blad stelt zich tot doel mee te werken aan een beter leven voor iedereen door de verspreiding van kennis voor iedereen."
Henri merkt op: "Dat is natuurlijk een nobele daad en waarschijnlijk heb je gelijk. Er is tijd nodig. Toch zal wellicht niet

iedereen dit blad lezen. Voor wie ongeveer 200 franc per jaar verdient is een abonnement van 12 franc onbetaalbaar, kijk naar de kosten voor eten en huishuur. Dus zijn veel potentiële lezers op de bibliotheek of op scholen zoals de onze aangewezen. En dan moeten ze nog tijd hebben om te lezen natuurlijk. Ik weet niet of de arbeiders van *Vieille-Montagne,* bijvoorbeeld, over die tijd beschikken."

De volgende jaren heeft Frederick het druk waardoor hij Moresnet minder dikwijls bezoekt. Hij onderhoudt uiteraard een drukke correspondentie met zijn ouders. Annie is vijftien en ze schrijft vaak naar Frederick die ondertussen eentwintig is. Frederick voelt zich soms wat nerveus met haar brieven. Hij denkt aan de jaren toen ze als kind zijn hulp vroeg. Hij had toen de leeftijd die zij nu heeft en hielp zijn moeder toen soms. Hij heeft zich altijd erg prettig gevoeld in haar gezelschap en ze zijn goede vrienden. Elke keer als hij naar Moresnet gaat zoeken ze elkaar op. Hij hoort haar graag vertellen over haar belevenissen als hulp in de huishouding en permanente kinderoppas bij een van de ingenieurs van de *Vieille-Montagne* sinds ze twee jaar geleden voor haar eigen inkomen moet zorgen omdat haar vader met zijn gezondheid sukkelt. Uit haar brieven begrijpt hij dat Annie zich erg prettig voelt in zijn gezelschap. Hij voelt zich opgelaten omdat hij best weet dat hij al tweemaal niet in staat was een wat grotere avance te maken, eerst bij een kleuterleidster en nu bij een vriendin met wie hij vaak optrekt sinds hij in Liège woont. Tweemaal zag hij op dat juiste moment het gezicht van Annie in zijn hoofd verschijnen, waarbij hij gelijk stotterend over iets anders begon te praten dan wat hij zich

eigenlijk had voorgenomen. Hij vermoedt dat hij verliefd is op Annie maar hij houdt die gevoelens angstvallig voor zich. En ondertussen probeert hij haar te vermaken met zijn verhalen over zijn eerste ervaringen als leraar talen en geschiedenis in de *Athenée Royal* van Liège.
Uiteraard heeft Frederick al enkele keren contact gehad met Octavie Masson die het Fröbelonderwijs uitprobeert. Ze hebben het over de groeiende interesse voor het fröbelonderwijs niet alleen onder de kleuterleiders en onderwijzers maar ook onder de meer ingelichte ouders. Octavie legt Frederick uit dat het om een hele verandering gaat, zoals zijn moeder hem ook al wel zal hebben uitgelegd. In plaats van de kleinste kinderen gewoon te 'bewaren' en te vrijwaren van ongelukken en gevaar, is het de bedoeling hen te onderrichten. Je kan kleuters heel wat aanleren op jonge leeftijd, zodra je van hun omgeving een speel- en observatieomgeving maakt.

In 1865 schrapt de Belgische regering Oostende als vestigingsstad. Daarmee legt ze de basis voor de gemeente om zich als badstad te ontwikkelen en zo haar glorietijd tegemoet te gaan. De stadswallen verdwijnen en er wordt werk gemaakt van de aanlegplaatsen voor de stoomboten die de trein- en bootpassagiers uit Londen rechtstreeks naar de het Oostends treinstation brengen van waaruit ongeveer alle belangrijke continentale hoofdsteden kunnen worden bereikt.
In ditzelfde jaar sterft de eerste koning der Belgen. Het is dus zijn zoon Leopold II die de ontwikkelingen van de kuststad niet alleen zal volgen maar grotendeels ook zelf zal bepalen.
De aspiraties van de aristocratische en burgerlijke Franse

bevolking elite lopen evenwijdig met die van de Belgische elite. De Fransen beschikken echter niet over een meegaande koning, maar over een ontgoochelde keizer. Hoewel berichten over machthebbers die aankondigen dat ze het voor het werkvolk opnemen altijd met argwaan worden bekeken in Henri's stamkroeg, wordt er wel over gesproken. En vandaag gaat het vooral over Napoleon III, de zelfbenoemde keizer van Frankrijk, kan je wel zeggen. De Franse katholieken zijn niet te spreken over zijn Italiaanse politiek en de grote kapitaal- en industriebezitters zijn boos over het vrijhandelsverdrag dat de keizer nu vijf jaar geleden sloot met de Britse regering. En kijk, nu lijkt de Keizer naar steun te hengelen bij de rest van de bevolking, vooral bij de land- en fabrieksarbeiders.

In 1862 richtte hij het *Société du Prince Impérial* op met de bedoeling een fonds aan te leggen om arme arbeidersfamilies tijdelijk van hulp te voorzien. Hij wil ook een nieuwe wet doordrukken om de arbeidsinspectie toe te laten de aan banden gelegde kinderarbeid effectief te fiscaliseren. Die wet wordt door de Staatsraad tegengehouden. Daarop financiert de Keizer de reis van een arbeidersdelegatie onder leiding van Henri Tolain naar de Londense Wereldtentoonstelling. De socialist Albert Thomas vreest dat hiermee een soort keizerlijk socialisme het daglicht ziet, wat voor de republiek levensgevaarlijk kan zijn. Maar ondertussen komt de delegatie uit Londen terug en vraagt onmiddellijk een wet die het de arbeiders mogelijk maakt zich naar Brits model te organiseren.

Tijdens hun kroegbijeenkomsten volgen Henri en zijn vrienden Tolain. Daarom komt in 1894 het *Manifeste des Soixante* ter

sprake.
“Tolain is zeker een voorstander van reglementeringen die de arbeiders minder afhankelijk maken van de vrijblijvende weldadigheid van de burgers en de rijken,” begint de kroegbaas. “De eis om het mutualiteit-systeem verder uit te breiden en te veralgemenen lijkt me een verstandige zet.”
“Blijkbaar verdedigt het manifest ook de betere vorming van de arbeiders,” merkt Henri op. “Verder wil het manifest een soepelere wet op het verenigingsleven die de bestaande wet vervangt. Ook aan lager en beroepsonderwijs moet gesleuteld worden.”
“Maar of dat lager onderwijs de arbeiders ten dienste zal staan dan wel de bestuurders van de nogmaals in keizerrijk veranderde republiek valt te bezien,” merkt iemand op. “Je kan er beter thuis eens over spreken,” voegt hij eraan toe in de richting van Carine’s man.
“Carine ziet alvast weinig heil in die plotse liefde tussen keizer en bepaalde delen van de arbeidersbevolking,” zegt die.
Henri vervolgt: “Johanna heeft vooral twijfels over het soort onderwijs dat bedoeld wordt. Ze meent af te leiden uit wat ze leest in pedagogische tijdschriften dat arbeidersverenigingen of mutualiteiten die zich over onderwijs ontfermen, vaak geen andere wens hebben dan voor de arbeiderskinderen die nog niet op school zitten hetzelfde te voorzien als wat de eigen of andere Staten bewerkstelligen in een openbaar scholennet. En volgens haar is dat vaak gewoon elementaire instructie. Filosofie of nadenken over de ongelijkheid tussen standen en tussen rijken en armen is er niet bij. Voor mij klopt dat wel met de volgende

passage van het Manifest: '*Examinons la situation actuelle sans amertume et sans prévention. Que veut la bourgeoisie démocratique, que nous ne voulions comme elle avec la même ardeur? Le suffrage universel dégagé de toute entrave? Nous le voulons. La liberté de presse, de réunion régies par le droit commun? Nous les voulons. La séparation complète de l'Eglise et de l'Etat, l'équilibre du budget, les franchises municipales? Nous voulons tout cela.*
Eh bien! sans notre concours, la bourgeoisie obtiendra ou conservera, difficilement, ces droits, ces libertés, qui sont l'essence d'une société démocratique. Que voulons-nous plus spécialement qu'elle, ou du moins plus énergiquement, parce que nous y sommes plus intéressés? L'instruction primaire, gratuite et obligatoire, et la liberté du travail.'
Heeft gelijkheid enkel te maken met het veralgemenen van wat eerst rechten en privileges waren van enkelen. Dat lijkt me een haalbare kaart. Maar moet iedereen in paleizen gaan wonen? Of moeten we denken aan meer eenvormige huizen, ook voor aristocraten, bourgeoisie en arbeiders? Moet iedereen een huis met een schuur hebben? Is gelijkheid meer voor iedereen, of herverdelen van wat bestaat? Daarom denk ik dat de twijfels van Johanna terecht zijn."
De Parijzenaar merkt op: "Je kan natuurlijk moeilijk verwachten van wie niet werd opgevoed om te leren denken dat ze zich spontaan een opleiding verbeelden waarbij denken en dialoog centraal staan. Zoals je zelf heel goed weet is de Schuur van de *Société des Enfants Républicains* een bedenksel van jouw vrouw die heeft kunnen leren van haar familie en van pedagogische

denkers die verder gingen en gaan dan wat in de nu opkomende normaalscholen wordt aangeleerd aan de toekomstige onderwijzers. Je haalde onlangs de Portuguese Braancamp Freire aan die zou gezegd hebben dat onderwijzers niet gevonden worden, maar gevormd. En hij denkt wellicht aan een andere vorming dan jij en je vrouw. De volksontwikkeling in brede zin, de humanitaire bewustwording van rijken en armen is geen spontane ontwikkeling. En ik denk dat veel zal afhangen van de empathie van wie het proces op gang brengt. Anders zal je al snel verglijden van ontwikkeling naar indoctrinatie in de huidige betekenis van het woord."
"De huidige betekenis?" vraagt de herbergier.
De Parijzenaar antwoordt: "Ja, het gaat hier niet meer om het aanbrengen van morele waarden aan een doctrine gekoppeld, die het samenleven mogelijk maken, maar om het opleggen van een manier van denken, een verscherpte instructie kan je wel zeggen."
"Om nog even terug te komen op de *Manifeste des Soixante,*" zegt iemand anders: "de schrapping in het burgerlijk wetboek van artikel 1781: *'De Voorman wordt op zijn woord geloofd over de gegevens in verband met het deel van het loon, de betaling van het loon voor het jaar en voor de termijnen gegeven voor het lopende jaar'* zal de arbeiders minder afhankelijk maken van, opzettelijk of niet, mis gegeven informatie. Dat verandert de wijze waarop in de werkplaatsen de boeken worden bijgehouden. Maar of er met alle arbeiders duidelijke afspraken zullen komen, laat staan geschreven afspraken, is nog de vraag."
"Daar heeft de eis om vakbondskamers te kunnen oprichten

misschien mee te maken," meent Carine's man. "Maar de weg is lang. De eisen kunnen wel juist klinken, de redenen zijn eerder behoudsgezind. Kijk de plaats van de vrouwen. Het manifest zegt: '*Nous dont les enfants passent souvent leurs plus jeunes ans dans le milieu démoralisant et malsain des fabriques, ou dans l'apprentissage, qui n'est guère encore aujourd'hui qu'un état voisin de la domesticité; nous dont les femmes désertent forcément le foyer pour un travail excessif, contraire à leur nature, et détruisant la famille; nous qui n'avons pas le droit de nous entendre pour défendre pacifiquement notre salaire, pour nous assurer contre le chômage, nous affirmons que l'égalité écrite dans la loi n'est pas dans les mœurs, et qu'elle est encore à réaliser dans les faits. Ceux qui, dépourvus d'instruction et de capital ne peuvent résister par la liberté et la solidarité à des exigences égoïstes et oppressives, ceux-là subissent fatalement la domination du capital: leurs intérêts restent subordonnés à d'autres intérêts*.' Ik vraag mij af waarom er verschillend moet gepraat worden over het teveel aan werk van de vrouwen en niet van dat van de mannen. Ik vraag mij af in hoeverre het werk dat aan veel mannen wordt gevraagd ook niet tegennatuurlijk is. Is de destructie van het gezin enkel het gevolg van de werkomstandigheden van de vrouwen, of is dat ook niet het gevolg van het feit dat wie enkel aan kapitaalvermeerdering denkt zowel mannen als vrouwen nog altijd als objecten beschouwt?".

Ongeveer een jaar na voorgaand gesprek komt het gesprek nogmaals op Tolain terecht. De herbergier weet te vertellen dat 'jullie oude vriend Marx' waarbij hij knipoogt naar Henri die in zijn buurt staat erg verheugd was over het Manifest dat ter

sprake kwam op het bureau van de *Internationale Arbeidersbeweging* in Londen. Het is dan ook voor niemand echt een verrassing dat Tolain de leiding neemt over het in Frankrijk geopende bureau van de *Association Internationale des Travailleurs*.
Henri maakt van de gelegenheid gebruik om te herinneren aan de waarschuwingen van Proudhon die het heeft over de illusie van het arbeidersparlementarisme. Proudhon stuurt aan op onthouding bij verkiezingen, zegt Henri nog. Persoonlijk blijft hij meer heil zien in een netwerk van mutualiteiten die met elkaar in gesprek gaan en die zich ver houden van de illusie van gelijkheid van bezit; bezit van geld, van land, van arbeiders of van macht.
De Parijzenaar lacht hem toe en zegt: "Ik waardeer je voor je onwankelbaar geloof in je utopie, Henri. Ik zal de eerste zijn om jou en je vrouw te helpen bij het opzetten van een netwerk van *Sociétés d'Enfants Républicains*.

Het Amerikaanse continent ligt ver van Moresnet maar de nabijheid van Pruisen en van het Koninkrijk Saksen, van waaruit veel mensen de oversteek wagen aangelokt door een beter leven, zorgt ervoor dat er in de kroeg af en toe over de oorlog tussen de noordelijke Unie der Staten en de zuidelijke Confederatie der Staten wordt gesproken. Het conflict zou ondertussen afgelopen zijn en volgens de kranten een heel bloedige zaak. Volgens Henri zal die oorlog generaties lang voor wantrouwen zorgen tussen burgers uit de verschillende staten, nu opnieuw onder één president verenigd. Natuurlijk komt daarbij de slavernij aan bod. Volgens Carine's man verdween die

meer en meer in de noordelijke industriële staten niet zozeer omdat meer bezitters de slavernij verwerpelijk vonden maar gewoon omdat een slecht betaalde arbeider productiever is dan een niet betaalde slaaf in een industriële productie-eenheid. In de staten met grote plantages is slavenarbeid wel nog rentabel. Bovendien, weet de herbergier te vertellen, hebben slavenhouders blijkbaar sinds het verbod op invoer van nieuwe leveringen uit Afrika een bijverdienste maakten van het kweken van slaven. Ze verkopen die dan onderling en ook aan nieuwkomers zodat de gaandeweg nieuwe bezette gronden van werkkrachten worden voorzien. Henri denkt dat een genuanceerde kijk wellicht nodig is. Hij heeft natuurlijk het boek *Uncle Tom's cabin or the life among the lowly* van Harriet Beecher Stowe gelezen waarvan Johanna een exemplaar heeft in haar 'volksbibliotheek'. Ze beschikt ook over de Nederlandse editie voor kinderen *Een kijkje in de hut van oom Tom door Tante Marie, voor hare neefjes en nichtjes; met eene toespraak van de schrijfster, H. Beecher-Stowe, aan de jeugd.* Er is ook nog een Frans en een Duits exemplaar. Volgens de Parijzenaar is het boek bedoeld om de strijd tussen de Unie en de Confederatie voor te stellen alsof het enkel om een strijd over de afschaffing van de slavernij gaat. Dat zou de Unie goed uitkomen om zo de Europese koningshuizen en Staten die de slavernij op papier afschaffen of veroordelen aan haar zijde de scharen. Ook dat vind Henri een wat te eenzijdige analyse. Hij gaat akkoord dat het boek eerder een pamflet is. Het is te vroeg om te weten of dit voor de slaven een goede of een slechte zaak is. Blijkbaar veroorzaakte het de publicatie van verschillende andere boeken

die de slavernij verdedigen en een soort idyllische samenleving voorstellen waarin goede blanke patriarchen over hun zwarte ‘kinderen’ hoeden die allemaal samen voor de rijke opbrengsten zorgen van het landgoed dat door die patriarchen wordt bestuurd. Een nieuwe versie van de goede grootgrondbezitter of Lord die over zijn horigen waakt. Die grootgrondbezitters hebben het uiteraard moeilijk met de industriële kapitaalbezitters die over hun kapitaal waken en vaststellen dat lage lonen uitbetalen aan de werklieden in fabrieken en werkplaatsen in plaats van ze als slaaf te behandelen het kapitaal ten goede komt.

Zonder de hulp van Frederick maar met de constante aanwezigheid van Carine, werkt Johanna eind juni 1866 met rond de vijftig kinderen in haar *Société des Enfants Républicains*. Ze plant alle buitenactiviteiten samen met Carine en de kinderen. Er is uiteraard het onderhoud van de moestuin. Maar er zijn ook verschillende uitstapjes naar Kelmis. Ze hebben zelfs een gesprek gehad met één van de administrateurs van *Vieille-Montagne.* Die was behoorlijk onder de indruk van de taalvaardigheid van de kinderen en van het niveau van hun vragen. Dat hoort Johanna achteraf van haar collega uit de dorpsschool. Want toch werd de vraag gesteld of het wel voorzichtig is om kinderen zo mondig te maken. Johanna haalt hierover haar schouders op.
Kort daarop vernemen de vrienden het overlijden van Adolph Diesterweg. Het is voor Johanna een aanleiding om samen met haar collega’s *Der Unterricht in der Kleinkinderschule oder die Anfänge der Unterweisung und Bildung in der Volksschule* van de

pedagoog door te nemen. Hierin neemt hij duidelijk stelling voor een sociale pedagogie. Johanna had hierover al gelezen in het *Pädogische Revue* toen het door Karl Mager werd uitgegeven. De term Sociale Pedagogie werd er gebruikt als alternatief voor collectieve pedagogie en in oppositie met individuele pedagogie. Collectieve pedagogie kon natuurlijk doen denken aan mutueel of simultaan onderwijs. Met de term Sociale Pedagogie wordt volgens Johanna meer de nadruk gelegd op de inhoud van het werk met de kinderen en minder op de vorm. In haar *Société des Enfants Républicains* gaat het vooral om die inhoud. Ze heeft trouwens bewust gekozen voor een vorm van werken waarbij kinderen niet onderworpen worden aan simultaan onderwijs, maar samenwerken, onder de leiding van de twee volwassenen.
De co-educatie van jongens en meisjes blijft in het katholieke Europa een bijna niet bestaande uitzondering. Daarenboven blijven de meisjesscholen vaak buiten de sfeer van de openbare school. De *Ministro do Reino* verklaart bijvoorbeeld in de Portugese kamer van volksvertegenwoordigers dat er te weinig meisjesscholen zijn omdat er geen onderwijzeressen zijn en de normaalscholen nog geen gediplomeerden heeft opgeleid. Bovendien hebben de gemeentes geen geld om nieuwe scholen in te richten. Maar dat is een deel van het probleem als het niet gewoon praat voor de vaak is. In het katholieke zuiderse land heeft de Commissie voor Openbare Instructie immers drie jaar eerder nog maar eens gedefinieerd wat de vrouwelijke opvoeding inhoudt: '*De vrouw op zich, op enige uitzonderingen na, is gewoon een vrouw, en het is dringend nodig haar geest te instrueren tot metgezel en adviseur van haar echtgenoot, tot*

opvoedster van hun kinderen in de vroege kinderjaren, en tot het behouden van harmonie en verlichting in de huiselijke omgeving.' Toch zijn er in de provincie gemengde scholen die de mogelijkheid geven aan de meisjes om op zijn minst te leren lezen en schrijven en, misschien ongewild te tonen dat meisjes en jongens over dezelfde leermogelijkheid beschikken.
Ondertussen lijkt het erop dat verder aan de klankmethodes wordt gesleuteld om het leren lezen te versnellen en dit onder de invloed van experimenterende onderwijzers. In Nederland is nu de normaalwoorden methode van meneer Bouman in opgang die gaandeweg de Prinsen-methode doet verdwijnen. Met wandplaten en boekjes waarin basiswoorden zoals *roos, peer, hoed,* worden afgebeeld en in druk- en schrijfletters voorgesteld, poogt men de medeklinkers zonder bijkomend geluid te laten uitspreken. De letters worden aangebracht met versjes en verhalen. Johanna is blij om te zien dat hier nog een methode opduikt die zich baseert op betekenisvolle woorden voor de kinderen. Het verschil met haar eigen aanpak is dat zij nog steeds gebruik maakt van woorden die ze van de kinderen zelf overneemt. Hiervoor blijft het voormalige schoolhuis aan de Kaaistraat, later aan de Keizerskaai haar referentie.

Tegen het einde van het jaar verneemt Johanna van Karel Buls dat hij nu vaak correspondeert met Jean Macé. Ze vermoedt dat dit Isabelle Gatti zal plezieren. Frederick vertelt dat Jean Macé aanwezig was op de algemene vergadering van de *Ligue Belge de l'Enseignement* in September in Luik. Volgens Karel Buls publiceerde Jean Macé in *l'Opinion Nationale* een gedegen artikel waarbij hij opriep tot een Franse *Ligue*. Toen Jean Macé

tenslotte zelf het heft ervoor in handen nam, vroeg hij Karel Buls enkele geïnteresseerden te vinden om lid te worden van de Franse liga, met de woorden: ‘*C’est un atout dans mon jeu si je puis montrer qu’on prends déjà la chose au sérieux à l’étranger*.’ Frederick maakt zich lid van de *Ligue Belge*, Johanna schrijft zich in bij de Franse *Ligue*. Het gaat haar niet enkel om de vereniging die gratis, verplicht en vrijzinnig onderwijs voorstaat, maar ook om haar waardering die ze heeft voor het *Magazine d’éducation et de récréation* waar ze zich blijvend op abonneert.

Terwijl Johanna en Frederick met Carine praten over de toekomst van de verschillende opkomende Nationale Onderwijs Liga’s is het onderwerp van gesprek in de stamkroeg de korte oorlog tussen Oostenrijk en Pruisen. Aanleiding zijn de verhalen van Wilhelm Molly, die er enkele weken als legerarts diende aan de Pruisische zijde van het conflict. Volgens Henri kan je hier bijna van een broederstrijd spreken. Hij hoort Molly zeggen dat in sommige gevallen enkel het uniform laat zien of je met een soldaat uit het Pruisische of uit het Oostenrijkse leger te maken had. Maar waar de luisteraars vooral gevoelig voor zijn is voor de verhalen over het leed van de gewonden. Er is niet veel veranderd op het slagveld, ondanks de getuigenissen van Florence Nightingale iets meer dan tien jaar geleden na de slag bij Sebastopol. Wilhelm heeft het over twee van zijn collega’s die samen met de ondernemer Henry Dunant werk maakten van de Geneefse Conventie, ook door de Pruisische regering onderschreven in 1864. Met die conventie kwamen de ondertekenende Koninkrijken en Staten overeen om naast de bescherming van de burgerbevolking ook immuniteit te

verzekeren bij gevangenneming. Verder moet de vernietiging voorkomen worden van instellingen die gewonde en zieke soldaten behandelen. Die moeten bovendien onpartijdig alle strijders opvangen en behandelen. Hierbij is het Rode Kruis-symbool een identificatiemiddel voor personen en uitrusting die onder de overeenkomst vallen. Oostenrijk had ten tijde van de oorlog de conventie niet ondertekend maar zou dat nu wel van plan zijn te doen. Men heeft het over de moeilijkheid om zo'n empathisch aandoende conventie in praktijk te brengen. Henri wijst nogmaals op het probleem van de broederstrijd. Hoe beslist een dokter of een verpleger over de prioriteit bij de hulpverlening? Speelt hierbij alleen de verwonding een rol of ook de afkomst van de verwondde? Kan een conventie emoties sturen?

In april van het jaar 1867 is het gespreksonderwerp in de stamkroeg gewijd aan een bericht dat de Parijzenaar meebrengt. Volgens Pierre Mahé in *Le Timbrophile* zou Moresnet eigen postzegels uitgeven. Iedereen is verbaasd, want burgemeester Joseph Kohl heeft daar nooit iets van gezegd, en wanneer hij hierover geïnterpelleerd wordt, toont hij zich even verbaasd als de rest van kroegbezoekers. Enkele dagen later heeft de herbergier de verklaring. Het ging om een aprilgrap van de Belgische filatelist en uitgever van *Le Timbre-Poste* Jean-Baptiste Moens die het beu was dat Mahé hem vaak plagieerde. Heel de zaak is door hem uitgevonden, om daarna Mahé voor schut te kunnen zetten. De aanwijzingen waren er. Het bericht werd op 1 april gepubliceerd en er wordt verwezen naar de drukkerij Visch, een aprilvis dus. Er wordt hartelijk om de grap gelachen,

maar Wilhelm Molly zit in zijn hoek over dit alles na te denken.
Verder komen de plannen ter sprake van bestuurder Louis St Paul de Sinçay van *Vieille-Montagne*. Dat is de grote man tien jaar nadat Charles de Brouckère het bestuur verliet. Het idee om erts uit andere mijnen aan te trekken en zodoende de zinkproductie in Kelmis niet in gevaar te brengen nu de plaatselijke mijn minder opbrengt zal in ieder geval de fabriek draaiende houden. Wat met de mijnwerkers zelf zal gebeuren weet niemand.
Het enthousiasme is groot omdat het project de spoorweg tot Kelmis laat komen. Dat zou al binnen vijf jaar zijn. Men wacht af.

Napoleon III verzorgt niet enkel zijn relatie met de werkende bevolking, maar ook de uitstraling van zijn keizerrijk in het buitenland. Toen hij in 1864 de reis van Tolain naar de Londense wereldtentoonstelling financierde, had hij al besloten dat de Champ-de-Mars in Parijs ook zo'n tentoonstelling zou huisvesten, met nog meer luister dan de *Exposition Universelle* van 1855. Op 1 april van 1867 werd de tentoonstelling opengesteld voor het publiek en dat zal zo blijven tot november van dit jaar. Landbouw en industrie zijn centrale onderwerpen. Hierbij ontbreken uiteraard de uitvindingen met elektriciteit niet. Jules Verne inspireert er zich voor een nieuw boek, dat later zal verschijnen met de titel *Twintigduizend mijlen onder zee*. In dit zelfde elektriciteit-volle jaar komt in augustus Micheal Faraday te overlijden. In Moresnet hoort men dat hij tijdens de Krim-oorlog niet inging op het verzoek van de Britse regering om chemische wapens te ontwikkelen om ethische redenen.
Terug bij het onderwerp wereldtentoonstelling, merkt De

Parijzenaar smalend op dat Napoleon niet alleen met de "*emplacement*" ervan indruk wil maken, maar ook met het "*Franse kunnen*". Hij beweert dat dit de reden is waarom Alphonse Beau de Rochas een ruime toelage kreeg voor de verdere bouw van een efficiënte vier-takt motor. Bij de vraag waarom hij zo spottend spreekt, verduidelijkt hij dat het niet om de uitvinding gaat maar om het overheersende nationaliteitsgevoel: de Franse, de Engelse, de Duitse, de Belgische, enz uitvindingen. In plaats van, zoals de serieuze onderzoekers dat doen, ervan uit te gaan dat uitvindingen door mensen gemaakt worden en dat hun creativiteit niet afhangt van hun nationaliteit maar van de kans die ze hebben om zich te ontwikkelen.
Wanneer Henri dit gesprek thuis overbrengt, merkt Johanna op dat het zich kunnen ontwikkelen op dit ogenblik toch ook afhangt van de nationaliteit. Henri kijkt verbaasd op. Ze legt verder uit: "Sinds de opkomst van de vraag naar onderwijs en scholing voor iedereen, zie je duidelijk hoe verschillende Republikeinse of Koninklijke Staten hier op verschillende manieren aan werken. Meer behoudsgezinde regeringen beperken de onderwijsmogelijkheden voor grote delen van de bevolking terwijl meer liberale regeringen het onderwijs en de scholing veralgemenen. Maar ze doen dat op verschillende manieren en zelfs de voorstanders van het algemeen vrijzinnig onderwijs kunnen er een knechtende rol aan geven. Daarbij of daartegen kunnen de onderwijsliga's een rol spelen, denk ik.
In Engeland bestaat zo'n liga nog niet, maar de *Birmingham Education League* geleid door George Dixon levert plaatselijk werk.

Het Nederlandse *Tot 't nut van 't Algemeen* probeert plaatselijke groepen en verenigingen onder één koepel te brengen en helpt nieuwe plaatselijke takken bij het opstarten.
De Belgische Ligue bij onze westelijke buren spiegelt zich daar wat aan. Karel Buls promoveert cursussen en voordrachten naar het voorbeeld van wat al in Brussel, St Joost ten Node, Brugge en Liège gebeurt. Toch zie je verschillen tussen plaatselijke verenigingen zoals de Brusselse *Vlijtige Buitenlieden* of de *Soirées populaires du Cercle d'Ouvriers* van Barones van Crombrugghe en de verenigingen in Zuid-Belgie die meer afstand nemen van het *Tot 't nut* van de Nederlanders. Hier werken uit lagere milieus afkomstig jonge liberalen aan meer sociale gelijkheid. Frederick zei me ook dat de *Ligue* zich eerder beperkt tot het overhalen van wie tot de hogere klassen behoort te erkennen dat de opklimming op de sociale ladder door enkele kinderen van de lagere klassen legitiem is. Men stelt dat het nodig is '*offrir aux intelligences d'élite le moyen de sortir de l'obscurité a laquelle elles échappent difficilement aujourd'hui*'. Het gaat hier niet noodzakelijk om werken aan de kennis van iedereen maar dikwijls enkel om de wens om aan de meest begaafden uit de lagere sociale milieus kansen te bieden. Zo schrijft de *Ligue*, vertelt Frederick me '*mème maintenant, un ouvrier actif, intelligent, travailleur, peut arriver à une tres haute situation..*'."
Henri vraagt: "Je denkt dus dat heel die democratiserende beweging voor onderwijs uiteindelijk de gevaren inhoudt enkel de kloof tussen een kleine minderheid en een grote meerderheid wat te verleggen en dat die kloof niet enkel geld inhoudt, maar ook kennis?"

“Ja,” antwoordt Johanna, “dat risico bestaat zeker. De houding van huidige minister van Openbare Instructie van het Franse Keizerrijk lijkt me enigszins verschillend. Door het accent dat hij legt op het algemeen onderwijs zorgt hij ervoor dat sinds 1861 de vrouwen geen speciale aanvraag meer hoeven te doen om aan het baccalaureaat deel te nemen. Hij maakt het voor alle meisje mogelijk om zich in te schrijven in het secundair onderwijs en het primaire of lagere onderwijs wordt verder uitgebreid voor iedereen, waarbij hij nogmaals de Staat in conflict brengt met de katholieke kerk. Die ziet opnieuw haar invloed op de instructie afnemen. Nogmaals is de keizer sneller akkoord dan het *Corps Législatif* met de verplichting voor elke gemeente met meer dan 500 inwoners een meisjesschool op te richten en een certificaat van lager onderwijs in te voeren als bewijs van het beëindigen van het gratis lager onderwijs. Hij wil dat alle scholen over een schoolbibliotheek beschikken en maakt aardrijkskunde en geschiedenis verplicht in het lager onderwijs, waarbij hij in het secundair onderwijs filosofie herinvoert naast hedendaagse geschiedenis, levende talen, tekenen, gymnastiek en muziek. Ik weet niet of minister Duruy lid is van de franse *Ligue de l’Enseignement* maar ik weet wel dat de Liga ondertussen meer dan 4000 leden telt en dat de vrijmetselaars geïnteresseerd zijn, zoveel is duidelijk van wat je kan lezen, ondermeer in le Monde Maçonnique.”
Henri denkt even na en zegt dan: “Dus je ziet bij de Franse regering een andere aanpak dan bij de Belgische? Je denkt dat men daar minder het accent legt op de selectie van begaafde arbeiderskinderen, en meer op een grotere algemene kennis van

de hele bevolking, armen en rijken? Is dat niet wat utopisch?"
Johanna glimlacht: "Wellicht. Maar ondertussen is het toch leuk om te weten dat *Éducation et Récréation* net de Montyon prijs kreeg van de Académie Française als beloning voor haar inzet voor het verspreiden van kennis en wetenschap."
Enkele dagen later krijgt Johanna van Frederick een kort berichtje dat Brussel zo goed als volledig afstand neemt van de Lancasterscholen met hun mutueel onderwijs die tien jaar eerder nog als modelscholen werden gezien. Is er nu meer geld, en kunnen er dus meer onderwijzers ingezet worden? vraagt Johanna zich af. En wat zal de vervanging van het mutueel onderwijs door het simultaan onderwijs met zich meebrengen, indien men vasthoudt aan sociale mobiliteit doorheen scholing. Is dat een goede zaak voor iedereen? Of duikt het individualisme hier op?

De lente zit in de lucht. Frederick voelt het. Of voelt hij gewoon de lente in zijn hoofd? Hij is drieëntwintig en vandaag, 14 maart zit hij in de trein van Liège naar Herbesthal. Daar komt een vriend hem oppikken om samen naar Kelmis te rijden. Het is nog bijna een maand tot Pasen, maar hij had een goede reden om aan de directeur van het atheneum van Liège uitzonderlijk verlof te vragen. Morgen wordt Annie Dehaan achttien. Het is nu al meer dan een jaar duidelijk dat ze dezelfde liefde voor hem voelt als hij voor haar en morgen wil hij officieel zijn aanzoek doen aan haar en aan haar vader. Hij heeft het zorgvuldig voorbereid met Johanna. Ze zullen Annie's verjaardag vieren op de boerderij, waarvoor uiteraard haar vader en verder enkele goede vrienden uitgenodigd werden. Frederick weet dat Annie ja zal zeggen maar

toch is hij behoorlijk nerveus. Zal hij zijn zenuwen in bedwang kunnen houden? Zal hij beginnen stotteren? In Liège heeft hij een eenvoudige ring gekocht die zijn vraag tot verloving zal begeleiden. Ook hierover heeft hij lang met Johanna gepraat. Beiden weten dat Annie, net als zijzelf, van eenvoudige dingen houdt. Maar hij is er vooral op uit om haar vader te plezieren en duidelijk te maken dat het hem ernst is. Uiteindelijk is hij zes jaar ouder en leraar in het lager middelbaar onderwijs. Hij wil de zekerheid geven dat zijn aanzoek ernstig is, en dat hij er niet over denkt om Annie gewoon als toekomstige huisvrouw te zien. Hij weet hoe begaan ze is met de arbeiderszaak, net als hijzelf trouwens, en hij wil haar helpen bij haar werk voor en met de fabrieksvrouwen. Hij heeft er met Isabelle Gatti over gehad en hij denkt dat Liège voor Annie een goede omgeving zal zijn om zich bij te scholen en te verdiepen in de socialistische voorstellen in verband met arbeidersmutualiteiten, gezondheidszorg en recht op onderwijs voor de kinderen. Er is niet enkel werk aan de winkel. Arbeidersfamilies moeten het belang van scholing en vorming leren inzien, maar ze moeten zich ook leren organiseren. Hij weet dat er in Belgie nogal wat problemen zijn met schoolverzuim net zoals in buurland Nederland. Arme kinderen blijven nu eenmaal van school weg, zodra de familie denkt ze te moeten inzetten om het familie-inkomen te verhogen. Dat is vooral merkbaar in de dorpsscholen van landbouwstreken. In het jaarboek voor het lager onderwijs van de noorderburen las hij zelfs een voorstel om realistisch te zijn en de schooltijden aan te passen aan de periodes waarop de kinderen niet hoeven te spijbelen. Uurroosters en kalenders zouden hiervoor moeten worden aangepast.

Maar eerst is er Annie's verjaardag… Rond de middag komen zij en haar vader toe in de boerderij. Annie vraagt Frederick of hij samen met haar en haar vader de Schuur wil bezoeken. Ze tonen de oude mijnwerker waar ze vaak samen werkten, nu acht jaar geleden, toen Frederick haar kwam helpen met haar schrijf- en leeswerk. En daarna toont Annie aan haar vader wat ze verder met Johanna leerde, vooraleer ze als kinderjuf bij haar huidige werkgever aan de slag ging. Met hun drieën lopen ze rustig terug naar de boerderij. Zoals vaak, is Frederick ook nu weer geboeid door de verhalen van Annie's vader. Vandaag vertelt hij hem over de mijnwerkerslamp die de mijnwerkers voor de gevaarlijke gassen en explosies behoedt. Frederick weet dat hij het heeft over de lamp van Davy, de onderzoeker waarmee Faraday ooit samenwerkte. In de ruime woonkamer hebben hun vrienden ondertussen plaats genomen. Frederick vraagt om wat stilte en gaat tussen Annie en haar vader staan. Dan zegt hij: "Annie is vandaag jarig. Ik ben blij samen met jullie haar verjaardag te kunnen vieren. Maar Annie is voor mij een heel bijzondere persoon. Door haar — en hierbij kijkt Frederick Annie's vader aan — heb ik veel over het leven van de mijnwerkers en van de arbeiders geleerd. Door Annie wist ik vrij zeker wat mijn werk zou zijn: ze toonde mij door haar vragen en door haar opmerkingen hoe belangrijk de openbare gratis scholen zijn voor alle meisjes en jongens uit eender welk milieu. Dank zij mijn gesprekken met haar weet ik hoe belangrijk het is om alle kinderen en jongeren te begeleiden om zoveel mogelijk kennis op te doen. Sinds ik in Liège woon is elke brief van Annie, is elk gesprek met haar, een aanzet tot meer dialoog, tot

meer gesprekken met mijn leerlingen, met hun ouders, met wie bereid is om van elke bibliotheek een volksbibliotheek te maken. Annie stimuleert me voortdurend. Annie's gezelschap is voor mij een noodzaak geworden. Tijdens onze lange gesprekken en door Annie's brieven is het mij duidelijk geworden dat ik blijkbaar ook Annie stimuleer in haar denken, in haar werken, in haar zijn. Dus — en hier kijkt Frederick nogmaals naar Annie's vader — steek ik niet weg dat ik wat ben beginnen polsen of ik het mocht wagen om Annie te vragen of ik de stap mag aankondigen die we nu willen zetten. Ik heb er reeds met U over gesproken. En nu, lieve vrienden, lieve ouders ook, kan ik jullie zeggen dat Annie en ik zo ontzettend blij zijn dat we jullie onze verloving kunnen aankondigen." Frederick neemt Annie bij de handen en vervolgt: "Ik probeerde zo goed mogelijk tegemoet te komen aan wat je me enkele weken geleden zei. We maken onze verloving vandaag publiek, op jouw achttiende verjaardag en bekrachtigen die met deze eenvoudige ring die ik je aanbied." Hierbij geeft Frederick de ring die hij in Liège liet graveren aan Annie, die hem aan haar vinger schuift. Ze omarmen elkaar, waarna Annie's vader ook Frederick omarmt en Annie Frederick's ouders. De rest van de dag verloopt gemoedelijk, aan tafel en op het erf.

***

We zijn ondertussen ruim een jaar later. In Lancaster, Massachusetts wordt Henrietta Swan Lewitt geboren. Ze zal later van grote betekenis zijn voor de dovengemeenschap en voor de astronomie.

Jules Verne werkt nog steeds mee aan het tijdschrift *d'Éducation et de Récréation.* Hij publiceert *Twintigduizend Mijlen onder Zee*. Hierin laat hij Professor Anorax zeggen dat hij *Les Serviteurs de l'Estomac* van Jean Macé aan het doornemen is. Op eerder subtiele wijze wil hij hiermee nogmaals aandacht vragen voor het feit dat het officieel lager onderwijs weinig doet voor het verspreiden van wetenschappelijke kennis. Niet toevallig is de interlocuteur van Jean Macé in dit boek een meisje aan wie hij de werking van verschillende systemen van het menselijke lichaam uitlegt maar ook uitweidt over andere onderwerpen zoals bijvoorbeeld de wetten van Newton.

Frederick reist over en weer tussen Liège en Kelmis en Annie is al een paar maal in het gezelschap van Johanna naar de stad getrokken. Sinds kort heeft Frederick zijn tweekamerwoning voor een ruimere woning verwisseld. Het huwelijk zal begin 1870 plaatsvinden.

Moeder en zoon blijven de Nationale Onderwijs Liga's volgen en betrekken Annie in hun gesprekken errond. Over de uitbreiding van het onderwijs en haar inhoud spreken is immers ook het debat aanhouden over de wijze waarop regeringen de algemene toegang tot kennis en wetenschap al dan niet vergemakkelijken of bemoeilijken. Frederick en Johanna bekijken de zaak vaak met een onderwijskundige lens, terwijl Annie gewoonlijk de hierin weerspiegelde maatschappelijke verhoudingen ziet. Daarom vindt ze het werk van Macé en van Verne interessant.

"Ik las onlangs een artikel over Portugal," zegt Johanna, "Ik vermoed dat de interesse voor de algemene volksopvoeding ginds van korte duur was. De normaalschool van Marvila gaat

haar deuren sluiten na slechts 91 onderwijzers te hebben gevormd. Toch vermeldt een officieel verslag waardering voor de school en '*het valt niet te ontkennen dat student-onderwijzers zich daar met erkende verdienste hebben gekwalificeerd, van wie velen al met lovenswaardig succes lesgeven*'. Volgens mijn informatie zal de vorming sterk worden afgeslankt terwijl ook de praktijklessen verminderen. Op de vraag waarom, is het laconieke antwoord '*pour former des professeurs d'instruction primaire, le nouveau système est plus que suffisant*'. Ik denk dat men meer onderwijzers wil vormen in minder tijd en het simultaan onderwijs meer op instructie wil afstemmen. Bovendien was de Castilho-leesmethode niet enkel een doorn in het oog van besluitvormers maar ook van de onderwijzers zelf."

"Hier in België," begint Frederick "verhoogt het aantal gediplomeerde onderwijzers. Vijf jaar geleden had iets meer dan een derde een diploma, nu is dat ongeveer de helft."

"En betekent dat echt iets?" vraagt Annie. "Ik heb menen te begrijpen dat Johanna niet echt gediplomeerd is, en toch is ze de beste onderwijzeres die ik ooit heb gehad." Ze lacht: "Over jou zal ik maar zwijgen, jij bent gediplomeerd en bovendien wil ik je niet doen blozen in het bijzijn van je moeder." Waarop Frederick uiteraard onmiddellijk een rode kop krijgt.

"Je hebt gelijk," zegt Johanna, die doet of ze Frederick's verlegenheid niet merkt. "Maar ik vernam ook in de *Ligue* dat op dit ogenblik meer werk wordt gemaakt van de scholen voor volwassenen. Tot voor kort werd het initiatief overgelaten aan eender wie. Parochies, groepen onderwijzers, maar ook het patronaat richtten dergelijke scholen naar goeddunken in. Sinds

een drietal jaar komt ook de Staat tussen. Dikwijls langs openbare gemeentelijke scholen. Voor de arbeidersbevolking is dat een goede zaak, denk ik. Drie jaar geleden waren er iets meer dan 1200 doorgaans niet openbare scholen voor volwassenen, hoofdzakelijk in West- en Oost-Vlaanderen. Vandaag is dat al meer dan het dubbel, en de meeste instellingen zijn gemeentelijke scholen."
Annie knikt: "We moeten ons enkel afvragen of wie zo'n school graag wil bezoeken daar ook echt de tijd voor heeft. Ik weet niet veel over het leven van vissers en landbouwers, maar ik weet een heleboel over dat van fabrieksarbeiders en mijnwerkers. Hebben die na hun dagtaak of zelfs op zondag nog tijd en zin om naar zo'n school te gaan?"
"Juist," beaamt Frederick. "En er zal je overal horen dat vandaag wie wil naar school kan. Daarna is het eenvoudig te verklaren dat arbeiders nu ze de kans krijgen zich toch niet willen inschrijven op een school voor volwassenen, zonder het patronaat in vraag te stellen." Hij gaat verder: "Iets anders. Karel Buls liet me weten dat in Engeland en Wales de *National Education League* net werd opgericht. Birmingham was in zekere zin een soort proefmodel. George Dixon, Jesse Collins en de non-conformist Joseph Chamberlain zijn de voortrekkers. Het doel van de *League* is te ijveren voor een nationaal systeem dat degelijk onderwijs mogelijk maakt voor elk kind in het land. De lokale autoriteiten worden ingezet en krijgen overheidssubsidies wanneer nodig. Bij zo'n subsidie zijn de scholen aan overheidsinspectie onderworpen. Ze mogen niet sektarisch en moeten gratis zijn. Zodra zo'n school bestaat, kan de locale

autoriteit de kinderen die nergens elders school lopen hen hiertoe verplichten."
"Je zegt niets over wat op zo'n school zal geleerd worden," merkt Annie op.
Frederick antwoordt: "Dat is juist, over inhoud kon ik tot nog toe niets vinden."

Bij een ander bezoek van beide vrouwen aan Liège vertelt Frederick dat hij van een lagere schoolonderwijzer volgende raadgevingen hoorde: *'Stel zeer veel belang in het werk der kinderen en in al hunne omstandigheden… vooral ten opzichte van de arme kinderen… zij voelen zich licht de minderen tegenover de kinderen der meer gegoeden... zij zijn de voornaamste wegblijvers. De onderwijzer moet vooral de achterblijvers in 't oog houden en ze dubbel helpen.'* Annie merkt op dat dit toch net is wat Johanna en Carine in de Schuur doen. Ze vraagt of er een rechtstreeks verband bestaat tussen arm zijn en achterblijver zijn. Johanna meent dat het eerder om een onrechtstreeks verband gaat. Uiteraard is de kans groter dat kinderen die van school wegblijven het naderhand moeilijker zullen hebben om de draad terug op te nemen. Maar dat is in de eerste plaats te wijten aan het simultaan onderwijs dat om economische redenen zowat overal wordt ingevoerd. "Let wel," voegt Johanna eraan toe, "het mutueel onderwijs volgde ook een welbepaald ritme, maar de overstap van één niveau naar het volgende hoefde niet simultaan te gebeuren."
Annie denkt even na en zegt dan: "Dus is het woord achterblijver eigenlijk misleidend. Als er een ritme wordt opgelegd van buitenaf, waarbij iedereen op een bepaald

moment hetzelfde moet leren, dan is het vanzelfsprekend dat wie er op een bepaald moment niet is, moeite zal hebben om dat bepaald onderwerp te leren."
Frederick knikt: "Neem het simultaan karakter weg, en er zijn geen achterblijvers meer kan je wel zeggen."
Johanna zegt daarop: "Dit brengt ons bij de essentie van de rol van de onderwijzers als begeleiders. In die zin onderschrijf ik wat je collega zei, Frederick. Ik zou het alleen anders formuleren."
Frederick knikt: "Ja. En ik vrees dat het hele systeem van simultaan onderwijs het flink wat kinderen moeilijk gaat maken. Als zelfs een goedbedoelde opmerking het woord *achterstand* inhoudt, kan je al voorzien dat we leerlingen van verschillende soort zullen krijgen. Ik kan nu al voorspellen dat voor bepaalde figuren die achterstand een natuurlijk fenomeen zal worden eigen aan de armen, net zoals men van de zwarte slaven zei en nog steeds zegt, dat ze minder begaafd zijn, omdat het een andere mensensoort betreft."
Johanna knikt en verandert van onderwerp. Zij en Annie vernamen op de trein dat de druk op de Belgische staat om een spoorlijn te leggen van Montzen tot Herbesthal of Welkenraedt eindelijk resultaat boekte. Voor het einde van het jaar zal die lijn in gebruik genomen worden, zo werd beloofd. Hoewel het vooral de mijndirecteur van Plombières is die gewicht in de schaal legt, geeft dit ook meer slagkracht aan *Vieille-Montagne* en het nu echt een kwestie van tijd is voor Kelmis over haar eigen station zal beschikken.
"Een internationale of een nationale verbinding?" grapt Frederick.

“Lach maar,” zegt Johanna. “Je vader heeft onlangs nog arbeiders aan het werk gezien om de houten grenspalen van Vrij Moresnet te vervangen door basalten palen. Wat ons betreft is die onafhankelijke staat niet ver meer af!”
Beide vrouwen weten ook te vertellen dat de Belgische spoorwegen nu arbeiderstreinen inleggen naar fabrieksplaatsen en mijnstreken met goedkope tarieven voor arbeiders die over en weer reizen van huis naar werk. Annie merkt op: “Het lijkt er wel op dat patronaat en regering een oplossing vonden om het tekort aan werkvolk in bepaalde streken op die manier op te lossen zonder te moeten investeren in nieuwe arbeiderswijken. Ik weet wel dat die wijken en vooral de ‘*coron*’ niet altijd de meest aangename leefplaatsen zijn. Maar dit lijkt enkel mooi: ‘*blijf wonen waar je woont en rij met de trein over en weer van en naar je werkplaats*’. Ondertussen zijn de mensen wel nog tot twee uur of meer langer van huis weg.”

Hoewel er zich nogmaals oorlogstijden aankondigen, besluiten Frederick en Annie hun huwelijk niet langer uit te stellen. Ze vestigen zich in Liège en hopen dat de slechter wordende relaties tussen Frankrijk en Pruisen niet zal leiden tot de opvordering van de jonge mannen van Moresnet. Frederick heeft nog steeds geen erkende nationaliteit en sinds 1866 is de druk van Pruisen op België om het Vrije Moresnet voor eens en voor altijd onder elkaar te verdelen steeds groter.
Half juli is het dan zover. Keizers en koningen hebben nog maar eens de zaken op de spits gedreven om een oorlog te legitimeren. Ditmaal is Bismarck erin geslaagd Napoleon III en het Franse parlement zo nijdig te maken dat ze in de naam van

Frankrijk de oorlog aan Pruisen verklaren. Het zal desastreuse gevolgen hebben voor Napoleon III zelf, terwijl de strijd nogmaals enorm veel leed bezorgt aan de arme bevolking die het al moeilijk genoeg heeft. Maar Frederick en de andere jonge mannen die in Kelmis werden geboren verbergen hun blijdschap niet over het feit dat de Belgische regering geen gevolg geeft aan de voorbereidende akkoorden van 1866. Nu de Pruisen het druk hebben met de Fransen doet men hier of zijn neus bloedt.
Wel volgen Frederick en Annie met enige bezorgdheid de ontwikkelingen van een soort nieuwe kruistocht van de katholieke machthebbers. De door de kerkelijke overheid georganiseerde Congressen van Mechelen tonen al snel dat niet alle katholieken op dezelfde manier denken over de machtsverhoudingen in de Belgische Staat. Er is een kleine maar actieve groep ultramontanen die er een theocratische visie op nahoudt en graag de grondwet in die zin zouden willen aanpassen. Verder heb je de gematigde ultramontanen die de grondwet wel aanvaarden zolang die geïnterpreteerd wordt volgens streng katholieke traditie. En dan heb je de liberaal-katholieken die de grondwet onderschrijven zolang deze de kerk voldoende ruimte geeft. Die derde groep die ondanks alles het meest open staat voor dialoog heeft weinig kans om haar ideeën kenbaar te maken. De ultramontanen hebben de instrumenten voor de volksopvoeding, waaronder pers en zondagsscholen, stevig in handen. De publicatie in 1864 van de encycliek *Quanta Cura* met de waarschuwing tegen dwalingen, waaronder liberalisme en socialisme was weliswaar vooral tegen Frankrijk gericht. Toch krijgt die

stelling ook in België gehoor en de afkondiging van de Pauselijke Onfeilbaarheid blijkt een werktuig in de strijd tegen het liberalisme. Frederick stelt zich grote vragen bij die onfeilbaarheid wanneer die blijkbaar aan dat deel van de clerus met duidelijke machtshonger vrij spel geeft om iedereen verdacht te maken die het lot van het werkvolk wil verbeteren. De aristocraten roeren zich, en zoals Frederick's voorouder Dieudonné het ooit ook al hoorde, houden ze vast aan het adagio *God heeft de Standen gewild*. Ondertussen blijft het algemeen, niet door de katholieke kerk gestuurde onderwijs het moeilijk hebben. De bevoegde ministers, gewoonlijk die van binnenlandse zaken, krijgen te horen dat hoewel het simultaan onderwijs zich meer en meer verspreidt dit niet echt nodig is. Een combinatie met mutueel onderwijs kan best. Dit is de oplossing, zo zegt men, wanneer de lokale administratie niet wil investeren in een hulponderwijzer. Bovendien, gaat men verder, gaat het om het inzetten van oudere bekwame leerlingen en dat heeft niets te maken met het Lancaster-onderwijs. Frederick en Annie vinden het allemaal best hypocriet. Op het eerste gezicht lijkt het voorstel wel een beetje op de samenwerking die Frederick's moeder beoogt en die ook gestimuleerd werd door zijn betovergrootouders in Oostende. Maar, zegt Annie, dat is in de praktijk helemaal niet zo. Ze heeft een "gemengde" school bezocht waarin schotten de meisjes van de jongens scheiden, en achteraan in de klas nog eens plaats voor zo'n twaalf leerlingen. Hier zitten de minder begaafden onder begeleiding naast de gestraften. Als vanzelfsprekend zitten de

best gevorderde leerlingen samen, vooraan in de klas. Dit soort klasinrichting, officieel met de term driedeling aangeduid, is erg populair in vele kleinere scholen.
Algemeen onderwijs, gratis, voor iedereen. De vlag dekt vele ladingen… ook in Groot Brittannië hebben door liberalen doorgevoerde voorstellen niet onmiddellijk het gewenste gevolg. De *Elementary Education Act* die begin dit jaar van kracht werd onder druk van de *National Education League* zou alle kinderen van 5 tot 12 in Engeland en Wales van lager onderwijs moeten voorzien, maar het is nu al duidelijk dat het wellicht vele jaren zal duren om die wettelijke verplichting ook waar te maken.

Frederick en Annie hebben er geen vermoeden hoeveel mensen in de volgende kwart eeuw geboren zullen worden die later een belangrijke rol zullen spelen voor een specifieke systematische vormgeving van de leerplicht. Je zou kunnen zeggen dat ze de meer gestructureerde samenwerking die sinds mensenheugenis buiten de school bestaat een schoolvorm zullen geven die vrij goed aansluit bij de inspanningen en ideeën van Frederick's voorouders.
Maar vandaag, daags na de geboorte van Maria Montessori die later een grote betekenis zal hebben voor het onderwijs van jonge kinderen, hebben de Fransen wel wat anders aan hun hoofd dan het algemeen onderwijs. 'Hun' Keizer Napoleon III is gevangen genomen door het Pruisisch commando nadat zijn leger de slag bij Sedan verliest. In Parijs is het onrustig. De Keizerin vlucht het land uit naar Groot Brittannië met de hulp van haar tandarts. Gezien het keizerlijk regime niet weet hoe te reageren op de gevangenzetting van Napoleon, nemen enkele

volksvertegenwoordigers, waaronder Leon Gambetta, het initiatief om vanaf het Parijse stadhuis de Republiek uit te roepen. Er komt snel een voorlopige regering voor Nationale Defensie die de oorlog tegen Pruisen verder zet.
In één van de deelstaten van de door Pruisen geleide Duitse confederatie wordt op 10 oktober Paul Geheeb geboren van wie men later zal zeggen dat hij als pedagoog voor een nieuw humanisme ijverde in een door geweld verscheurde samenleving.

Op 12 maart 1871 is de spoorlijn die Kelmis met Moresnet verbindt een feit. Je kan per trein van Liège naar Welkenraedt en vandaar via Moresnet tot Kelmis sporen. Koning Leopold II heeft vrij handig België buiten de Frans-Pruisische oorlog gehouden waardoor de regering verder kan werken aan de modernisering van het land. Ze komt hierbij tegemoet aan de voorstellen van de mijnindustriëlen om zelfs een betwist gebied van een spoorlijn voorzien! In Kelmis zorgt *Vieille-Montagne* voor het stationsgebouw. Verder heeft de Koning grootse projecten in eigen land. Hij wil van Oostende een internationale badplaats maken, wenst Brussel tot een ontmoetingsplaats voor intellectuelen om te bouwen en hij heeft ook een zeer egocentrische wens om een echte heerser te worden over een eigen gebied, indien niet in Belgie, dan maar ergens in Afrika…
Frederick en Annie maken zo gauw ze kunnen gebruik van de nieuwe treinverbinding. Ze willen die zomer in Kelmis verblijven en begin juli trekken ze bij Frederick's ouders in, waar Annie's vader ondertussen ook permanent verblijft.
Op een avond van de juli wordt Ovide Decroly geboren in

Ronse. Ver daar vandaan verzamelen Henri en Johanna een groep vrienden en kennissen uit Kelmis bij hen thuis. Ook Wilhelm Molly is te gast. Hij is nog maar kort terug van zijn tweede oproep als legerarts bij het Pruisische leger. Erg onder de indruk van alle leed dat hij weeral meemaakte, opinieert hij over het samenbrengen van mensen over de grenzen heen. Opnieuw spreekt hij over de opzet van de Geneefse Conventie ter bescherming van oorlogsgewonden. Ook vindt hij dat het eindelijk tijd wordt dat Neutraal of Vrij Moresnet volledige autonomie verwerft zowel ten aanzien van zowel België als het Duitse Rijk.

Het gesprek neemt een nieuwe wending wanneer Carine's man de voorjaarsgebeurtenissen in Parijs ten berde brengt: "De Franse hoofdstad heeft nog maar eens een slecht moment gekend. Je hebben vast gelezen dat na de gevangenis van Napoleon, er terug een Republiek werd afgekondigd. De bourgeois nemen er snel de leiding van en zetten de oude Adolphe Thiers aan het hoofd van de voorlopige regering. In Parijs zijn de levensomstandigheden bar slecht voor de werkende bevolking en de aanhangers van Auguste Blanqui willen banken, spoorwegen, verzekeringen tot volksbezit maken. Wanneer de republikeinse regering van Thiers zich opstelt als verdediger van de bourgeois bezitters, zetten aanhangers van Blanqui, Proudhon-socialisten, anarchisten en oude Jakobijnen een gemeenteraad op die meer dan de helft van de vooral arme Parijzenaars vertegenwoordigt. Gedurende heel de maand april lijkt de politieke organisatie van Parijs wel de voorbode van een nieuw soort republiek. De leiders

verklaren: *'la Révolution communale, commencée par l'initiative populaire du 18 mars, inaugure une ère nouvelle de politique expérimentale, positive, scientifique. C'est la fin du vieux monde gouvernemental et clérical, du militarisme, du fonctionnarisme, de l'exploitation, de l'agiotage, des monopoles, des privilèges, auxquels le prolétariat doit son servage, la Patrie ses malheurs et ses désastres.'* Parijs wordt bestuurd alsof binnenkort heel Frankrijk onder deze nieuwe regering zal komen."

Carine vult aan: "Dat betekent dat ook het onderwijs wordt aangepakt. Veel leerkrachten vluchten van Parijs naar Versailles, waar de regering Thiers verblijft. Maar kijk, de hervorming van het onderwijs komt nogmaals van de hand van een socialist uit gegoede middens. Ik heb het over Éduard Vaillant die sommigen van jullie wel kennen. Hij was nauw verbonden aan de *Internationale Vereniging van de Arbeiders*. Hij werkt een voorstel uit voor vrijzinnig onderwijs voor alle meisjes en jongens waarbij godsdienstonderwijs verboden is. Net voor het einde van de opstand van de Gemeente Parijs komt er een vrouwencomité om de inhoud van het onderwijs voor de meisjes te bekijken. Maar dan maakt de regering Thiers tijdens een bloedige week komaf met de opstand en onze vriend Vaillant verdwijnt naar Engeland."

"Onze vriend," vraagt Johanna lachend. "Als ik het wel heb gaat het voorstel van Vaillant niet veel verder dan de voorstellen van de bourgeois-socialisten. Fröbel zal wel tot de vijand behoren, en over Diesterweg zal niemand waarschijnlijk gehoord hebben."

"Daar weet ik je niets over te zeggen," antwoordt Carine's man.

Daarop zegt Frederick: "Uiteraard is van dit hele voorstel niets in huis gekomen, en bleef de schoolstructuur van het tweede Keizerrijk zogoed als onveranderd overeind. Wat ik onlangs in de *Ligue* vernam is dat er een petitie in de maak met medewerking van de pers."

In september komt de petitie waarover Frederick het had uit onder de naam *Mouvement national du sou contre l'ignorance* voor een gratis, openbaar en verplicht vrijzinnig onderwijs. De aanhang is erg groot, wat snel zal leiden tot een nieuwe campagne die de Franse openbare school voorgoed vrij van godsdienst houdt.

"Toch denk ik dat het te eenvoudig is om steeds alle kwaad enkel bij de godsdienst te zien," merkt Annie op. "Als gevolg van de heersende onwetenheid worden kerk, godsdienst, priesters en hoge kerkleiders allemaal over dezelfde kam geschoren en dat lijkt me onjuist voor vele priesters die zich echt voor de verbetering van het lot van de arbeiders inzetten. Die worden evengoed door de kerkleiding buiten spel gezet."

"Hier, onder ons, denk ik dat iedereen weet dat we dit verschil moeten maken," antwoordt Johanna. "Het probleem is dat telkens als een staatsleider het standpunt inneemt dat Staat en Kerk gescheiden moeten blijven, kerkleiders met heimwee naar de oude standen alles in het werk stelt om de macht terug onder controle te krijgen. Want het gaat over macht niet over godsdienst. En bovendien verwart men algemeen onderwijs ter verspreiding van wetenschappelijke kennis met evangeliserend werk. Het eerste is een late poging om een onwetende bevolking inzicht bij te brengen over de steeds groter wordende kennis van

de natuur en van de mens, en van gevolgen hiervan voor onze samenleving, het andere is een opdracht voor wie er zich tot geroepen voelt wie erom vraagt te steunen in zijn godsdienstige beleving."

"Daar wil ik even op ingaan, Johanna," merkt een jonge man op die op verzoek van Henri en van de herbergier ook aanwezig is. "Ik ben nog niet zolang uit Londen vertrokken en ik kan jullie wel zeggen dat de school zich zou moeten kunnen bezighouden met de verdere publicaties van Darwin, waarover onder meer de conservatieve kerkleiders die vrije scholen begeleiden veel verkeerde geruchten verspreiden. Kijk, met zijn *Fertilisation of Orchids* gaf Darwin tien jaar geleden uitleg over de relatie tussen soorten orchideeën en bepaalde motten die die bloemen bestuiven. Doorheen de generaties zie hoe sommige bloemen door de motten gemakkelijker bereikbaar zijn voor bestuiving dan andere. Dit legt vrij goed uit hoe in een bepaalde context de selectie seksueel bepaald wordt. Gemakkelijker bereikbaarder bloemen worden gemakkelijker bestoven en dus hebben die planten voordeel bij de andere om een nieuwe generatie planten voort te brengen. Dit heeft niets met spiritisme of met schepping te maken, maar met evolutie. Nu is er een hele hetze aan de gang, omdat Darwin Lyell en Huxley ondersteunt. De eerste heeft het ontstaan van de mens al naar heel vroege pré-bijbelse tijden teruggebracht terwijl de tweede aantoont dat strikt anatomisch gezien de mensen zoölogisch onder de apen moeten worden gerangschikt. Darwin publiceerde in februari *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, waarbij hij de continuïteit van fysieke en mentale eigenschappen aantoont.

Hij legt uit hoe de voortplanting eigenschappen doorgeeft en hoe die eigenschappen zich aanpassen aan het milieu, waarbij hij benadrukt dat alle mensen één soort uitmaken."
"En toch," merkt Henri op, "is zelfs deze wetenschapper die dit onderzoek deed niet ongevoelig voor wat in onze blanke wereld zo vaak wordt beweerd. Ik las dat zelfs hij een hiërarchie van rassen erkent, waarbij het blanke hoger staat, onmiddellijk nadat hij stelt dat er maar één soort mens is."

De volgende jaren gaat dank zij de spoorwegen reizen steeds vlotter dankzij de spoorwegen. In de buurt van Kelmis is de Gemmenischer tunnel. Daardoor zijn er nu twee lijnen die Aachen met het zuidoosten van België verbinden wat zowel het goederenvervoer als het passagiersvervoer voor de bewoners van Moresnet vergemakkelijken. En dank zij de plaatselijke spoorlijn kan de administrateur van *Vieille-Montagne* denken aan een aansluiting op het telegrafie-netwerk. Dat heeft zich langsheen de spoorlijnen sinds 1850 steeds verder uitgebreid. Toen al kon je vlot berichten versturen van Oostende naar Verviers, langs Mechelen, Gent, Brugge, Brussel en Luik. Een jaar later kon je via Brussel en Quiévrain Parijs bereiken en via Verviers Aachen en de rest van Pruisen. Zodra in de zomer van 1853 Middelkerke per onderzee-kabel een verbinding met Dover kreeg kon je ook London telegrafisch bereiken. Toen was een bericht versturen nog een dure zaak, maar nu, twintig jaar later, is zowat heel West Europa verbonden en is een telegrafie-bericht veel minder duur geworden.
De spoorwegen leggen tegenwoordig vaak treinen met slaaprijtuigen in. Zo kan je bijvoorbeeld van Oostende naar

Berlijn reizen terwijl je rustig overnacht in de rijdende trein. Dit doet Frederick zeggen dat de volgende generatie wellicht haar hand niet meer zal omdraaien voor een buitenlandse reis, en dat — wie weet — de *Grand Tour* in het bereik komt, niet alleen van wie beter in de geldmiddelen zit, maar ook van minder rijke families. Johanna en Annie denken dat treinen de mensen dichter bij elkaar zullen brengen.

Johanna zegt zelfs op een avond: “Met gemakkelijke treinverbindingen en met een zich uitbreidende kennisoverdracht, kunnen we misschien beginnen hopen dat humanisme en kennis de overhand zullen krijgen over nationalistische haatgevoelens en onwetendheid.”

Henri is niet zo optimist: “De laatste decennia hebben we de gezien hoe moeilijk de internationale arbeidersvereniging en het netwerk van liga’s ter bevordering van het onderwijs het hebben om de autoritaire trekken van de machthebbers te ontkrachten of te veranderen, om nationale gevoelens die snel in oorlogszuchtige gevoelens omslaan tegen te werken. Misschien komen we ooit zover als je moeder hoopt Frederick, maar ik vrees dat het nog niet jullie eventuele kleinkinderen zullen zijn die hiervan zullen genieten…”

Frederick knikt. “Ja, het gaat traag en moeilijk. Nog maar enkele jaren geleden hadden we het over hoe de liberalen in Portugal aan de openbare school wilden werken en een efficiëntere leesmethode invoeren. Welnu, volgens de kroniek ‘*As Farpas*’ van twee Portugese schrijvers, Queiroz en Ortigão zijn er vandaag bijna geen degelijke scholen, laat staan degelijk onderwijs. Vorig jaar nog, schreven ze: ‘*De school op zich is een*

andere desorganisatie. Met uitzondering van de doorgaans nog niet functionele gebouwen nagelaten door graaf Ferreira, zijn alle andere lokalen meestal een donkere variant tussen schuur en kraal. Geen ruimte, geen netheid, geen ordening, geen licht, geen lucht. Niets maakt studeren zo hard als de lelijkheid van school'. Wat dat betreft lijkt het wel of de infrastructuur om zich te verplaatsen er beter voor staat dan die om zich te vormen. Daar zal het kapitaal ook wel haar rol in spelen, denk ik zo."

In het geboortejaar van Eduard Claparède heeft Frederick een bespreking van het Nederlandse calvinistische *Paedagogische Bijdragen* klaar om te publiceren in een door de Liga aanbevolen tijdschrift. Zijn tekst die hij eerst met Johanna en Annie besprak gaat als volgt:

Pedagogische bijdragen of pedagogische richtlijnen?

Met deze korte tekst poog ik een beschouwing te maken over de 1ste jaargang van de publicatie Peadagogische Bijdragen *van J. P. Schaberg, J. Smelik, W. F. Golterman, F. Ruimischeid en H. Eerdbeek. Het werk start met een inleiding over de opvoedingsleer van Rousseau. Volgens de auteurs deelt het zich vervolgens op in bijdragen over de geschiedenis van de opvoeding en het onderwijs, de opleiding van de onderwijzers, de praktische arbeid van de onderwijs en een aantal boekbeschouwingen. Die bijdragen zijn niet in een bepaalde volgorde opgenomen, maar wisselen elkaar af, zodat het niet altijd duidelijk is waarover een bepaald artikel gaat. Maar dat is niet zo erg, temeer daar de auteurs elk van de hoofdgroepen belichten. Zo zeggen ze bij voorbeeld:* 'In de

eerste hoofdgroep kan de aandacht gevestigd worden op Nederland en zijne koloniën,- op het Buitenland,- op Schoolregeling,- op onuitgegeven of minder bekende stukken betreffende het onderwijs, op Methoden, Leermiddelen, Levensbeschrijvingen van schoolmannen, enz.' *De tweede groep heeft het dan over normaalscholen en Bijbelse vragen, de derde over het werk in de school. De boekbeschouwingen zijn geen kritische behandelingen, maar eerder een overzicht van beschikbare werkmiddelen.*

Uiteraard is het opnemen van Bijbelse vragen in het geheel van bijdragen over de opleiding een aanwijzing dat we hier waarschijnlijk niet te maken hebben met wie het openbaar en van de kerk gescheiden onderwijs voorstaat. De inleidende tekst over Rousseau versterkt verder de indruk dat we niet een analyserend, maar een duidend werk voor ons hebben.

De tweede zin van die tekst geeft de toon aan: 'Den hoogsten en edelsten gaat men voorbij: den oppervlakkige en misdadige kroont de wereld.' *Dit is de bedenking bij het feit dat in Genève, 'de stad van Calvijn', niet van hem, maar van Jean-Jacques Rousseau een standbeeld op een centrale plaats staat. Over Rousseau zelf wordt gezegd dat hij een verachtelijk leven leidde. Zijn methode zou een afwezigheid van methode zijn en volgens de auteur is wat Rousseau aan goede denkbeelden naar voren brengt grotendeels overgenomen van Comenius en van Ratke. Men poogt wel Rousseau in zijn tijd te plaatsen om te begrijpen waarom hij de kinderen als onbedorven en puur voorstelt, later door de maatschappij verdorven. Er wordt getwijfeld, zoals vele opvoeders dat*

tegenwoordig doen, over het door Rousseau gelaten voorstel dat aan het kind alle initiatief moet worden gegeven en dat het geen onderricht moet verkrijgen maar in de gelegenheid gesteld worden om ervaringen op te doen, wanneer hij het over de derde fase van de opvoeding heeft. Uiteraard zijn er bedenkingen bij de opmerking dat een kind jonger dan achttien jaar niets over godsdienst mag horen. Een van de conclusies is dan ook dat temidden de ellendige en zedeloze maatschappelijke toestanden waarin hij leefde, het goede in hem is dat hij op de natuur gewezen heeft, 'hoe verkeerd zijn opvatting van de natuur ook geweest zij'. *De auteur eindigt met* 'Maar voor het overige is Rousseau, met de vele en hoogst gevaarlijke dwalingen die hij koestert, een treffend bewijs voor de waarheid der spreuk: "*zij hebben Gods Woord verworpen, wat wijsheid zouden zij dan hebben?*" Bij hem kan men het als het ware met de hand grijpen, dat alles bij hem beter zou zijn geweest, hadde hij in oprechtheid den Christus Gods beleden'. *Dit lijkt me een theologisch tegenargument en geen pedagogische bedenking of bijdrage te zijn.*

Interessant is om hierna de bijdragen te lezen over Pestalozzi. De toon is gezet in 'Niet zo schitterend als de figuur van Rousseau, met wiens opvoedingsleer de 1e afl. dezer "Bijdragen" aanving, niet zoo glansrijk moge de verschijning van Pestalozzi geweest zijn, toch was hij oneindig edeler en groter dan zijn land- en tijdgenoot.' *Er wordt gesteld dat Pestalozzi de beschermer van der verdrukte armoede wilde zijn en dat zijn belangrijkste doel was om de*

bronnen der ellende te stoppen waarin hij de armen zag verzinken. Ik heb in de bijdragen geen bedenkingen gevonden omtrent het idee van Pestalozzi dat de armen opgevoed moesten worden om te leren omgaan met hun armoede, zodat ze gelukkige armen zouden kunnen zijn. We herinneren ons zijn bijdragen waarin hij uitweidt over de moeilijkheden van de arme wezen die niet van jongs af aan de harde realiteit van hun bestaan hadden kunnen leren in de huiselijke omgeving, en hoe de de school voor de armen, wat in zijn tijd ook de school voor weeskinderen betekende, waarschuwt niets te doen waardoor de wezen in een illusie zouden terecht komen. De moestuin is er niet om een terugkeer naar de natuur te bewerkstelligen, maar om de armen aan te leren hoe in eigen behoeften te voorzien. Pestalozzi kan zich wel ontfermd hebben over arme kinderen, maar maakte zeker niet de analyse die de auteur van het sociaal contract maakte. Ik veronderstel dat die gedachte beter aansluit bij de pedagogische bijdragen van wie uit calvinistisch standpunt redeneert.

De bijdrage over opvoeding en onderwijs is interessant. De auteur merkt terecht op dat er tussen beide begrippen een verband is. Ik zou zelf ook stellen dat opvoeding (educare) en onderwijs (educere) elkaar aanvullen. Volgens de auteur moet die aanvullende activiteit op één en dezelfde plaats gebeuren: de school van christelijke signatuur. Als humanist stel ik me voor dat die aanvullende activiteit gebeurt door kinderen verschillende kringen te bieden: de voedende huiselijke kring, de schoolse wetenschappelijke kring, de humane kring die de

morele omkadering van het gezin ondersteunt, binnen of buiten een door de Staat erkende godsdienst. Hierin lijken onze meningen uiteen te lopen. Daarom stel ik de staatsschool voor, die alle kinderen tot de wetenschappelijke kring kan inleiden, de volksbibliotheken en volkslezingen die de voedende huiselijke kring ook kan ondersteunen bij de richting die ze wil inslaan voor de morele begeleiding van de jongste leden van de familie en alle door de staat erkende religieuze en filosofische instellingen met een opvoedend karakter die tot de morele omkadering van kinderen en jongeren bijdragen.

Een bijdrage is de uitnodiging deel uit te maken van een geheel, een richtlijn is een eenheid voorstaan waarbij enkel de eigen waarheid als de juiste waarheid wordt aangenomen. Nooit kan de veroordeling van de verdraagzaamheid jegens andersdenkenden hierbij als basis dienen. Het zich neutraal opstellen tegenover alle godsdiensten en filosofische richtingen is niet het zich onverschillig opstellen tegenover eender welke godsdienst. Het is de gerechtelijke en burgerlijke omkadering om plaats en tijd te creëren waarin alle filosofische richtingen zich thuis kunnen voelen zonder zich veroordeeld te voelen door eender welke andere overtuiging. De veroordeling van andersdenkenden en van andere godsdiensten werkt het uiteendrijven van de leden van de menselijke soort in de hand, niet haar harmonieuze samenleving. Daarom heb ik mijn twijfels over de passage waarbij scheiding van Kerk en Staat als een scheiding tussen twee levenssferen, tussen opvoeding en onderwijs geïnterpreteerd wordt met ‘Van daar dat de

Moderne Staat ook de naam van Rechtsstaat draagt. Hij waarborgt vrijheid en veiligheid voor personen en bezittingen. Hij geeft zich niet meer af met geloofsbegrippen, belijdenissen, overtuigingen, meningen of leringen der burgers. Hij geeft alleen acht op daden en ook op de uiting van de eerstgenoemde, in zoverre deze uitingen inbreuk zouden kunnen maken op de vrijheid in deze van anderen, hetzij ze landgenoten of vreemdelingen zijn. Over zulk een verdraagzaamheid nu en toegevendheid jegens andersdenkenden en levenden en werkenden, heeft de Kerk reeds voorlang haar veroordeling in de Pauselijke Encycliek van 1832 en in den laatsten Syllabus uitgesproken. Zij eist eenheid in alles, op ieder gebied van 't leven, de eenheid, die gewerkt wordt door 't zelfde geloof, het geloof der Kerk, dat ieder mens zoveel mogelijk moet door dringen en bezielen.' *Volgens deze auteur is geen andere morele opvoeding mogelijk dan met de christelijke kerk. Het onderliggend homogeen maken van het denken is duidelijk, lijkt me. En toch is een moderne staat er een die afstand neemt van één bepaalde godsdienst en zich niet onverschillig opstelt tegenover het godsdienstige, filosofische of morele welzijn van het geheel van mensen die haar natie uitmaken, maar wel de veelheid omhelst aan instellingen die voor morele omkadering kunnen zorgen.*

De auteur heeft het verder over de idealen van wat eens de Franse Revolutie was en die richtlijn waren voor de grondwet van verschillende moderne staten in Europa. Ik onderschrijf zijn gedachte dat het te eenvoudig is om te denken dat rond

de vrijheidsboom dansen en drinken voldoende is om een rechtsstaat uit te werken. De excessen van oproerkraaiers die slecht geschoolde mensen ertoe aanzetten priesters te vermoorden is echter geen nieuw verschijnsel. Ook tijdens de broederstrijd tussen de christenen in de tijd van Comenius, had je opruiers en slecht geschoolden die andersdenkenden vermoordden. Het is net dit soort verschijnselen die in een staatsschool in een historisch kader kunnen worden gezet, zonder de vinger te wijzen naar de een of de ander, maar door te leren begrijpen hoe scheldproza, geweld en gebrek aan communicatie enkel tot nieuw geweld leidt.

En daarom is inderdaad, zoals de auteur het zegt, onderwijs het grote wachtwoord van wie de vooruitgang voorstaat. Onderwijs, het ondersteunen van het wijs worden. De neutrale houding van de staatsschool is een uitnodiging tot communicatie onder allen die hem doorlopen. Die communicatie wordt nog rijker als hierbij de opvoeding gesteund door verschillende levenshoudingen kan aangekaart worden. Niet om elkaar te overtuigen, maar om elkaars houdingen te horen, er de overeenkomsten en verschillen van te begrijpen en zo mogelijk te maken met elkaar te leven zonder elkaar te kwetsen. Is dat niet waar moraal en ethiek voor staan?

Wellicht is het voor vele mensen moeilijk om die relatie tussen onderwijs en opvoeding uit te werken als die niet op een en dezelfde plaats met de kinderen wordt uitgewerkt. Dat verklaart waarschijnlijk de eis naar bijzonder onderwijs, Katholiek of Protestant bij onze noorderburen, Katholiek bij

ons. De Kerk en de Staat scheiden is niet onderwijs en opvoeding scheiden. Onderwijs en opvoeding zijn steeds twee verschillende aspecten geweest van het grootbrengen van kinderen. Maar gedurende lange tijd was er enkel onderwijs voor wie ervoor betalen kon of wie ervoor geboren was. En dit onderwijs werd in onze contreien verzorgd door wie de tijd en de middelen had om te studeren in abdijen, kloosters en retires. Misschien is daardoor bij een deel van de bevolking het idee ontstaan dat onderwijs en opvoeding één zijn. Dat kan voor sommigen zinvol zijn. Het ligt niet in de aard van onze tijd te verplichten dat dit zo is voor iedereen. Ik meen dat de tempels, welke dan ook, hun belang tonen in de maatschappij. Ik meen echter ook dat het in de huidige opengaande wereld niet meer mogelijk is een enkele hegemonische tempel voor te staan.

Onder de boekbeschouwingen vinden we enkele nuttige wenken voor het aanpakken van het rekenen in de lagere school. Verder wordt een landkaart van het Heilige Land aangeprezen om de Bijbelse geschiedenis de begeleiden in de Christelijke school. Het Heilige Land is ook de titel van een leesboek voor Christelijke scholen en gezinnen, volgens de auteur onmisbaar bij het oordeelkundig leren lezen van het Heilig Schrift.

Mijn slotbemerking is dat deze jaargang van Pedagogische Bijdragen me eerder overkomt als een degelijk geheel van pedagogische richtlijnen voor wie in het Nederlandse Bijzonder, zeg maar Calvinistisch Onderwijs aan het werk gaat. Men kiest voor duiding, voor het geven van een

bepaalde richting in de wijze waarop het onderwijs hier moet worden aangepakt. Ik hoop dat deze duiding geen aanleiding geeft tot minder tolerante houdingen vanwege onderwijzers en leerlingen ten aanzien van die andersdenkenden die door de Moderne Staat op dezelfde wijze beschermd worden als de meedenkenden."

Frederick spreekt over zijn artikel met Thomas Braun die pedagogiek geeft aan de normaalschool van Nivelles waar hij vroeger gestudeerd heeft. Thomas zegt hem dat hij erg voorzichtig is in de wijze waarop hij de voorstanders van de bijzondere godsdienst gerichte scholen aanpakt maar dat hij die voorzichtigheid begrijpt. Hij heeft net een onderzoek gedaan naar de toestand van het stedelijk lager onderwijs van Brussel, en beweert ook de nodige voorzichtigheid aan de dag te leggen om zijn kritiek in te kaderen. Hij heeft het bijvoorbeeld over de school n° 8 voor meisjes, waarbij hij de gebouwen en het meubilair en de hulpmiddelen beschrijft als een model voor elke school, zoals je ze zelfs in het buitenland niet vindt. Daarop kan hij dan zijn wat hij noemt meer politieke kritiek geven over de stadsnormaalschool cursus die geen modellessen of voldoende begeleiding inhoudt, maar ook over de andere, slecht onderhouden scholen met overvolle klassen en weinig onderwezen vakken. Wat hem er tenslotte toe brengt om op de voornaamste fout te wijzen: de kinderen worden er niet in hun eigen Vlaamse taal onderwezen.

Over het algemeen spreekt Braun met lof gesproken over de nieuwe meubels en middelen die uit Amerika overkomen en te zien zijn op de wereldtentoonstelling in Wenen waar de

Amerikanen aanwezig zijn nu de burgeroorlog definitief voorbij is. Daar is een modelklas opgesteld. Hierin staat de Amerikaanse schoolbank die reeds in de Brusselse meisjesschool wordt gebruikt: een tweezit met een achteraan bevestigde werktafel voor de bank die volgt in de rij. Ook de zwarte bol die als rond bord dient en waarop leerlingen kaarten kunnen tekenen van de continenten e de oceanen en hierdoor een juister beeld krijgen dan op een vlak bord krijgt een lovend woord. Over de voorstelling van het planetenstelsel zijn de meningen verdeeld. De niet op schaal gemaakte voorstelling van de zon en de aarde kan de leerlingen zeker misleiden en het hele model lijkt een dure zaak om verschijnselen zoals dag en nacht uit te leggen. Maar Thomas Braun beperkt zich tot zijn observaties over de Brusselse gemeentescholen.

Wanneer Frederick die avond terug thuis is na zijn bezoek aan Thomas Braun, wacht Annie hem opgewonden op: het is zover. Ze weet zeker dat ze zwanger is. Frederick laat gelijk een telegram naar Kelmis sturen om de grote gebeurtenis aan te kondigen. Johanna laat daarop per brief weten dat als ze dat goed vinden de geboorte bij bij Frederick's ouders kan. Ze heeft alvast Wilhelm Molly op de hoogte gebracht…

Tijdens Annie's zwangerschap brengt het jonge koppel de avonden meestal thuis door. Annie leest essays en pamfletten die ze van de nog overblijvende leden van de *Internationale Arbeiders Associatie* krijgt, waaronder het boek *De l'organisation des services publics dans la société future: Réponse aux critiques* van César Depaepe. Ze weet dat deze voorvechter van algemeen onderwijs steeds gepoogd heeft de Internationale levende te

houden door volgelingen van Marx en anarchisten met elkaar in dialoog te brengen, maar dat hem dat na het deelcongres in Londen en dat in Den Haag niet meer mogelijk was. Karl Marx schijnt definitief zijn eigen weg op te gaan en heeft het blijkbaar moeilijk met het maken van overeenkomsten die een brede eenheid kan bewaren. Steeds meer lijkt het erop dat er in de *Internationale Arbeiders Associatie* geen echte wil bestaat om samen aan tafel te zitten en te leren samenwerken vanuit divergerende posities. Zoals steeds, denkt Annie, heeft veel te maken met de personaliteit van de leidende figuren en hun relatie met machtsstructuren. Ze denkt na over de meest recente burgeroorlog in Frankrijk waarbij een deel van de bevolking van de Parijse Gemeente in strijd was met de regering van Thiers. Hierover zegt Marx dat de organisatie van die opstand alle elementen inhoudt van wat hij een fase in een revolutionair proces beschouwt en de naam van dictatuur van het proletariaat meegeeft. Volgens hem is die fase nodig en kan uit de Parijse opstand meer geleerd worden hoe die te organiseren om niet tot een vroegtijdig einde te komen, zoals daar gebeurde. Haar blanquistische vrienden ondersteunen die gedachte en tonen aan dat wanneer een kleine groep een staatsgreep of revolutionair moment veroorzaakt, diezelfde kleine groep een dictatuur moet instellen die het volk zal moeten onderwijzen om een nieuwe levenshouding aan te nemen. Volgens haar anarchistische vrienden is zo'n gedachte onzin en ze halen Bakoenin aan die gezegd zou hebben dat zelfs de meest radicale revolutionair op de troon van alle Ruslanden geplaatst of aan wie een dictatoriale macht gegeven wordt binnen een jaar erger

zou zijn dan de Tsaar zelf. En ondanks het feit dat de Internationale zegt "*dat men niet moet denken dat wij de democratische regering willen aanvallen ten voordele van de monarchie. De meest gebrekkige democratische republiek is duizendmaal meer waard dan de meest verlichte monarchie. Het democratische regime betrekt de massa langzaamaan bij het openbare leven*" kunnen de anarchisten niet aanvaarden dat de vereniging al haar afdelingen zou verplichten tot politieke actie in de Staat, zoals het Congres van Den Haag het wilde. Men houdt vast aan het idee dat algemene vrede enkel mogelijk is wanneer de Staten worden opgeheven en vervangen door federaties van autonome gemeenschappen.
Wanneer Annie hierover praat met Frederick dan denkt hij aan wat hij en zijn vrienden "de gedroomde onderwijzer" noemt: een persoon die de kinderen kan helpen niet alleen door hen met de door hem gekende onderwijsmethodes kennis bij te brengen, maar hen en hun ouders ook steunt bij de algemene gezinsopvoeding. Een onderwijzer moet zich dus gemakkelijk kunnen aanpassen aan zijn omgeving en zeker het dialect van de streek kunnen spreken. Hij zorgt voor goede kinderlectuur en helpt het gevaar inzien van slechte voeding en alcoholisme. Hij is actief in avond- en zondagsscholen voor volwassenen, geeft voordrachten, helpt bij het opzetten van vrije tijdsactiviteiten. Uiteraard strijd hij actief tegen de kinderarbeid ondermeer door industriëlen en werkgevers moreel te overtuigen.

Daarna heeft Frederick het over de net opgerichte modelschool van de *Ligue de l'enseignement,* waarvan Karel Buls nu directeur is en waar Alexis Sluys werkt. Zijn grootste kritiek

is dat deze voorvechters van het algemeen vrijzinnig onderwijs ertoe verleid werden om buiten het staatssysteem te werken en dat hun modelschool dus een school voor betalende leerlingen is. Maar hij heeft nog meer bedenkingen. Men spreekt over intuïtief onderwijs en hij vraagt zich af of dit betekent dat de onderwijzers voortdurend klaarstaan om te dialogeren met de kinderen en stuurvragen te gebruiken, om ze niet met hun intuïtie in de kou te laten staan. Hij is ook bezorgd als hij ziet hoe afstand nemen van het bedroevende mutueel onderwijs dat Lancaster om economische redenen voorstond blijkbaar ontegenzeggelijk naar simultaan onderwijs leidt met jaarklassen als enige oplossing. Hij heeft zijn twijfels over de homogene leerbereidheid van een groep van 30 tot 40 kinderen of meer die in rijen in Amerikaanse schoolbanken worden gezet.
Annie merkt op dat net zoals het Lancaster-voorstel niet de oplossing was, wellicht ook het simultaan onderwijs dat niet zal zijn. Ze haalt wel aan dat hoewel in de laatste dertig jaar in Belgie het schoolverzuim van een derde naar een kwart van de verwachte schoolbevolking is gedaald, toch nog altijd één op de twee kinderen van elf jaar nauwelijks kan lezen. Misschien is het simultaan onderwijs een goede zaak om meer kinderen snel te leren lezen.
Frederick heeft zijn twijfels. Hij haalt cijfers aan van het leger. Daar heeft men weliswaar vastgesteld dat in de laatste vijfentwintig jaar het aantal geletterde dienstplichtigen gestegen is van ongeveer de helft naar drie kwart van de rekruten. Daarentegen heeft nu iets meer dan een derde van de dienstplichtigen een hogere ontwikkelingsgraad, waar het in

1850 om iets minder dan een derde ging. Meer scholen betekenen niet meer diepgaande algemene kennis. Maar Frederick geeft grif toe dat dit wellicht niet enkel met methodes of modellen te maken heeft maar ook, en misschien vooral, met de grote kloof die er bestaat tussen arme en rijke bevolking.

Oostende breidt zich verder uit. Alle stadsvestingen zijn weggenomen en steeds meer gaat de nieuwbouw richting Mariakerke, waar nog altijd het voorlopig koninklijk chalet staat. Dat is gaandeweg vergezeld van grote hotels op de zeedijk, die meer gegoede burgers naar de kust lokken.
Ook in Groot-Brittannië zijn kuststreken en landelijke omgeving steeds meer de vakantieoorden voor wie in de grote steden woont. Dat is ondermeer het geval voor de jonge Robert Baden-Powell die met zijn broers de schoolvakanties doorbrengt met roeien, kanovaren en zeilen. Tijdens het schooljaar leert hij sluipen en maaltijden improviseren bij ontsnappingen uit de school naar de nabijgelegen 'verboden bossen'.

Frederick en Annie trekken niet richting kust maar richting bos. Half juni vertrekt Annie naar Kelmis en Frederick reist haar twee weken later achterna. Annie is nu hoogzwanger en op vijf juli 1875 wordt een gezonde dochter geboren die de naam Jeanne meekrijgt en naar familietraditie in Kelmis wordt geregistreerd.
Het eerste lid van de nieuwe generatie van de familie wiens naam van Magister over Lesmeister en Lemaître naar Teacher evolueerde brengt rustige dagen door tussen Kelmis en Liège. Frederick en Annie hebben alle tijd voor hun dochter. Annie

heeft haar activiteiten met vrouwelijke arbeiders tijdelijk gestaakt, wat niet wil zeggen dat ze niet van nabij de organisatie van de *caisses mutuelles* volgt, ondermeer in Namur, met de hoop een soortgelijke wederzijdse hulp op te kunnen zetten in Liège. Ondertussen leest Frederick hoe in Portugal wat eens de Castilho-methode was een tweede leven krijgt nu die door João de Deus omgedoopt is tot "Cartilha Maternal" waarover hij in *A Arte da Leitura* schrijft: *'We hebben de beginner tot zijn grote verwondering kennis laten maken met het mechanisme van schrijven. Hij zag, voelde min of meer helder de vindingrijkheid van de mens, die, door de klanken te bestuderen waaruit woorden zijn samengesteld, een teken voor elke klank uitvond, en vervolgens, aangezien het woord uit die en die klanken bestaat, hij voor zulke en zulke geluiden, zulke tekens schrijft! Maar hier is de verwondering op zijn plaats hoe deze op zo'n eenvoudige basis gebaseerde kunst het martelaarschap van zoveel onschuldigen is geweest en nog steeds, naar de mening van de menigte, doorgaat voor een zware wetenschap!'* Na die inleiding beschrijft de auteur het Cartilha Maternal dat vanaf de tweede les betekenisvolle Portugese woordenrijtjes met de aangegeven letter voorstelt om de verbinding tussen klank en schrijfwijze te verduidelijken. De eerste les dient om de vijf in het Portugees gebruikte klinkers voor te stellen.

In hetzelfde tijdschrift spreekt men over het Delftse stelsel van simultaan onderwijs. De directeur van een school aldaar had al snel vastgesteld dat alle kinderen van eenzelfde leeftijd in eenzelfde klas duidelijke verschillen aantonen in leervaardigheid. Dus spreekt men van vluggen en middelmatigen en in dit stelsel

worden die opgedeeld in verschillende klassen. Wat Frederick verbazend vindt is dat niemand nadenkt over het artificiële karakter van dat simultaan onderwijs. Kan je nu echt denken, zo vraagt hij aan Annie, dat alle kinderen op dezelfde dag van hun leven leren spreken, lopen, de toiletpot gebruiken. Annie lacht en denkt dat er nog veel vormen van onderwijs zullen komen nu het wel duidelijk is dat je moeilijk een onderwijzer per gezin kunt aanstellen. Maar Frederick merkt op dat er ondertussen weinig te lachen valt als je sommige getuigenissen leest, zoals van onderwijzer Tassaert over diens eigen schooltijd in een gemeenteschool: '*Que de pleurs, que de cris, que de supplications pour rester à la maison! On eût vraiment dit que nos parents voulaient nous mener en prison! À la vérité, l'école ne valait pas mieux.*'

Van zijn vader krijgt Frederick wat te lezen over één van de landen van het verre oosten waar Henri al een tijd lang informatie over probeerde te verzamelen. In Korea zou de verdediger van het traditionele Confucianisme Yu Insŏk de westerse ideeën van gelijkheid en vrijheid als barbaars van de hand doen. Hij zou als volgt geargumenteerd hebben: '*Wat hemel en aarde betreft, er zijn hoge en lage rangen. Wat betreft alle dingen onder de zon, er zijn grote en kleine maten. Wat de bergen betreft, er zijn hoge toppen en heuvels. Wat het water betreft, er zijn sloten en oceanen. Hoe ze met elkaar gelijkstellen? Wat de mens betreft, er zijn verschillen tussen heer en onderdaan, vader en zoon, man en vrouw, ouder en jonger, hoger en lager, en nobel en laag. Er zijn verschillen tussen wijs en gewoon, en wijs en dwaas. Hoe ze met elkaar gelijkstellen? Wat betreft de westerse wetten, in*

de constitutionele monarchie is er de monarch en de onderdaan. In de republiek zijn er de presidenten en de vice-presidenten. Ook zijn er de hogere en lagere huizen in het parlement. Dus zal menselijke gelijkheid uiteindelijk niet gerealiseerd worden. Gelijkheid is niets anders dan wanorde, en wanorde is niets anders dan chaos. Vrijheid is niets anders dan onfatsoenlijkheid en onfatsoenlijkheid is niets anders dan strijd. De reden waarom de huidige wereld in geweld en verwarring vervalt, is niets anders dan gelijkheid en vrijheid. Het pleiten voor gelijkheid en vrijheid wekt een geest van geweld en strijd op, en zo'n geest van geweld en strijd veroorzaakt zulke gebeurtenissen van geweld en strijd. Als dit niet stopt, zal de mensheid uiteindelijk vergaan. De wereld zou ook instorten. Gelijkheid en vrijheid is door alle tijden heen het slechtste wat ter wereld ooit bedacht werd. Het zet er mensen enkel toe aan geen blad voor hun mond te nemen en profiteurs te zijn. Waarom dit in gebruik overnemen in China en Chosŏn?'

Wanneer Frederick hierover praat met Annie, denkt ze even na en zegt dan: "Wellicht is er verwarring omtrent het idee van gelijkheid. Natuurlijk zijn er verschillen tussen de mensen, tussen mannen en vrouwen, tussen mannen onderling, tussen vrouwen onderling. Maar gelijkmaken wil niet zeggen dat we lange mensen kleiner maken en kleine mensen uitrekken. De wetten gelijk maken voor iedereen, zodat de armen het niet moeten afleggen tegenover de rijken, zodat allen alle kennis kunnen opdoen die ze maar willen, zodat allen hun tijd kunnen verdelen tussen werken en vrij zijn, zoals ze dat willen, daar lijkt het me om te gaan. En wellicht tonen de presidenten en de lagere en hogere huizen van het parlement zelf een behoorlijk

vertekend beeld aan Yu Insŏk. Je zou kunnen zeggen dat hij de vinger op de zere plekken legt. Misschien zou het goed zijn aan je vader te vragen of hij ook weet wat Yu voorstelt. Een andere vorm van gelijkheid en vrijheid, of het behouden van een hiërarchie die we kennen uit de tijd van voor de Franse Revolutie. Dat is voor mij niet duidelijk als je me deze woorden leest.

Ver van Korea, maar niet zover van Luik, wordt in een kasteelhoeve in de buurt van Tienen Lodewijk Demeester geboren.

De strijd om de school

Tegen het einde van 1878 zijn de families Teacher - Dehaan samen in Kelmis. Frederick en Annie hebber er ondertussen een baby bij die de naam Jean kreeg. Henri vindt het leuk klinken om de namen van zijn kleinkinderen in één adem uit te spreken: JeanneEtJean. Annie merkt op dat haar schoonmoeders naam Johanna in elk geval duidelijk voortleeft in haar nageslacht.

"Heb je gehoord dat Koning Leopold een nieuw kursaal heeft ingehuldigd in Oostende?" vraagt Annie aan Johanna.
"Ja, nu komt er daar wellicht ook een heus casino. En met de Britten vlakbij, zal alles wat met kansspelen te maken heeft wel een hoge vlucht nemen. Ondertussen wordt er ook gespeculeerd over een paardenrenbaan, heb ik gehoord," antwoordt Johanna. "Verder lijkt Leopold plots het staatsonderwijs in Belgie te hebben ontdekt, voor zover ik kan afleiden uit de troonrede van vorige maand."
Frederick lacht. "Vergeet niet dat Belgie een constitutionele monarchie is. De troonrede is vooral een regeringsverklaring. Met de overwinning van de liberalen op de katholieken is er nu voor de eerste maal sinds de vorming van België een echt ministerie van openbaar onderwijs. Frère-Orban heeft Pierre Van Humbeeck voor die functie voorgesteld. Het is natuurlijk interessant dat er nu een afzonderlijk ministerie komt om zich over het openbaar onderwijs te buigen. Maar wellicht zal het vooral om instructie gaan, als je er de franse liberalen over hoort. Ik vermoed dat er gewoon werk zal gemaakt worden om de algemene instructie te scheiden van de godsdienstige

opvoeding. Het lijkt me dat de regering enkele notoire anti-klerikale vrijmetselaars opnam, maar die verdedigen daarom nog niet de idealen van de progressieve liberalen."
Johanna zegt hierop: "Toch klinkt het mooi in de troonrede: '*La culture intellectuelle d'un peuple est plus que jamais, au temps présent, la source essentielle de sa prospérité*' en '*l'enseignement donné au frais de l'état doit être placé sous la direction et sous la surveillance exclusive de l'autorité civile*'. Die civiele autoriteit wil dus zeggen dat pottekijkers van de kerk niet gewenst zijn."
"Ik voorzie veel discussie hierover, moeder," meent Frederick. "Ik hoorde in de *Ligue* dat er een wetsontwerp in de maak is om de wet van 1842 aan te passen met een duidelijke verwijzing naar de grondwettelijke scheiding van Staat en Kerk."
Annie zegt hierop: "Het openbaar onderwijs op zich is volgens mij niet het belangrijkste probleem. De bourgeois die de regeringen samenstellen weten weinig over de levensomstandigheden van de werkende bevolking. Ik hoorde dat dit schooljaar nog steeds acht op de tien niet betalende leerlingen heel vlug uit de school weg blijven, tegenover 6 op de tien betalende leerlingen. Volgens mij heeft dat niet enkel met de school te maken. De niet betalende leerlingen zijn kinderen van werkende families en vaak bestaat de mogelijkheid niet om ze naar school te laten gaan. Als ouders twaalf tot vijftien uur werken en hierbij nog de verplaatsing van en naar de fabriek moeten doen, dan is al gauw duidelijk dat niemand ervoor kan zorgen dat de kinderen, als ze al niet naar de fabriek worden gestuurd, wel of niet naar school gaan. En zelfs de betalende en dus beter gestelde families hebben blijkbaar niet genoeg controle over hun kinderen. En waarom zou je als kind

naar een plaats gaan waar je voortdurend straf dreigt te krijgen tijdens de vaak vervelende lessen?"
"Toch werken negen van de tien gediplomeerde onderwijzers in de gemeentescholen," merkt Frederick op. Annie kijkt hem aan: "Vergeet niet dat velen hiervan meer uren aan de school voor volwassenen geven dan aan de lagere school. Die vervangt vaak het dagonderwijs. Ondanks de wet lopen veel arbeiderskinderen van minder dan vijftien eerder hier school dan in het dagonderwijs. Je herinnert je toch onze vriend onderwijzer die ons zei dat in veel klassen van de volwassenenschool meer dan de helft van de leerlingen jonger zijn dan veertien, ook bij hem. En hierover zegt de *Ligue* minder dan over de kerk uit de school houden…"
Johanna gaat in op wat Annie zei: "Ik ben helemaal akkoord met Annie dat de verdedigers van het openbaar onderwijs dit tegenwoordig doen als reactie tegen de bemoeiingen van de Kerk en niet uit bezorgdheid om de kwaliteit van het onderwijs voor de kinderen van het werkvolk. Zelfs de humanitaire kantjes kan je zien als een bescherming van de investering van de kapitaal. Ik las onlangs dat een goede schoolbibliotheek niet alleen dient om de kinderen tot lezen te prikkelen, maar vooral om boeken mee te nemen naar huis waarin hun ouders kunnen lezen of voorgelezen worden, zodat de tijd nuttig kan worden doorgebracht in plaats van toe te geven aan de drank. Maar zoeken door het werk afgestompte volwassenen niet makkelijker vergetelheid in een fles jenever dan in stichtelijke of fantasierijke lectuur? We zullen zien wat het ministerie van openbaar onderwijs zal bereiken in de volgende jaren."

“Ondertussen lijkt de Kerk zich nogmaals te roeren in Nederland,” gaat Frederick verder. “Daar heeft het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs zich georganiseerd met een volkspetitie aan de Koning waarin ondertekende ouders zouden verklaren dat ze de voorkeur geven aan een school met Bijbel dan aan een openbare school zonder Bijbel. Toch heeft de Koning de wet over het openbaar onderwijs in augustus getekend.”
“Maar waar ging die oppositie tegen de wet in feite om?” vraagt Annie.
Johanna antwoordt: “als ik het goed voorheb dan gaat het om verschillende punten. Eerst en vooral wordt verzet aangetekend tegen de het artikel dat de bouw en inrichting van de schoollokalen bepaalt en het aantal hierin toegelaten kinderen, om redenen van volksgezondheid.”
“En daar is die Christelijke raad tegen,” verbaast Henri zich.
Johanna verduidelijkt: “Dat heeft vooral te maken met de bestaande bijzondere scholen, die in Belgie vrije scholen zouden worden genoemd. Die kunnen aan die voorwaarden niet voldoen en men vreest de sluiting van een aantal gebouwen.”
Annie smaalt: “De Bijbel dus, en de gezondheid van de kinderen laten we in Gods handen?”
Johanna glimlacht: “Dat is een snedige opmerking, maar ja, het heeft te maken met het behouden van zoveel mogelijk leslokalen om het dogmatisch onderwijs niet in gevaar te brengen. Maar een ander punt heeft te maken met de opleiding. Zo zullen over tien jaar kwekelingen enkel nog als hulp mogen ingezet worden en niet meer zelfstandig voor de klas mogen

staan. De regering beschouwt dat dit de kwaliteit van het onderwijs bevordert maar de bijzondere scholen zien het als een bijkomende financiële last."
Frederick springt in en zegt: "Hierbij komt nog dat men het aantal leerlingen per onderwijzer vermindert. Ook een belangrijke verbetering. De bijzondere scholen zijn niet verplicht dit toe te passen, het is een regel voor de openbare scholen."
"Waarom zijn ze er dan tegen?" vraagt Henri.
"Annie zal direct zeggen dat dit ook pervers is," lacht Frederick, "maar de redenering is ongeveer de volgende: het is weliswaar niet verplicht, maar als de openbare scholen hierdoor verbeteren, zou het wel eens moeilijker kunnen worden om ons publiek te bewaren. Maar wij hebben geen geld om meer onderwijzers aan te nemen, dus kunnen we beter die regel in geen enkele school hebben."
Johanna gaat verder: "Men is ook niet te spreken over de rol die de wet voor de onderwijzeres weglegt: die zou bij voorkeur in de laagste klassen les geven. Het is niet duidelijk of de tegenkanting gaat over vrouwen voor de laagste klassen of over de aanwezigheid van onderwijzeressen in het algemeen."
Frederick besluit: "En dan is er artikel 33 die een strafbepaling opneemt voor wie zich niet onthoudt iets te leren of toe te laten dat in strijd is met de eerbied verschuldigd aan anders denkenden. Daartegen is heel wat protest, omdat dit tot een neutraliteit verplicht waarbij godsdienstig onderwijs beperkt tot één bepaalde godsdienst niet kan in het openbaar onderwijs."
Annie zucht: "Dus is hier de onderliggende gedachte: openbaar ja, maar wel op basis van de meest voorkomende godsdienst."

“Zo kan je het misschien wel stellen,” antwoordt Frederick, “dit is coherent voor wie ervan uit gaat er dat er slechts één waarheid bestaat voor morele omkadering en dat die waarheid bevat is in de godsdienst die de voorstellende partij eveneens als de enige ware beschouwd.”
Henri merkt op: “Je zou dus kunnen zeggen dat die wet een globale verbetering inhoudt voor het onderwijs en hogere eisen stelt ook aan de voorstanders van het confessioneel onderwijs, wat dwingt tot aanpassingen die geld kosten. En dat is niet rechtvaardig want dat gaat tegen een deel van de bevolking in.”
Johanna kijkt hem ongelovig aan: “Meen je wat je zegt? Gaat dit in tegen een deel van de bevolking? Of gaat dit in tegen wie obstinaat verhindert dat de bevolking haar keuzes maakt en daarom het door haar gestuurde onderwijs wil behouden?”
Henri antwoordt: “Ik maak maar de bedenking. Moet een democratische staat middelen voorzien zodat leiders van eender welke filosofische of godsdienstige overtuiging scholen kunnen oprichten, of moeten die leiders hiervoor zelf middelen zoeken? Protesteert het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs omdat die organisatie voorstander is van een wet die ook Anarchistische Scholen, Islamitische Scholen, Scholen van de Internationale Arbeiders Alliantie voorstaan, of is ze enkel tegen elk onderwijs is dat niet geregeld wordt door haar Kerk en haar vertegenwoordigers? Met andere woorden, speelt ze in op een meerderheid die vandaag bestaat en morgen misschien niet meer, of houdt ze vast aan de vermenging van Staat en Kerk met één enkele filosofisch-godsdienstige omkadering?”
Annie luistert aandachtig naar Henri en zegt dan: “Wat ik meen

te begrijpen uit wat je zegt is dat bij de scheiding van Kerk en Staat de leer van een religie of eender welke filosofische strekking eenvoudig buiten de openbare school wordt gehouden en overgelaten wordt aan wie die religie of strekking voorstaat. Is dat realistisch?”
Henri besluit: “ik weet niet of dat vandaag realistisch is, maar ik denk dat een bestuur bestaande uit vertegenwoordigers van het volk op dit ogenblik geen ander werkmodel voor kan stellen als het een tolerant gelijkheidsprincipe wil blijven hanteren.”

Ver van Kelmis heeft de zoveelste korte regering van de constitutionele monarchie van Portugal nogmaals alle diplomatie nodig om met Engelsen en Fransen te schipperen over de termen slaven, slavenhandel, afschaffing van de slavernij en verbod op slavenhandel. Zoals steeds botsen morele standpunten op economische standpunten. In heel Europa blijven niet alleen de regeringen maar ook een belangrijk deel van de wetenschappelijke onderzoekers de verschillende mensengroepen onderverdelen in hiërarchisch geklasseerde rassen. Dat zorgt voor de nodige achterpoortjes om slavenarbeid te blijven gebruiken om industriële ondernemingen van soms grote winsten te voorzien. Dit zal Leopold II, koning der belgen, in de gelegenheid stellen langzaam maar zeker alle argumenten te verzamelen die er over enkele jaren zullen toe leiden dat alle Europese monarchen en leiders voor hem voordelige beslissingen gaan nemen tijdens een Conferentie die Bismarck zal organiseren, ook al op zijn verzoek.
Los van dit internationaal geschipper, proberen de opeenvolgende Portugese regeringen intern het onderwijs verder aan te pakken.

Een hervorming voorziet de oprichting van vier normaalscholen van eerste klasse: twee in Lissabon (één voor elk geslacht) en twee in Porto. Deze scholen zullen dienen om leerkrachten te vormen voor het elementaire en het complementair onderwijs, met een opleidingsduur van respectievelijk twee of drie jaar. De normaalscholen klasse twee zullen tien in getal zijn, één in elke districtshoofdstad. Deze scholen mogen gemengd zijn en leiden onderwijzers voor het elementaire onderwijs op. Ondertussen is er een weliswaar erg gebrekkig net van openbare scholen voor jongens. Meisjes kunnen enkel terecht in een groot netwerk van niet officiële scholen dat voor beide geslachten, jong en oud, bestaat. Daaronder zijn colleges, privé-initiatieven van burgers voor elementair onderwijs, maar ook liefdadigheids- en solidariteitsscholen, scholen door plaatselijke instanties opgericht, soms zelfs onder verenigingsleden en verder avond- of zondagsscholen met ambulante onderwijzers. Enige aanpak is wel dringend nodig, gezien in Portugal nog steeds 80 procent van de bevolking analfabeet is.

Johanna is 62 wanneer ze haar familieleden en vrienden uitlegt een parallel te zien tussen de klassering van chemische elementen en een werk van haar overgrootouders. Ze heeft hun teksten over ignorantie en arrogantie altijd bijgehouden, nadat ze uit Oostende vertrok en heeft lang nagedacht over wat ignorantie beïnvloedt en wat door ignorantie beïnvloed wordt.
De verhalen die ze hoorde over Faraday toen ze bij haar grootvader inwoonde hebben haar altijd met veel belangstelling de vooruitgang van de natuurwetenschappen doen volgen. Ze kent dus goed de verschillende tabellen die scheikundigen de

laatste vijftig jaar hebben voorgesteld om de elementen te rangschikken. Ze vindt de periodieke systemen van Dmitri Mendelejev en Julius Lothar Meyer erg interessant omdat die allebei de elementen in kolommen voorstellen in functie van bepaalde zich herhalende eigenschappen. De tabel van Mendelejev inspireert haar om twee redenen. Ten eerste houdt hij leemtes in het systeem waar nog niet ontdekte elementen hun plaats in kunnen krijgen. Ten tweede past hij de voorgestelde rangschikking punctueel aan om de elementen beter te kunnen groeperen in chemische families.

Verder heeft Johanna uiteraard heel haar leven in het teken gezet van dialogiserende werkvormen om jonge kinderen uit de onwetendheid te halen en een opvoeding te geven waarbij ze met elkaar leren omgaan zelfs als ze erg van elkaar verschillen. Dat staat in sterk contrast met wat ze ziet en hoort telkens ze het met familie en vrienden heeft over onderwijs-politiek van regeringsleiders en over de invloed zowel van kerkleiders als van wie zich anti-klerikaal opstelt en het gebrek aan tolerantie tussen die verschillende groepen. In de loop van dit jaar is er in België trouwens een soort scholenoorlog gestart. Dat brengt Johanna ertoe de categorie "*liberale en kerkleiders*" op te nemen in wat ze een ignarometrische schaal van menselijke categorieën noemt, in de familie van minder ignoranten en meer arroganten.

En zo stelt ze in het jaar dat Albert Einstein en Adolphe Ferrière worden geboren volgende tabel voor (noot van de auteurs: Tussen oude papieren vonden we een gedrukte zwart-wit versie waarvan we hier een replica in kleur weergeven om de lectuur ervan te vereenvoudigen. *Groot formaat op internet*):

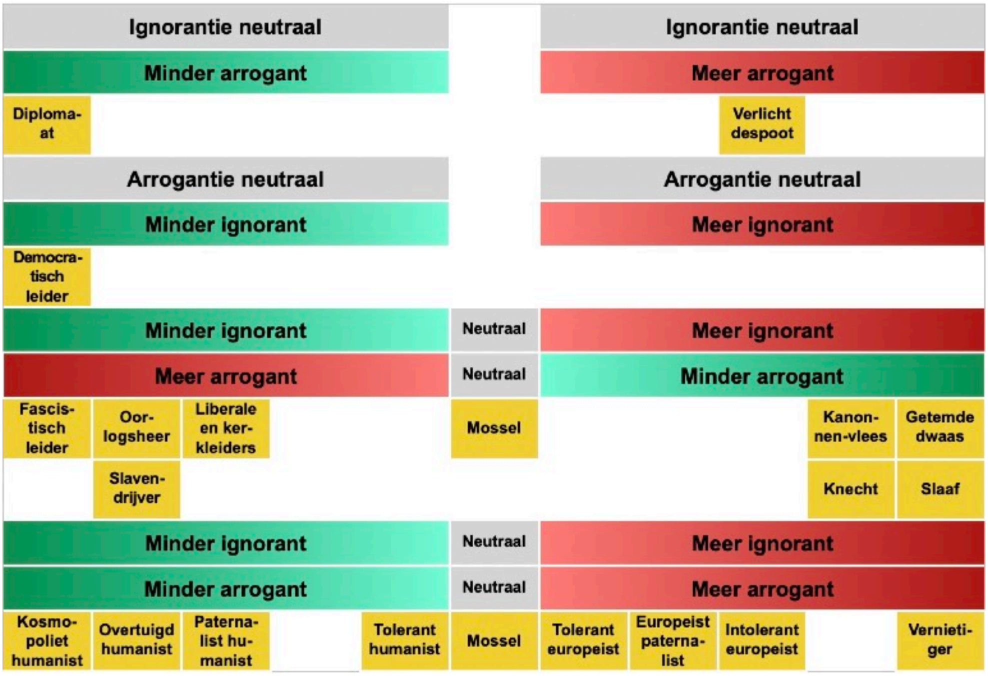

Frederick en Annie organiseren een bijeenkomst in Liège om Johanna de gelegenheid te geven over haar ignarometrische schaal te praten. Er komen ongeveer veertig mensen opdagen, waaronder veel onderwijzers. Johanna is dolgelukkig als ze onder de aanwezigen haar broer Leopold herkent. Ze omhelst hem hartelijk.

“Tegenwoordig kan je iemand snel verwittigen,” lacht Frederick. “Je hoeft enkel van de telegrafie gebruik te maken”.

“Heb je mijn broer hierover een telegram gestuurd?” vraagt Johanna.

Daarop zegt Leopold: “Ik kreeg inderdaad twee lijntjes tekst: ‘*Kom over naar Liège. Je zus geeft een voordracht*’. Natuurlijk was ik nieuwsgierig. Weet je trouwens dat de stap van telegrafie naar telefoon al gezet is?”

“Telefoon?” vraagt Henri “is dat niet het idee over een apparaat te beschikken waarmee je op afstand met iemand kan praten?”

“Juist,” antwoord Leopold. “En het is niet enkel een idee. Er is al een telefoonlijn in het parlement, en je kan die gebruiken om van één plaats naar een andere te spreken, binnen het parlementsgebouw.”
“Misschien zullen jullie nog van Nivelles naar Kelmis kunnen praten door een aangepaste telegrafie-lijn,” grapt Frederick.

Tijdens haar voordracht tekent Johanna een voorstelling van haar schaal op het grote bord waarover ze beschikt. Maar Frederick heeft er ook voor gezorgd dat een plaatselijke drukker waar hij mee bevriend is en vaak pamfletten drukt, voor een afdruk op papier heeft gezorgd van de tabel. Over de voordracht schrijft Frederick enkele dagen later:

Lieve moeder,

Ik ben zo erg blij dat je voordracht een succes was. Er was duidelijk veel belangstelling voor je ideeën. Zoals Leopold zei, is je open tabel een uitnodiging tot nadenken. We kunnen naar wat om ons heen gebeurt kijken en proberen in te schatten met wie we te maken hebben. Met een minder of meer arrogante figuur, met een min of meer ignorante figuur? Kunnen we die thuisbrengen onder wat je al hebt opgenomen in de tabel? Stellen we een nieuw type voor? Passen we een bestaande type-figuur aan? Het laat veel mogelijkheden open. Ik vond ook de opmerkingen en het gesprek dat volgde op je voordracht in verband met het gevaar om mensen in hokjes te zetten interessant. Je maakte denk ik erg duidelijk dat het je er niet om te doen is een hiërarchie op te stellen, maar om te proberen te verduidelijken met wie we te maken hebben. Dat

vond Annie een interessant punt. Als je twee niet ignorante arrogante leiders tegenover elkaar hebt staan, is de kans dat ze tot een vredevol compromis komen klein, maar als je twee ignorante arrogante leiders hebt, dan is die kans nog veel kleiner. De opmerking van een van mijn collega's dat kennis bijbrengen en de nadruk leggen op het leren dialogeren invloed heeft op de linkerbenedenhoek van je tabel was interessant. Ik dacht eraan dat we je tabel kunnen gebruiken om een onderwijspraktijk te 'lezen'. Dit leidt niet enkel tot prettige vaststellingen, zoals die van mijn collega. Het leidt evenzeer tot de vaststelling dat niet ignorante arrogante leiders het schoolsysteem kunnen aanpassen om als uitkomst niet arrogante ignoranten te hebben. Tot slaafse volgeling opgeleide ignoranten… we hebben het in de geschiedenis al enkele malen gezien.

Moeder, ik denk dat het onvermijdelijk was dat het tweede deel van het gesprek vooral ging over de op gang zijnde malaise in de Belgische onderwijswereld. Een malaise waar we nog lang niet uit zijn denk ik. De onderwijshervorming van Van Humbeeck is duidelijk een arrogante anti-klerikale reactie tegen de arrogante klerikale houding van de conservatieve katholieke kerkleiders. Daar twijfel ik niet over. Maar ik denk dat het de liberale regering enkel om te doen is de machtsverhoudingen te verleggen van kerk naar niet-kerk (en misschien naar vrijmetselaars?). De strijd voor de van de kerk geëmancipeerde openbare school lijkt me in de doctrinaire liberale rangen geen strijd te zijn voor de kennis veralgemenende school. Zelfs de officiële normaalscholen zijn

niet noodzakelijk Fröbel-gezind. Maar wat me erger lijkt is de machtsstrijd die wordt gevoerd door de conservatieve clerus die in de nieuwe wet een 'loi malheur' ziet. Die clerus boycot de gemeentelijke scholen op ongehoorde wijze door onderwijzers en ouders onder kerkelijke druk te zetten om dit openbaar onderwijs te verlaten. Voor he is de grondwettelijke vrijheid van onderwijs katholiek onderwijs. Ze maken van die 'vrijheid' een noodzakelijke voorwaarde voor het scheiden van kerk en staat, waarbij het onderwijs hun zaak is. Hoe dan ook, je kan moeilijk over een tolerante houding spreken. Ik zou zelfs zeggen dat de bisschoppen plots revolutionaire terreur voorstaan. En ik zie niet goed in hoe de anti-klerikalen op dit ogenblik tegen deze hetze kunnen optreden. Het leek een goed idee om de Paus te vragen de gemoederen te helpen bedaren, maar blijkbaar ging het de verkeerde kant uit. Toch denk ik dat de bisschoppen het gelijk niet aan hun kant hebben. Een openbare school in een lekenstaat die tolerant staat tegenover verschillende godsdiensten is een humanistisch voorstel. Een openbare school waarin de morele opvoeding enkel mag gebeuren met basis op de voorschriften van de Katholieke kerk is een lokale en achterhaalde interpretatie van morele opvoeding. De wereld stopt niet aan de grens tussen Belgie en Nederland of Frankrijk, de wereld stopt ook niet op de lijn van waaraf geen (of nog geen, of geen meer) katholieke scholen zijn. Natuurlijk is de wet vandaag de weerspiegeling van de logica van de doctrinaire liberalen die regeren. Overtuigd dat de clerus electorale fraude in de hand werkt door zich als 'consulent' op te stellen wil men overal de

invloed van de Kerk beperken. Enkel al voor het lager onderwijs houdt dat in dat de gemeenten geen vrije school mogen subsidiëren, dat de onderwijzers in de gemeentescholen een diploma van een Rijksnormaalschool bezitten, dat het godsdienstonderricht uitsluitend buiten de lesuren wordt gegeven en enkel op uitdrukkelijk verzoek van de ouders en dat het leerplan aan door de Staat gecontroleerde de programma's en leerboeken is onderworpen. Het lijkt erg op een 'tegenoffensief' tegen de jarenlange katholieke regeringen.
Nuttiger zou zijn het denkvermogen van kinderen en volwassenen aan te scherpen, maar dat is wellicht niet de bedoeling van de regering. Dat zou als gevolg kunnen hebben dat niet enkel de klerikale achterban slinkt, maar ook die van de doctrinaire antiklerikalen. Want, en dat is wat ik op dit ogenblik denk, moeder, het gaat hier om twee machtsgroepen uit de burgerij die hun aanhang willen zeker stellen. Om de aanhang van de onwetende bevolking te waarborgen hebben de klerikalen de kerk. De antiklerikale burgerij heeft zo'n instelling niet. Teveel denkvermogen in het algemeen zou wel eens de arbeidersverenigingen meer macht kunnen geven, zei Annie me onlangs, en dat zal de anti-klerikale burgerij ook niet leuk vinden. Een uitsluitend doctrinair tegenoffensief, om van de school een soort kweekplaats te maken voor liberale ideeën zal langs de andere kant wellicht de klerikalen ten goede komen omdat er wezenlijk niets wordt gedaan voor de emancipatie van het gewone volk, dat de strijd aan zich voorbij ziet gaan.
De huidige wet werkt het laïciseren van het onderwijs in de

hand. Dat raakt het ideaal van monoreligieuze samenleving waar de katholieke kerk naar streeft. Maar het zou verkeerd zijn te willen verglijden naar een andere samenleving waarin enkel anti-klerikale posities beoogt worden. Ik denk dat heel de discussie hierover die volgde op jouw voorstelling een goede illustratie is dat je tabel mensen tot denken en tot dialoog aanzet. Hoe nuttig zou die dialoog niet zijn in de officiële normaalscholen? Zeker nu de bisschoppen zich al aan het organiseren zijn om de katholieke ouders ervan te overtuigen hun kinderen en jongeren uit het officieel onderwijs weg te houden en met hun interpretatie van vrijheid van onderwijs een katholiek onderwijsnet opstarten. Hierbij willen de bisschoppen ook niet horen spreken over het afschaffen van het internaat voor toekomstige onderwijzers. Maar volgens minister Van Humbeeck zijn openbare onderwijzers overheidsfunctionarissen. Uiteraard is een ruime intellectuele vorming nodig, zo meent hij, maar een religieuze vorming is niet nodig voor de uitoefening van het ambt. Dus verliest het op het seminarie afgespiegelde internaat haar functie. En dat keuren de katholieke leiders af. Ze willen het internaat behouden, waarin de religieuze opvoeding de samenwerking tussen priester en onderwijzer verzekeren om de eenheid te bewaren tussen onderwijs en opvoeding.

Ondertussen denk ik dat we er goed aan doen om verder te blijven ijveren voor volksbibliotheken en voor verenigingen voor volksopvoeding. Zelfs daar zou je tabel een goede inleiding kunnen zijn voor gesprekken, denk je niet?

Een lieve omhelzing van je zoon

Frederick

Frederick en zijn familie zien veel heil in de organisatie van gemeenschappen die samen mutualiteiten oprichten zodat onderlinge steun mogelijk is, zowel voor gezondheid, onderwijs als zelfs voor begrafenissen. Johanna is het eens met haar zoon dat haar Schuurschool zonder dat ze het zelf wist trekken vertoont van wat Robert Owen zo'n zestig jaar geleden beschreef in *A New View of Society: Or, Essays on the Formation of Human Character Preparatory to the Development of a Plan for Gradually Ameliorating the Condition of Mankind.* Het zijn gedachten die ook regelmatig opduiken onder bepaalde groepen die deel uitmaakten van de Internationale Arbeiders Alliantie en waar de *phalenstère* van Saint-Simon en Fournier ook aan herinneren.

Op dit ogenblik schijnen het hoofdzakelijk fabrieksarbeiders te zijn die elkaar aanmoedigen tot het opzetten van mutualiteiten binnen de gemeenschappen of de groepen die ze onder elkaar formeel of minder formeel oprichten. Soms geven die groepen aanleiding tot nieuwe initiatieven. Dat is het geval in Lissabon in dezelfde maand waarin Johanna met haar familie praat over haar ignarometrische schaal. Daar zou de tabaksarbeider Custódio Gomes, lid van de vereniging *União Fraternal dos Operários da Fabricação do Tabaco*, verder zien dan waar de eerste noden van de mutualiteit voor instaan: gezondheid en begrafenissen. Als analfabeet laat hij zich regelmatig de titels van de kranten voorlezen, en na een crisisperiode die ook de tabaksarbeiders trof, maar waar geen krant over schrijft, zegt hij: "*Mocht ik kunnen lezen en schrijven, dan zouden we al lang*

een krant hebben gehad".
Custódio Gomes stelt zijn idee voor een krant voor op een vergadering van de Unie en een andere Custódio, president van Unie, Braz Pacheco steunt hem onmiddellijk. Wie arbeider is, is daarom nog geen slaaf, is één van uitvalshoeken. Nog diezelfde avond wordt het voorstel voor het uitgeven van een krant goedgekeurd. Het blad krijgt de naam "*A Voz do Operário*", *De Stem van de Arbeider*. Het eerste nummer van de krant verschijnt op 11 oktober.
De rijke Europese burgerij verblijdt zich met heel andere dingen. De directe trein-boot-trein verbinding tussen Brussel en Londen via het overdekt station aan de haven van Oostende is in gebruik wat nu echt alle door toeristen fel gegeerde hoofdsteden en pleisterplaatsen met elkaar verbindt.
Annie is op bezoek in de mijnstreek van de Borinage. Ze verzamelt verhalen over het leven van de arbeiders, in het kader van haar activiteiten om werkmensen te mobiliseren of te helpen bij eigen mobilisatie voor het opzetten van onderlinge steungemeenschappen en -comités.
Haar reis naar de Borinage heeft een welbepaald doel. Ze bezoekt Frameries. Als dochter van een oude mijnwerker en wiens moeder haar leven verloor in een mijnbrand heeft ze snel een band met weduwen van slachtoffers van de mijngasexplosie die er in de lente van dit jaar is geweest. Bij één van die bezoeken heeft ze een kort gesprek met Vincent van Gogh, een 26-jarige lekenprediker die de kleine plaatselijke protestantse gemeenschap van mijnwerkers begeleidt. Vincent woont in armoedige omstandigheden, volgens hemzelf omdat hij zich

met zijn kleine kudde vereenzelvigt. Afkomstig uit Nederland, werd hij onderwijzer in Ramsgate en vervolgens hulpprediker in Isleworth. Hij vertelt dat hij als zendeling naar Petit-Wasmes werd gestuurd na een opleiding in Laken. Hij neemt de ontberingen van de mijnwerkers blijkbaar zo erg in zich op, dat Annie het gevoel heeft dat zijn gemeenschap hem eerder als lijder dan als leider ziet. Hij zegt diep getroffen te zijn door het '*koortsige, vermoeide en uitgemergelde*' uiterlijk en de '*door vermoeidheid uitgeholde gezichten en vroegtijdige veroudering*'. Hij was zelfs afgedaald in de '*verwenste put*', zoals put nummer 2 door de mijnwerkers werd genoemd, rond te tijd van de ontploffing van mijngas, waarna hij gewonden verzorgde. Zijn gelaten en depressieve houding komt ook tot uiting in zijn tekeningen die hij Annie toont en waar de zwarte armoede van uit straalt. Maar voor veel mijnwerkers blijft hij een vreemde. Annie hoort in de getuigenissen van de weduwen geen gelatenheid, maar opstandigheid. Die put waar begin dit jaar nogmaals 121 mensen werden gedood had al een slechte reputatie. In 1875 werden er meer dan honderd mijnwerkers gedood, en de put was nog maar net terug open, na kleinere explosies die enkele doden en tientallen gewonden maakte. Als Annie vraagt waarom de mannen dan toch terug afdaalden, is het antwoord simpel. Al sinds enkele jaren is er regelmatig geen werk voor iedereen in de andere putten, en dus voelde wie geen inkomen had zich wel gedwongen die verwenste put af te dalen. Maar toch hoort ze dankbetuigingen en lovende woorden voor de koning en de koningin. Die patroneerden in de zomer een liefdadigheidsfeest waarbij geld werd ingezameld om naar de

getroffen gezinnen te sturen. Een feest… Annie is niet de enig die verontwaardigd is. Kort na die tweede erg dodelijke ontploffing komt er van verschillende kanten druk op de uitbaters van de mijn om die specifieke put te sluiten, daar hij te gevaarlijk is. De *Chambre du travail* dient een petitie in bij het parlement, ondersteund door de liberalen Léon Defuisseaux en Paul Janson, maar niets helpt. Er komt geen enquête en de Parijse Rothschild groep, eigenaar van de Kolenmaatschappij die de put uitbaat, denkt helemaal niet aan sluiten. Annie hoort van oud-marmermijnwerker Louis Bertrand dat hij gemeenschappen van werkers onder één koepel wil samenbrengen binnen de *Chambre du travail* nadat hij na een bezoek aan de streek over de werkongevallen schreef en die tekst opdroeg aan de Belgische mijnwerkers. In Parijs wordt er over de Borinage mijnwerkers gezegd '*als je over een slaaf spreekt, dan is dat er zeker wel een…*' Een bittere herinneringsmedaille draagt de tekst '*la presse catholique a recueilli des millions pour le mendiant du Vatican et pour les victimes de l'Agrappe à peine quelques milliers de francs*'.

Annie en Frederick gaan ervan uit dat de intellectuele discussies binnen de *Internationale Arbeiders Associatie* de laatste tien jaar geen goed gedaan hebben aan de nood tot organisatie van de werkende bevolking. Er zijn drie tendenzen: werken via bestaande politieke structuren; eigen sociaal-democratische partijen opzetten; iedere politieke actie door het oprichten van partijen blijven verwerpen. In de Borinage is vooral die laatste stroming vertegenwoordigd. Men houdt het op mutualiteiten en lokale arbeidersverenigingen.

Bovendien zit de Belgische afdeling van de *Internationale Arbeiders Associatie* sinds het begin van de jaren 1870 in de problemen. De tegenstellingen tussen de grote politieke stromingen worden steeds groter. In Vlaanderen vertrouwt men op het Duitse model om de sociaal-democratische partij op te zetten en te breken met het deel van het AIT dat pleit voor actie via bestaande politieke structuren. Ook in Brussel bestaat de tendens om zich massaal aan te sluiten bij de sociaal-democratische stroming. In Wallonië – en vooral in Verviers en in de Borinage – blijft men trouw aan het anarchisme en de revolutie, en verwerpt men politieke actie en de oprichting van partijen. Wanneer Frederick het hierover heeft in Brusselse kringen waar sinds kort een *Parti Socialiste Brabançon* samenwerkt met een in Gent opgerichte *Vlaamse Socialistische Partij*, dan is het antwoord dat Verviers en de Borinage gewoon dwarsligt tegen de stelling die de partijpolitieke actie verplicht maakt.

Het koppel ziet in de voortdurende schermutselingen tussen de verschillende socialistische groepen en tendensen analogieën met de agressieve schermutselingen tussen de verschillende christelijk geïnspireerde kerken.

“Het lijkt wel dat zodra twee mensen met elkaar ontmoeten,” begint Annie “het gesprek gemakkelijker leidt tot een agressief dispuut dan tot een discussie dat de basis legt voor coëxistentie.”

Frederick denkt even na en zegt dan: “Is het een indruk van mij, of is het zo dat in elk dispuut er altijd individuen of groepen zijn die aan machtsuitoefening denken en dat daarover onoplosbare breekpunten bestaan?”

Annie merkt op: “Je zou ook kunnen stellen dat je bij die gesprekken hebt wie de macht naar zich toe wil trekken en zijn wil aan de anderen oplegt, en anderzijds wie de macht wil verdelen, zonder de eigen wil op te leggen. Zou die tweede groep onontkoombaar gegijzeld worden door de eerste?”

“Gegijzeld?”

“Ja, wie bij de discussie niet de coëxistentie, maar de overwinning, de meerderheid, zijn wil opleggen als doel heeft, zal dit ook bekomen. Dan wordt democratie de wil van de meerderheid, op een agressieve wijze. We zien het met de kerkelijke overheid en de doctrinaire liberalen. Enkele van je vader’s vrienden die zich herkennen in volgelingen van Marx en Engels vertonen dezelfde trekjes.”

“Maar die hebben toch geen macht, zoals de kerkelijke leiders?”

“Oh, mijn naïeve onderwijzer, ze hebben de macht toch naar zich toe getrokken in de *Internationale Arbeiders Alliantie*? Ze hebben voorlopig niet veel meer bereikt dan het verdacht maken van iedereen die anders denkt dan zijzelf, maar dat is maar een tussenstap. Spreek erover met Karel Buls en Isabelle Gatti, als je wil. In Verviers werd hierover druk gedebatteerd na de mislukte pogingen om met het verzoeningscongres in Gent de Internationale nieuw leven in te blazen.”

“Verviers… Als je onze parallel wil doortrekken, dan ziet het ernaar uit dat je in Verviers een soort schisma hebt zoals met Calvijn en Luther. Hier heb je de onlangs gestorven Bakounine aan de ene zijde, Cafiero aan de andere, waarbij James Guillaume neutraal probeert te blijven.”

“Maar ben je het niet eens dat ze ondanks hun verschillen toch

gemakkelijker een basis leggen voor de coëxistentie tussen wie verschillend denkt dan die anderen die de politieke macht naar zich toe willen trekken in wat ze een democratisch representatief systeem noemen?"
"Het lijkt meer beloftevol, ja. Ik maak me enkel zorgen over de mogelijkheid dat ook hier verdediging aanval wordt, waarbij alle middelen gewettigd zijn, zelfs moord en doodslag."
"En toch zit ik liever aan tafel met wie uiteindelijk basisgemeenschappen voorstelt waarin coöperatie een belangrijke rol speelt en bezit wordt vermeden, dan wie nog maar eens een model voorstaat waarbij de ene machthebbers de andere opvolgen met al haar implicaties, van revolutie tot het opleggen van de wil van de meerderheid over een minderheid. Maar wel met de overtuiging dat het bereiken van algemeen welzijn in onze handen ligt."
"Daar zijn we het over eens," zegt Frederick waarna hij plots begint te lachen.
"Waarom lach je?"
"Ik was in mijn hoofd nog altijd de parallel aan het doortrekken en ik denk aan wat Darwin onlangs schreef over godsdienst. Voor hij met de Beagle vertrok, zegt hij zelf, citeerde hij de Bijbel als autoriteit. Hij zocht naar scheppingscentra, en zag de gelijkenis van bepaalde insecten in Engeland en Australië als het bewijs van de hand Gods. Mettertijd vroeg hij zich af waarom niet alle religies even geldig zouden zijn bij het aanvaarden van die hand Gods. Later leek het hem dat de door Leibniz voorgestelde en door Malthus gerechtvaardigde theodicee botste met het idee dat een kwaad zoals honger gewoon een gevolg

zijn van de over het geheel goede wetten van de welwillende schepper. Darwin stelt dat de natuurlijke selectie de goede kant van de aanpassing toont, zonder nood aan een onderliggend intelligent ontwerp. Trouwens wat zou een almachtige god beogen met pijn en lijden, zoals wanneer dieren de larven van anderen verlammen om ze vervolgens als levend voedsel aan te bieden aan hun procreatie. Hoewel Darwin wel parochiewerk blijft doen, gaat hij al jaren niet meer naar de kerk. En onlangs schreef hij: '*Ik ben nooit een atheïst geweest in de zin van het bestaan van een God ontkennen. - Ik denk dat in het algemeen … agnost de meest correcte beschrijving van mijn gemoedstoestand zou zijn*'. Misschien kan gezegd worden dat het geen zin heeft de evolutie naar gelijkheid en broederlijkheid te ontkennen. Maar dat er geen enkel bewijs is dat één bepaalde vorm van actie die evolutie zal waarmaken."
Annie lacht. "Je vergelijking is wel erg ver doorgetrokken, maar ik kan je wel volgen. Als Darwin het woord agnost gebruikt om zijn gemoedstoestand te beschrijven, wat bedoelt hij dan precies?"
"Ik vermoed dat hij het woord gebruikt zoals Thomas Huxley dat doet in een artikel in een vrij recent tijdschrift met de naam *Nature*. Daarin zegt hij ongeveer dat *a-gnosis* over het bestaan van God betekent dat de vraag of er een God is of niet, onoplosbaar is, omdat het antwoord op die vraag volgens hem onkenbaar is."

In de loop van 1880 verzamelt Frederick verder informatie over de opgang van algemeen onderwijs, dat steeds meer een verplichting inhoudt. Het is het jaar dat om politieke redenen de

Belgische regering haar diplomatieke banden met het Vaticaan opzegt. Volgens Frederick is dit een eerder zinloze anti-klerikale maatregel met als enig resultaat het openbaar onderwijs meer kwaad te berokkenen. Maar de anti-klerikale liberalen hebben zich ondertussen zó identiek opgesteld als de klerikale liberalen-haters dat elke dialoog blijkbaar onmogelijk is geworden.
Ondertussen steeg in de laatste veertien jaar het aantal personen dat kan lezen en schrijven van ongeveer één op twee naar zeven op tien. Toch wil dat lezen en schrijven vaak niet meer zeggen dan dat meer mensen in staat zijn hun naam te schrijven of deels uit het hoofd geleerde teksten uit de lagere school nog kunnen lezen, zo merkt Annie op, na één van haar bezoeken aan verschillende fabrieksgebouwen in de streek van Liège. Nog steeds blijven veel jongeren enkel de volwassenenschool bezoeken. Jongens kunnen er 's avonds terecht en meisjes op zondag. Het is een gekke situatie: op de fabrieken werken jongens en meisjes samen, maar sinds de volwassenenscholen voor hen openstaan sedert 1866 mogen ze niet samen op avondschool. Annie hoorde wel dat een nieuw koninklijk besluit simultaan avondonderwijs voor jongens en meisjes toelaat in dichtbevolkte wijken, met voldoende straatverlichting en op welbepaalde uren. Bestuurders willen vooral over de goede zeden waken en zomer- of avondscholen zijn vaak niet meer dan een soort bewaarscholen voor jongeren en oudere kinderen, om ze van straat te houden. De winter-avondscholen hebben een beter rendement, maar werken dan weer het schoolverzuim in de dagscholen in de hand: gezien de lage lonen, verkiezen zowel jongeren als ouderen het werk boven de school, en

uiteraard zien de werkgevers liever dat de school hun jonge werkvolk niet van de arbeidsplaats wegneemt. Annie is er nog steeds van overtuigd dat heel het liberale discours over de openbare school met een grove korrel zout moet worden genomen. Daar is Frederick het mee eens, vooral nadat Isabelle Gatti hem vertelt over de nieuwe oppositie tegen de uitbreiding van haar school. Haar eerste school voor meisjes die volgens Frederick eerder voor de liberale bourgeoisie was gesticht had vooral onder een hatelijke campagne van de conservatieve kranten te lijden. Maar toen ze volhield, kreeg haar school toch meer succes. En nu heeft ze zich pedagogisch meer ontwikkeld met haar eigen ploeg onderwijzeressen en regenten, waardoor ze de regering ver vooruit is. Ze distantieert zich vandaag duidelijk van de doctrinaire liberalen. Verder vertelt ze met Karel Buls net aan een regentessen opleiding te zijn begonnen en dat ze eraan denkt volgens jaar een pré-universitaire sectie te openen. Wanneer Frederick oppert dat dit nogmaals zowel opponenten en medestanders zal doen praten, antwoordt ze dat het einde zeker niet in zicht is. Dan zegt ze dat er meer krediet moet gegeven worden aan César De Paepe die, ondanks dat hij formeel gezien uit de Internationale werd gezet, toch met enkele medewerkers doorzet en dat er vrijwel zeker een grote werkliedenpartij komt, onder meer door de twijfelende posities van de liberalen. Ze voorspelt zelfs dat bij haar streven om vrouwen tot politiek actieve burgers te maken, ze wellicht beter af is met De Paepe en zijn gelijken.

In Engeland en Wales, waar de *Internationale Arbeiders Alliantie* officieel startte, werd de school- of leerplicht pas dit jaar officieel

ingevoerd voor kinderen tussen vijf en tien jaar. Maar ook hier is het verzuim groot. Oudere kinderen worden vaak ingezet om voor de jongere broers en zussen te zorgen of uit werken gestuurd omwille van de lage lonen van veel arbeiders.

In Portugal, waar ondertussen wat meer belangstelling begint te bestaan voor het *Cartilha Maternal*, wordt in Castelo Branco António Faria de Vasconcelos geboren. Later zal die in het Belgische Bierges-les-Wavre een school openen naar het model van dat van Paul Geheeb.

In Nederland breekt gaandeweg een leesmethode door die veel navolging kent. Het is een normaal-methode die twee uitgangspunten verbindt. Jacotot was een inspiratiebron. Om studenten op eigen houtje een taal te laten leren, geeft hij hen een tekst met bijhorende vertaling, waarbij ze de eerste taal kennen en de tweede ontdekken. Voor kinderen is de *normaalzinnnen* methode van De Raaf, maar ook de *normaalwoorden* methode van Bouman. En zo koppelt men analyse aan synthese. Enerzijds analyseren de kinderen uitgekozen woorden of zinnen. Onmiddellijk volgen er synthese-oefeningen, zodat de leerlingen de uit de woorden en zinnen gelichte door letters en syllaben voorgestelde klanken onmiddellijk in andere woorden gebruiken door analogie. Dit versnelt de gebruikelijke zuivere synthetische aanpak waarbij eerst alle letters worden aangebracht. De relatie tussen analyse en synthese, waarbij met eenvoudige analyse wordt gestart blijkt een verbetering te zijn die alle verbeteringen van zuiver synthetische methodes ver overstijgt. Het leidt er ook toe dat zuivere klank methodes gaandeweg bestaande woorden

invoeren om de klanken te illustreren. Verder leest Frederick in een artikel van de hand van Johan Leopold die beweert dat de poppenkast een vaste plaats moet krijgen binnen de klas. De auteur spreekt over de figuur Jan Klaassens en zegt ondermeer: *'En ik houd mij overtuigd, dat het na zo'n vertoning geringe moeite moet kosten, daarover een gesprek aan te knopen, dat van den kant der kinderen met grote opgewektheid zal worden gevoerd. Of de respectieve onderwijzeressen het ook zullen doen? Is er hier of daar een die er bang voor is, dat ze zich tot hansworst zal verlagen, dan moet ik haar zeggen, dat ze mij niet heeft begrepen. Tot hansworst verlaagt zich niet wie zich tot opvoeder verheft'*. Frederick heeft het hierover met zijn moeder. Die spreekt over het belang van het spel en de symboliek in de ontwikkeling van de kinderen en vindt daarom de poppenkast helemaal niet misplaatst. Maar, zegt ze erbij, het poppenspel kan een expressievorm zijn dat zich niet beperkt tot een leukere vorm van instructie.

Henri leest met aandacht *Le Droit à la Paresse* in de krant *l'Égalité.* Het essay is van de hand de schoonzoon van Karl Marx, Paul Lafargue. In zijn vaak provocerende en satirische stijl beschouwt Lafargue het recht op het werk als een valstrik van de bourgeoisie om arbeiders te veel te laten werken waarbij de arbeiders zodanig gemanipuleerd worden dat ze recht op werk opeisen in plaats van het recht op een waardig bestaan. Henri begrijpt dat het essay uiteindelijk pleit voor een herverdeling van de rijkdom, zodat arbeiders veel minder zouden kunnen werken. Enerzijds kunnen de machines op zich veel aan en anderzijds veroorzaken de lange werkuren een overproductie

die zelfs de bezittende bourgeoisie niet kan consumeren, wat uiteindelijk tot lagere verkoopcijfers en dus tot algemeen verlies lijdt. Verlies van kapitaal voor de eigenaars, verlies van loon voor de arbeiders, door verplichte niet betaalde werkloosheid.
Paul Lafargue eindigt zijn opstel met '*Als de arbeidersklasse, de zonde die haar domineert en haar aard vernedert zou kunnen uitstoten, dan zou ze haar enorme kracht gebruiken om in opstand te komen, niet om de bestaande Rechten van de Mens op te eisen, die slechts de rechten zijn van kapitalistische uitbuiting, niet om het recht op te eisen werk, dat enkel het recht op ellende is, maar om een ijzeren wet te smeden, die een mens verbiedt om meer dan drie uur per dag te werken. Dan zou de aarde, de oude aarde, trillend van vreugde, een nieuw universum in haar voelen ontluiken… Maar hoe kan men een door kapitalistische moraal gecorrumpeerd proletariaat vragen naar een viriele oplossing...*
Net als Christus, treurige personificatie van de oude slavernij, lopen de mannen, vrouwen en kinderen van het proletariaat een eeuw lang moeizaam de harde kruisweg van de pijn af; een eeuw lang heeft dwangarbeid hun botten gebroken, hun vlees gekneusd, hun zenuwen gekweld; een eeuw lang heeft honger hun ingewanden verdraaid en hun hersenen gehallucineerd... O Nietsdoen, heb medelijden met onze lange ellende! O Nietsdoen, moeder van kunsten en nobele deugden, wees de balsem voor de menselijke angsten!'
Henri grinnikt bij het lezen van deze zinnen. Hij denkt na over hoe hij dit stukje ter sprake zal brengen bij een volgende familiereünie, wanneer Johanna en Frederick het hebben over het belang van een openbare school voor kennisverspreiding.

Die openbare school neemt gaandeweg gestalte, maar nog steeds valt te bezien of ze ook de algemene kennisverspreiding voorstaat. Half 1881 komt er in België een nieuwe wet op het middelbaar onderwijs die vooral als doel heeft financiering over te hevelen van katholieke scholen naar staatsscholen. Uiteraard komt er nogmaals een vlaag van protest. De clerus spreekt niet zijn bezorgdheid uit over de algemene kennis, maar over de 'ziel van het kind'. Het komt tot een regelrechte concurrentie tussen katholieke en staatsscholen met de uitbreiding van het net athenea en middelbare scholen voor jongens. Zoals Frederick smalend opmerkt, de regering zorgt wél voor het zieleheil van de meisjes wiens ouders over geld beschikken. Die blijven aangewezen op particuliere en katholieke meisjesscholen waar het schoolgeld vaak een derde van het jaarinkomen van een arbeider betekent. Volgens Frederick zijn die door katholieke zustergemeenschappen geleide particuliere scholen vaak vooral gericht op morele opvoeding en weinig op algemene kennis. Het is daarom niet te verwonderen dat het aantal leerlingen van de school van Isabelle Gatti bleef stijgen zolang de wetten van de katholieke regeringen en zelfs nu met Frère-Orban het aantal openbare meisjesscholen beperkte. De laatste liberale aanpassing van de wet die de oprichting van bij de dertig middelbare scholen voor meisjes voorziet is ondanks alles toch een kleine verbetering.

Johanna ziet in de progressieve meisjesschool in *Winnington Hall* van Miss Bell in het Engelse Cheshire een voorbeeld voor hier op te richten meisjesscholen. Ze denkt aan John Ruskin die een tijdlang met Miss Bell meewerkte en voor de lessen voor de

meisjes *The Ethics of the Dust* schreef. Met dit op socratische dialoog geïnspireerde werk worden op metaforische wijze sociale en politieke idealen besproken. John Ruskin heeft trouwens nooit zijn belangstelling voor het onderwijs voor meisjes verborgen. Net zoals vroeger voor het jongensonderwijs in Oxford, heeft hij steeds boeken en materialen geschonken zowel aan het *Whitelands College* in London als aan andere onderwijsinstellingen voor vrouwen, vertelt Johanna aan Annie en Frederick.

Annie merkt op dat de scholing er in Noord-Europa iets beter voorstaat voor vrouwen en voor arbeiders in het algemeen de dan in sommige zuidelijke landen. Ze krijgt daarover nu en dan berichten via arbeiderscollectieven of mutualiteiten. Zo weet ze dat de *Escola Normal* voor vrouwen die in de *Calvário*-wijk van Lissabon haar activiteiten begon in 1866 al terug stopte in 1881. Sommigen zeggen dat de slordige keuze van zowel studenten als lerarenkorps dat erg incompetent zou zijn, aan die sluiting hadden bijgedragen. Tijdens het vijftien jaar durend bestaan van de school behaalden 141 van de 250 ingeschreven studenten de kwalificatie van onderwijzeres voor de eerste klassen. Maar de sluiting kán ook het gevolg zijn van de algemene nalatigheid van de opeenvolgende regeringen. Casimiro Freire schrijft in de krant *O Século* dat tegen die nalatigheid en om het algemene analfabetisme te bestrijden, missies nodig zijn op ongeveer alle plaatsen in Portugal. Die missies moeten bestaan uit leraren die gekwalificeerd zijn om mensen volgens de methode van João de Deus te leren lezen en schrijven.

Wat Annie niet kan weten is dat Casimiro Freire kort hierop het

initiatief in eigen handen neemt en de *Vereniging van Mobiele Scholen volgens de João de Deus-methode* opricht.

Jeanne Teacher is reeds zeven en ingeschreven in een lagere gemeenteschool in Liège. Dat heeft voor nogal wat commentaar gezorgd onder Frederick's collega's. Op de middelbare school waar hij les geeft is de invloed van de kerk en de parochie blijkbaar toch vrij groot. Er wordt Frederick onder andere verweten dat hij zich te gemakkelijk laat beïnvloeden door zijn zes jaar jongere vrouw die gekend staat als Rode Annie en dat is niet enkel omwille van haar ros haar. Johanna zegt het gevoel te hebben dat de tijd heeft stilgestaan. Blijkbaar is de sociale druk op Jeanne's ouders eender aan wat haar grootvader overkwam zoveel jaren geleden in Oostende, toen hij haar in een rijkslagere school van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden inschreef. Op school leert Jeanne lezen en schrijven in het frans. Johanna en Frederick helpen haar met het Nederlands, gebruikmakende van de boekjes van Herman Bouman.
De *Cartilha Maternal* met als ondertitel *De Kunst van het Lezen* is mede door de inspanningen van Casimiro Freire nu beter aanvaard. In Portugal blijft het analfabetisme een nationale tragedie. Het mutueel of Lancaster onderwijs is er in de praktijk nog steeds norm vooral door het tekort aan scholen en onderwijzers. Hoewel sommige politieke leiders tot vervelens toe herhalen dat de school het middel is tot regeneratie van de Portugese samenleving, hebben noch zij, noch het grootste deel van de onderwijzers zich ooit verzoend met de eerdere poging tot methodologische verandering van Antonio Feliciano Castilho. Ondanks de heftigheid en koppigheid waarmee deze

zich tot zijn dood bleef verzetten tegen mutueel onderwijs en de synthetische leesmethoden gebaseerd op herhaling en ritmische spelling, toonde het onderwijzend personeel enorme weerstand tegen de nieuwe methode met een schuchtere poging tot analyse. Zelfs de *Escola Normal* de Lisboa bezorgde de methode niet genoeg momentum. En nu, ondanks de eerdere mislukking ligt na zijn dood de weg voor zijn boekjes open. Wanneer João de Deus zijn *Cartilha Maternal* presenteerde zijn de intelligentsia en leerkrachten al bereid de methodologische verandering te accepteren. Sinds het lopende jaar is bij parlementair besluit het gebruik van het *Cartilha* op Portugese scholen verplicht. Frederick en Johanna krijgen er een exemplaar van in te zien en waarderen de lijstjes woorden of schijnwoorden voor elk van de klanken. Alleen vinden ze dat de normaalwoorden van Bouman met de bijhorende platen voor kinderen aantrekkelijker zijn. Johanna denkt dat het eenvoudiger moet zijn voor een Nederlandse onderwijzer om bepaalde normaalwoorden aan te passen aan woorden die de kinderen van de klas voorstellen. Maar ze kent niet voldoende Portugees om te weten of dat inderdaad zo is. Ondertussen start in november 1882 de door Casimiro Freire opgerichte Mobiele Scholen Vereniging een eerste cursus met die methode in *Castanheira de Pêra* zowel in dag als in avondonderwijs.

Henri's ouder wordende vrienden uit de stamkroeg blijven de gebeurtenissen in België en andere buurlanden volgen.
Uiteraard spreken ze uitgebreid over wat er zal gebeuren met de pogingen om de arbeiders internationaal te verenigingen na de dood van Karl Marx. Zullen de socialisten van de verschillende

gezindheden er in slagen zich terug onder één koepel te scharen of zullen de spanningen tussen sociaal-anarchisten en sociaal-democraten verder tot verdeling leiden. Sommige kroeggenoten merken op dat de liberale regering in België blijkbaar sneller dan Pruisen enkele sociale wetten stemde. Het arbeidersboekje is nu facultatief. De oprichting van de *Caisse de Crédit Foncier* is een feit. De kredietinstelling voor landbouwers evenwel wellicht eerder kleine landbouwers ten goede komt dan arbeiders in het algemeen. De rijksscholen mogen voortaan Nederlandse moedertaal in het Nederlands geven, evenals twee andere vakken naar keuze. Soms is het voor de bezoekers van de stamkroeg voldoende te weten dat er vanuit conservatieve hoek protest komt om van een wet te zeggen dat het een goede wet is. De clerus is boos op de kredietinstelling en koppelt haar veroordeling ervan aan het protest over nieuwe regels voor begraafplaatsen. Verder ligt het de Franstalige burgerij die in het Nederlandstalige deel van België zwaar op de maag dat de jongeren nu deels in het Nederlands onderwijs krijgen. Hoewel je in Henri's stamkroeg de nederlandstaligen op de vingers van één hand kunt tellen en de vaste gasten nog steeds op onafhankelijkheid hopen, is iedereen nu wel vurig verdediger van het Nederlands op school. Frederick, die op bezoek is in Kelmis, toont zich wat kritischer en haalt de laatste cijfers aan van de statistieken van het Belgische leger. Hieruit blijkt dat nu acht op de tien dienstplichtigen kunnen lezen en dat is duidelijk een verbetering. Anderzijds ging het aantal dienstplichtigen met meer dan het niveau van het lager onderwijs er de laatste zes jaar op achteruit. Dat doet nadenken over het soort onderwijs.

Daarom vreest hij een bericht over het verder democratiseren van het algemeen onderwijs in Groot Brittannië ook met een korrel zout te moeten nemen. Vrienden die banden hebben met het zuiden van Europa weten dan weer te vertellen dat de tabaksarbeiders van Lissabon, na de krant *A Voz do Operário* te starten, hun mutualiteit omgevormd hebben tot een meer uitgebreide Coöperatieve Vereniging met dezelfde naam als de krant.

"Er zijn erg veel verschillende manieren om naar de school te kijken en dat hangt af van plaatselijke omstandigheden," zegt Frederick.
Johanna en Annie kijken hem aan en de eerste vraagt: "Wat bedoel je precies?"
"Ik dacht aan de strubbelingen tussen doctrinaire klerikalen en doctrinaire liberalen in België en aan het nieuws uit Pruisen en uit Birmingham," gaat Frederick verder.
"Leg eens wat meer uit," vraagt Annie.
"Moeder, weet je nog dat Friedrich Fröbel een jaar voor hij stierf met Luise Levin trouwde? Welnu, enkele jaren later begon Luise in Hamburg haar eigen particuliere kleuterschool nadat de hetze over Fröbel en zijn neef geluwd was. Ze heeft sindsdien heel wat jonge vrouwen opgeleid om met de pedagogie van Fröbel te werken. Er bestaat vandaag een Fröbel Vereniging waar ze zelf lid van is. En nu lees ik net dat ze meewerkt aan het voorstel om nog dit jaar een kleuterschool te starten voor de armsten der armen in de Sint Georg wijk van Hamburg."
"Dus nu zijn de Pruisische overheden plots wel gewonnen voor de Fröbel pedagogie?" vraagt Johanna.

“Dat weet ik niet, maar het gaat hier tenminste over een school voor de armen die meer is dan een liefdadigheidsbewaarplaats. En blijkbaar is Luise Levin Fröbel ook begaan met wat in andere landen gedaan wordt voor het Fröbel onderwijs, van de Amerikaanse Staten tot Rusland.”
“Uit buurland België horen we anders weinig,” provoceert Johanna. “Ik hoorde onlangs dat iemand zou geschreven hebben dat sinds de katholieken terug aan de macht zijn, België wellicht de enige Staat ter wereld is wiens regering tegen haar eigen staatsonderwijs complotteert.”
Annie lacht en vraagt dan: “En wat gebeurt er in Birmingham, Frederick?”
“Herinneren jullie nog dat we ooit over George Dixon spraken? Karel Buls had het over hem in verband met de National Education League. Welnu zijn nieuwste project draagt de naam Technical School. Hij wil wetenschap en techniek onderwijzen aan jongeren die hiervoor geschikt zijn en daarmee hun schooltijd met minstens twee jaar te verlengen.”
“Dus, terwijl er in België vooral geruzied wordt over de godsdienst in de openbare school, hoor je zowel uit Pruisen als uit Groot-Brittannië interessant nieuws over wat voor en na de lagere school kan worden gedaan,” merkt Johanna op.
Annie zegt: “Maar dat zijn plaatselijke situaties, waarover je las in een pedagogisch tijdschrift. In België zijn er ook interessante plaatselijke initiatieven. Denk aan Isabelle Gatti, bijvoorbeeld.”
Frederick knikt. “Ik weet wel dat ik een plaatselijk initiatief niet mag gelijkstellen aan een politiek beleid. Maar ik liet me gaan door mijn wrevel over de katholieke machtsovername bij ons.

Het lijkt er sterk op dat we terugkeren naar vóór Van Humbeeck. De doctrinaire liberalen brachten veel van onze wensen niet in werking, maar ik denk dat we van Joseph Thonissen nog minder kunnen verwachten. De gemeentescholen zijn niet langer een prioriteit en kunnen door vrije scholen vervangen worden. Die vrije scholen mogen godsdienst-neutraal zijn maar die hebben enkel kans op bestaan in de gemeentes door liberale burgemeesters bestuurd, zoveel is duidelijk."
"Maar eerste minister Joseph Malou heeft toch ontslag genomen na de rellen van deze zomer, toen zelfs de Koning zich zorgen maakte."
"Dat was niet enkel in verband met het onderwijs. Het ging om meer. De rellen brachten radicale liberalen, socialisten en zelfs republikeinen dichter bij elkaar, en de Koning vreesde voor een algemeen anti-monarchie klimaat."
"En nu hebben jullie dus een regering geleid door August Beernaert met Joseph Thonissen als minister van onderwijs?" vraagt Johanna.
"Eigenlijk is hij minister van Binnenlandse Zaken. Beernaert heeft het onderwijs zo een beetje weggemoffeld. En zo is godsdienst in het onderwijs dus ook een binnenlandse aangelegenheid. Ik weet dat de onderwijzersopleiding, zelfs die van de Staat, daar rekening mee houdt. Men spreekt over het belang van de sociale vorming van de toekomstige onderwijzers die uiteindelijk ook invloed hebben op de vorming van de toekomstige staatsburgers."
Geen van drieën kan zich ook maar voorstellen dat het wegmoffelen van het onderwijs, zoals Frederick zegt, in België

zal duren tot 1932. Er zijn natuurlijk anderen die inzien dat alles te maken heeft met de wens van de Katholieke Kerk om haar greep te versterken op het staatsonderwijs. Onder hen Karel Buls die het initiatief neemt voor een Eedverbond der Gemeenten, waarbij de liberale gemeenten beloven hun officiële scholen niet te sluiten. Voor hem is het verplichte onderwijs de wijze om de arbeiders emanciperen en sociale problemen aan te pakken. Hij is ondertussen ook voorzitter van het Brusselse Willemsfonds en vindt dat de afdelingen van het fonds moeten werken aan de maatschappelijke vraagstukken, aan het creëren van instellingen van algemeen volksnut en aan de organisatie van middenstanders en arbeiders. Dit doet Annie zeggen dat hij er bijna socialistische ideeën op nahoudt. Frederick lacht: “ik zal het hem zeggen de volgende maal dat ik met hem spreek. Maar je zou ook kunnen stellen dat het een bezorgdheid is van veel onderwijzers die in *’t Nut van ’t Algemeen* de wortels vinden voor hun vakverbond. Zoals je weet, beschikt die vakvereniging in Nederland over het blad *De Bode.* Het blad neemt vaak getuigenissen op over het lot van de arbeiderskinderen. Vorig jaar nog las ik dat laatste arbeidsenquête nogmaals duidelijk maakte dat de meerderheid der arbeiders niet voldoende loon ontvangt om voor een behoorlijke opvoeding voor hun kinderen te kunnen zorgen. De onderwijzers van dat vakverbond vinden dat de lagere school moet bijspringen waar het huisgezin niet bij machte is. De geestelijke opvoeding lijdt onvoorwaardelijk schipbreuk, als het lichaam verwaarloosd wordt. Dit jaar zegt een redactioneel artikel dat onderwijzers er niet langer voor terugdeinzen te vragen naar voeding en kleding van

overheidswege in die gevallen waarin ouders zich door de maatschappelijke wanverhoudingen verhinderd zien hun kinderen van het nodige te voorzien."
Annie merkt op: "Het lot van de arbeiders is een drama dat in veel delen van Europa soms aan slavernij doet denken. De coöperatieve van de tabaksarbeiders in Lissabon *A Voz do Operário* maakte van de decente begrafenisdienst voor haar leden de belangrijkste prioriteit toen ze de mutualiteit die aan de vereniging voorafging overnam."
Johanna zegt dan: "Het calvinistische *Pedagogische Bijdragen* heeft uiteraard een eigen kijk op de arbeiders en hun organisaties. Ik las onlangs hoe Van der Haas het heeft over de falende gezinnen die, zo zegt hij, '*van gehoorzaamheid niet het minste begrip hebben en waar de moeder vaak de gewilligheid der kinderen voor een of anderen dienst met centen kopen moet. Het is ongelukkig, maar het is nu eenmaal zo, dat in vele gevallen de school opvoedend op het huisgezin werken moet*'. Volgens mij is dit een van meer eigenaardige redenen om het ouderlijk gezag aan te pakken, maar volgens de auteur gaat het erom het socialisme te bestrijden met een christelijke opvoeding. Zou hij een betaalde dienst met socialisme gelijk stellen en een verleende dienst christelijke solidariteit noemen? Het lijkt me een erg nauwe visie van opvoeding, gezag en humanisme."

Henri en Johanna krijgen tegenwoordig regelmatig nummers van *l'Echo d'Ostende* van hun vrienden aan de kust. Zo vernemen ze dat er in de Kapellestraat, vlakbij het huis dat nog altijd eigendom is van Johanna, een kantoor werd geopend ten dienste van de nieuwe treinverbinding tussen Oostende en

Wenen. Die reis in luxe-wagons neemt ongeveer een etmaal in beslag. Uiteraard is Londen met Wenen verbinden het belangrijkste objectie. Ook de *Compagnie des Wagons Lits* heeft kantoren in Oostende. Een zomernummer van *l'Echo* kondigt aan dat zowel de Orient-Express naar Constantinopel als de Wenen-Express hun vertrektijden afstellen op de aankomst van de mailboot uit Dover terwijl de aankomst van beide treinen in Oostende Zeestation ook aansluit op het vertrekuur van de stoomboot naar Dover.
De treinen naar Kelmis zijn minder luxueus. Voor passagiers is er natuurlijk een aansluiting op de lijn naar Aachen en naar Liège, Brussel en Oostende, maar op dit ogenblik is de spoorlijn vooral van belang om de zinkfabriek draaiende te houden. In Moresnet zelf stopt de mijnwinning dit jaar weet ondertussen heel de streek. In de kroegen wordt er druk gespeculeerd over nieuwe activiteiten om de onafhankelijkheid van het micro-staatje veilig te stellen. Had de familie Grimaldi de onafhankelijkheid van Monaco niet verzekerd met de gokspelen? Kan er geen band gelegd worden met het gindse casino, maar ook met dat van Spa, Namen en Oostende, om van Kelmis een Casino-stad te maken? Daar zullen de Britten toch zeker wel interesse voor hebben en ook de rijke bevolking in Pruisen en Noord-Frankrijk? Niet?

Annie en Frederick zijn in het late voorjaar van 1885 in Kelmis na een aanslepende koortsige kinderziekte van hun zoontje Jean. De dokter raadt de plattelandslucht aan om hem terug op krachten te laten komen. Tijdens dit bezoek horen ze beetje bij beetje het verhaal over hoe de Koning der Belgen Koning van Congo werd. Het is een verhaal van intriges gebaseerd op halve

waarheden, een avonturenboek van Jules Verne waardig. Zoals bijna altijd, komt de informatie hoofdzakelijk uit de stamkroeg en vooral Henri kan hierover vertellen: “Alles begint met Henry Stanley die na een eerste expeditie naar de Congo-streek wilde terugkeren, wellicht met de bedoeling roem en rijkdom te verkrijgen. Maar zijn eigen Britse regering was niet erg te vinden om hem te financieren. Leopold koning der Belgen kwam hem op het spoor en stelde hem een exploratie contract voor”

“Hoe dan?” vraagt Annie.

“Wel, hijzelf was al langer bezig. Hij had er negen jaar geleden tijdens de geografische conferentie van Brussel al op aangedrongen een internationale vereniging op te richten om onbekend gebied in Afrika te bestuderen. Pompeus werd dat de *Association internationale pour l’exploration et la civilisation de l’Afrique centrale*, in het kort AIA. De deelnemende Europese landen zouden met nationale comités die exploraties bekostigen. In de praktijk is daar weinig van in huis gekomen.”

“Maar hoe krijgt Stanley dan een contract met die vereniging?” vraagt Frederick. “Want ik hoorde dat de vereniging ondertussen zelfs niet meer bestaat.”

“De meeste nationale comités zijn nooit van de grond gekomen, maar de Koning der Belgen richtte in de schoot van de *Association Internationale* het *Comité d’études du Haut-Congo* op. In de praktijk ging het om een commerciële vennootschap waarvan ruim een vierde van het kapitaal van de Koning zelf kwam. Dat Comité kreeg een nieuwe partner die vandaag wel nog bestaat onder de naam *Association internationale du Congo,*

kortweg AIC."
"AIC in plaats van AIA dus," zegt Johanna.
"Je hebt het al door! Voel hoe dit verwarring zaait. En wellicht was dat de bedoeling van Leopold II. Stanley werkte dus voor het Comité en het AIC. En dan komt de meesterzet van Leopold. Officieel had de onlangs gehouden Berlijnse Conferentie tot doel de industriële Europese naties overeenkomsten te laten sluiten over de onderlinge verdeling van Afrika, wat tussen haakjes op zichzelf behoorlijk arrogant is. Welnu, vandaag beweren velen dat het Belgische Hof alles tot in puntjes heeft voorbereid hoewel officieel Bismarck de conferentie opzette."
"Enkel met Europese Rijken?" vraagt Annie.
"En de Verenigde Staten en het Ottomaanse Rijk. Men dacht er zelfs niet aan Afrikaanse staatshoofden of de Sultan van Zanzibar hierbij te betrekken. De conferentie, dat weten jullie, duurde enkele maanden. Uiteindelijk werden de exploratiegrenzen in Afrika van elk van daar explorerende Europese Staten vastgelegd. En het gebied rond de Congo-stroom bleef vrij van exploratie."
"Het gebied door Stanley in kaart gebracht voor de *AIC*?"
"Juist. En dat die AIC eigenlijk niets internationaal is werd handig weggemoffeld. De acte van de conferentie bepaalt voor dat gebied vrijheid van handel en scheepvaart op de Congo, neutraliteit in geval van conflict, maar ook feitelijke inbezitname met het oog de rechten en de materiële en geestelijke verheffing van de inheemse bevolking te bewerkstelligen waarbij de slavenhandel zal bestreden worden."
"En die feitelijke inbezitname…" begint Frederick.

"… daarvan stelt Leopold voor dat dit door de *AIC* te laten gebeuren, maar wel onder zijn persoonlijke hoede. België is immers niet in kolonies geïnteresseerd…"
"Nu begrijp ik beter het debat in de Kamer eind april, toen Xavier Neujean als enige stemde tegen het voorstel de toelating te geven aan Leopold II om staatshoofd van Congo te worden," zegt Annie. "Want als alles wat je vertelt waar is, dan is er helemaal geen internationale vereniging en is Leopold erin geslaagd iets te hebben buiten de Belgische regering om: een soort privé-kolonie."
Henri lacht ironisch: "Ja, hij heeft zelf de titel *Koning van Congo* gekozen en de *AIC* is nu *Congo-vrijstaat*. De illusie is gecreëerd en de plaatselijke bevolking weet hier zelf niets van. De Belgische regering zegt met de hele zaak niets te maken te hebben Maar voor mij is dit pure kolonisatiepraktijk, zo ongeveer in de lijn als wat de Spaanse en Portugese vorsten vierhonderd jaar geleden deden toen ze de wereld onder elkaar verdeelden."
Frederick denkt even na over zijn vader's relaas en zegt dan: "Ik denk dat we hierover meer zullen horen de volgende jaren…"

Frederick en Johanna lezen over de school die Jan Ligthart net heeft opgestart in Den Haag. De onderwijzer houdt duidelijk de zelfwerkzaamheid van de kinderen voor ogen en volgens Johanna doen zijn voorstellen aan het werk van Lev Tolstoj denken. Frederick begrijpt uit wat hij gelezen heeft dat Ligthart de zelfwerkzaamheid pedagogisch inbouwt en hierbij misschien nog verdergaat dan Fröbel. Verder is duidelijk dat Ligthart vooral interesse heeft om met de meest misdeelde kinderen om

te gaan. Hij legt daarom grote nadruk op de persoonlijkheid van de onderwijzer, die de juiste sfeer moet scheppen en oorspronkelijk moet zijn. Het heeft geen zin anderen na te bootsen, zo stelt Ligthart. Hij wijst er ook op dat om kinderen de vrijheid te geven die ze bij het leren nodig hebben, gehoorzaamheid belangrijk is. Volgens hem is de taak van de onderwijzer ook hier complex want beide aspecten in het leerproces moeten in evenwicht blijven.

Moeder en zoon kijken ook de kinderliteratuur na. Een nevenstaand effect van het zich uitbreidende net staatsscholen in verschillende landen is dat de nood aan literatuur voor kinderen toeneemt. Ze begrijpen het standpunt van Moore in zijn boek *Literature at Nurse or Circulating Morals* wanneer hij auteurs verwittigt te schrijven in functie van traditionele waarden, om de ouders te helpen. Maar ze zijn het erover eens dat de kinderliteratuur een goed middel is om morele waarden te vrijwaren van dogmatisch denken, iets waar Moore het misschien niet mee eens is.

Johanna merkt terloops op dat wie over opvoeding en morele waarden spreekt tegenwoordig meer openlijk kritiek levert op de families die hun kinderen aan dienstboden overlaten. Men blijft hiervoor Locke aanhalen die ooit schreef: '*Kinderen behoren zo veel mogelijk geheel gevrijwaard te blijven van de omgang met dienstboden want de slechte voorbeelden van dezen berokkenen de beleefdheid en deugd van veel kinderen veel kwaad, zoo de kleinen er vaak mee in aanraking komen. Kinderen leren van onopgevoede en bedorven dienstboden dikwijls woorden, streken of ondeugden die zij zonder dat misschien hun hele leven niet zouden gekend*

hebben.' Waarop Frederick opmerkt dat als de bourgeoisie ooit kwaliteitsonderwijs voor iedereen opeist, dit wellicht enkel uit eigenbelang zal zijn. Maar Johanna denkt dat dit niet zo gauw zal gebeuren, omdat men de neiging heeft de nefaste invloed van slechte voorbeelden te onderschatten zelfs als men erkent dat hij bestaat. Dit soort waarschuwingen zal eerder als gevolg hebben dat echt niet geschikte dienstboden aan de deur gezet worden en niet dat er een betere algemene opleiding komt voor dienstboden.
Johanna raadt Frederick aan wat aandacht te besteden aan de laatste berichten uit de medische wereld over gedragspatronen. Ze wijst op het werk van Charcot en op een artikel van een van zijn bewonderaars, Sigmund Freud.

In Oostende zijn niet alleen de treinen onderwerp van gesprek, hoewel… De stad heeft nu verbindingen met Wenen, Boedapest, Konstanz, Triëst en Alexandrië, maar ook met Keulen, Karlsbad, Berlijn, Warschau en Sint Petersburg. Verder kan je naar Oostende vanuit Luxemburg, Basel, Luzern, Milaan en uiteraard ook vanuit Parijs. Ook de Orient Express blijft rijden. Zowat heel Europa vindt vandaag de weg naar Oostende, haar Kursaal en het casino. Maar niet enkel de treinen waar de beter gestelden van gebruik maken komen ter sprake.
De vissers hebben heel wat af te praten. De jonge John Bauwens is al meer dan een jaar met zijn broer aan het werken aan een sloep met een stoomlier. De meeste Oostendse reders spreken over waaghalzerij. Maar kort daarop bouwt de Oostendse werf De Coene de O 30 met een compoundmotor. Hiermee heeft Oostende voor het eerst een eigengebouwd stoomschip voor de

visserij.

In Kelmis gaat de discussie niet over treinen of boten, maar over postzegels. Dokter Wilhelm Molly is een verwoed filatelist en herinnert zich de aprilgrap van de uitgever van *Le Timbre-Poste*. Op zijn initiatief zijn er nu echte eigen postzegels voor Moresnet in de maak. Twee weken na de eerste uitgave worden die prompt verboden door de commissarissen die over de neutraliteit van Moresnet waken. Men wijst op de nog altijd van kracht zijnde Franse wetgeving die duidelijk bepaalt dat de post een staatsmonopolie is. In de kroeg wordt er gelachen. De herbergier vraagt olijk: “En wie is die monopolist? Leopold II of Keizer Wilhelm I? Wie staat het best op zo’n stukje papier. De eerste is natuurlijk een stuk jonger. Dat is een betere investering…”

Frederick leest dat er in Portugal een heuse wet gestemd is met een reglement over wat een onderwijzer mag doen in geval van indiscipline. Die zegt ‘*Om de leerlingen te straffen, kan de onderwijzer gebruik maken van: vermaning; berisping; ontzegging van de pauze, opsluiting op school nadat de schooloefeningen zijn afgelopen of enige andere straf die de waardigheid of gezondheid van leerling niet aantast; de tijdelijke schorsing van deelname, met informatie aan de gezinnen; de uitsluiting. Deze straffen kunnen worden opgelegd door de klassenleraren, met uitzondering van verwijdering en schorsing voor meer dan acht dagen*’. Dat komt, schrijft men, omdat de inspecteurs vaak extreem geweld vermelden bij het slaan en het gebruik van het plankje waarmee op de handen wordt geslagen.

Met Annie woont Frederick een voordracht bij van Walther

Victor Spring in universiteit van Liège over de variabiliteit van het koolstofdioxidegehalte in de atmosfeer. Wetenschappers van de universiteit merkten op dat de stad Liège een hogere concentratie heeft dan het omliggende platteland, mogelijk als gevolg van het gebruik van steenkool voor het verwarmen van huizen en van de langzame verbranding van steenkoolgas die methaan produceert in de wijk Saint-Jacques. Spring zelf heeft met Leon Roland weermetingen bestudeerd en merkte op dat de lucht minder langzaam afkoelt als gevolg van de concentratie van waterdamp en koolstofdioxide.
Achteraf zegt Frederick tegen Annie dat hij moeilijk kan geloven dat een plaatselijk fenomeen van steenkoolverbranding gevolgen zou hebben op de hele planeet. Maar hij geeft toe dat hij het idee vooralsnog niet verwerpt.

Of de steenkoolverbranding gebruikt in de stoomvaartuigen in de Oostendse visserij de lucht ook opwarmt is vooralsnog moeilijk te zeggen. Vorig jaar heeft John Bauwens een rederij opgezet om zijn stoomvaartuig uit te baten. Dit jaar is hij een tweede vennootschap gestart om zeilen en touwen te produceren. Op grotere schaal zijn stoomboten voorlopig een Engelse aangelegenheid. Dat is tenminste wat de kleine Arseen Blondé te horen krijgt als hij naar Oostende komt wonen. Stoom maakt hij vooralsnog enkel op de tram mee. Maar zijn vader is stuurman op een zeilsloep en ziet met de stoom andere problemen aankomen dan een te hoge luchttemperatuur. In de loop van 1887 is de spanning tussen Engelse en Vlaamse vissers te snijden omdat de Engelsen met hun stoomtreilers regelmatig vis komen afzetten in de Oostendse vismijn. Dat vermindert de

prijsschommelingen en alles bij elkaar zakt de prijs van de vis. Fabrieksarbeiders krijgen in geld betaalde lonen op vastgestelde dagen bij wet, maar dat bestaat niet voor de vissers die vaak per vaart worden aangemonsterd. De zeilboten voor de kustvisserij zijn grotendeels afhankelijk van de weersomstandigheden en dus is de regelmatige aanvoer die de prijzen doet zakken een slechte zaak voor de vissers. Nu bovendien de Belgische reders meer stoomboten in de vaart brengen, komt de socialist Edward Anseele uit Gent over en stelt hij de vissers voor zich te verenigingen zoals fabrieksarbeiders dat doen en, waarom niet, een eigen rederij op te zetten. Dat maakt grote indruk op de knaap. Hij zal zich heel zijn leven die oproep van de Gentse voorman herinneren.
Hoewel veel visser de voorstellen van Anseele hoorden, is het concretiseren ervan niet vanzelfsprekend. Dat weet Henry Pype wel. Sinds enkele jaren is hij priester en aalmoezenier in het visserskwartier van Oostende. Hij leert snel het harde en angstige leven van de vissersfamilies ten gronde kennen. Veel vissers die soms drie of meer weken op zee waren verdienen nauwelijks voldoende om hun familie te onderhouden. Honger, ziekte, weduw- en wezenschap gaan samen met de eenzaamheid die vrouwen en kinderen toch al ondergaan, telkens de boten uitvaren. Henry Pype ziet vooralsnog de socialistische tussenkomsten als te dromerig voor de vissers die liever op God vertrouwen.

"Dat loopt nu echt de spuigaten uit!"

Zo begint een gesprek in Henri's stamkroeg. De zoon van de Parijzenaar is aan het woord en het gaat over de nieuwe mode

in steden waar wereldtentoonstellingen worden gehouden. Antropologen vinden het blijkbaar instructief om mensen uit andere werelddelen over te brengen en tentoon te stellen, als in een dierentuin.

“Wie komt op zo’n idee?” vraagt de herbergier.

“Carl Hagenbeck is handelaar in wilde dieren, voor dierenparken en circussen. Hij heeft enkele jaren geleden het idee gehad om een tour te organiseren met een expositie van wilde dieren en Nubiërs, onder meer in Londen, Parijs en Berlijn. Kort daarop was het de beurt aan de Inuit.”

“Daar hoorde ik van,” onderbreekt Henri. “Zijn die uiteindelijk niet gestorven?”

“Já, blijkbaar zijn ze allemaal ziek geworden en daarna gestorven. Maar naar primitieven kijken blijkt plots een populaire bezigheid te zijn.”

“Eigenlijk hebben veel mensen hier nog steeds dezelfde mentaliteit als de slavenkopers. Wie niet Europeaan en Christen is, is geen mens, maar iets tussen dier en mens, zo wordt er nog altijd gedacht,” komt een dokter die te gast is bij Wilhelm Molly tussen. “Veel van mijn collega’s gaan aardig mee met de antropologen die niets anders doen dan hiërarchieën uitvinden van primitief tot ontwikkeld waarbij de meest ontwikkelden blijkbaar de Europeanen zijn die andere mensen uit hun land laten roven of onder valse voorwendsels naar hier brengen, om ze als vee tentoon te stellen.”

“Je bent wel aardig boos hierover,” meent Henri.

“Ja, en ik was nog bozer toen ik hoorde hoe een antropoloog die ik waardeer en die geen hiërarchische houding aanneemt bij het

vergelijken van mensen en culturen — hij weigert zelfs de uitdrukking *andere rassen* te gebruiken — toch ook akkoord ging om zo'n expositie op te zetten in Chigago. De aanleiding is de vierhonderdste verjaardag van Columbus' aankomst in Amerika."

"Over wie heb je het?" vraagt de zoon van de Parijzenaar.

"Over Franz Boas, een landgenoot die naar Amerika uitweek. Hij gebruikt de term cultureel relativisme waarmee hij aanvoert dat culturen niet objectief kunnen worden gerangschikt als hoger of lager, slechter of beter, minder of meer correct, maar dat alle mensen de wereld zien door eigen lenzen en zo natuur en gebeurtenissen beoordelen, wat de basis legt voor hun eigen cultureel verworven normen."

"En wil hij dit aantonen in die expositie? Dat is toch een verbetering?"

"Ik vrees dat hij erg naïef omspringt in heel de zaak. Bezoekers gaan niet naar zo'n expositie om te leren, laat staan om zichzelf te relativeren ten opzichte van anderen die bovendien in een open of gesloten kooi zitten. Veel mensen gaan naar zo'n expositie om eens lekker te gruwelen, of om verbaasd te kijken naar halfnaakte wezens die zich eventueel met artisanaal bewerkte dierenhuiden kleden. Ze gaan echt niet naar zo'n expositie om een onderhoudend gesprek te hebben met de tentoongestelde waar. Veel Europeanen en Amerikaanse immigranten twijfelen nog steeds of die andere culturen, die ze gewoon primitieven noemen, wel over een echte taal beschikken. Het is soms hopeloos."

Er volgt een ongemakkelijke stilte op die laatste woorden.

Dan, in een poging om het ijs te breken, vraagt Henri: “Over talen gesproken. Is het waar dat jullie een collega hebben die aan een nieuwe internationale taal werkt? Onlangs had Molly het hierover.”

“We kennen hem niet persoonlijk, maar hij publiceerde dit jaar *Internacia lingvo – Antaŭparolo kaj plena lernolibro*, een woordenboek en cursus om de door hem uitgevonden internationale taal te leren spreken, onder het pseudoniem Dr. Esperanto.”

“Dat zal Johanna en Frederick interesseren,” weet Henri. Ze hadden het onlangs over correspondentie tussen kinderen en volwassenen die verschillende talen spreken en Frederick herinnerde aan een uitspraak van Comenius die ooit zou gezegd hebben ‘*De wereld heeft behoefte aan een gemeenschappelijke taal, die gemakkelijker is dan alle tot nu toe bekende talen*’, telkens hij zelf op het Latijn terugviel als tussentaal.”

“Mijn eerste indruk is dat die *Internacia lingvo* wellicht een tussentaal is in gesprekken onder personen met een verschillende moedertaal. Maar internationale talen hebben tot op heden niet veel uitgehaald. En hoe internationaal zijn ze daarbij? De basiswoorden moeten toch ergens vandaan komen. Wel lijken in dit geval voor- en achtervoegsels veel voor te komen om de woordenschat simpel te houden.”

De herbergier omzeilt Henri’s diplomatisch zijstapje: “Om over primitieven verder te gaan, weten jullie de laatste nieuwtjes in verband met de *AIC* ofte *Congo Vrijstaat*? De Belgische regering beweert dat het hier enkel om een persoonlijke binding gaat van Leopold constitutioneel vorst in België en dezelfde Leopold

absolute vorst in Congo Vrij-staat, ha ha! Zelfs wie aanwezig was op het Berlijnse Congres gelooft niet in dit sprookje.”
Frederick valt in: “Ondertussen is er al flink wat publiek geld gestoken in dat land van Leopold. En de blanken die er zich installeren alsof het om een kolonie gaat, zijn hoofdzakelijk Belgen.”
“Wat ik weet,” zegt de Parijzenaar, “is dat er veel ivoor verhandeld wordt en dat de rubberaanplant toeneemt nu gaandeweg John Dunlop’s rubberen banden de wielen van voertuigen omspannen.”
De herbergier herneemt: “Enkele weken geleden was er hier een pater van de *Sociëteit van Missionarissen van Afrika* op doorreis. Die vertelde me dat zijn missieorde dit jaar een campagne tegen de slavernij begon overeenkomstig de voorschriften van de Conferentie van Berlijn waartoe Leopold II zich verbond voor het gebied dat Congo Vrijstaat uitmaakt. Daarbij beogen de Europeanen vooral Arabische slavenhandelaars. Maar van Hamed bin Mohammed el Marjebi waar Stanley beroep op deed om de gebieden vast te leggen die nu deel uitmaken van de Vrijstaat is geweten dat hij behalve in ivoor ook in slaven handelt. Hij gebruikt ze zelf op zijn plantages. Welnu die Hamed heeft het nu zelfs tot gouverneur gebracht. Volgens die pater komt hij nu misschien in opspraak hoewel de man nog steeds goed gezien is als plaatselijk gouverneur.”
“Het lijkt er alles bij elkaar op dat door de hand van hun Koning, de Belgen mu koloniaal actief zijn, hoewel bij de oprichting van de Belgische Staat overeengekomen werd hierin neutraal te blijven.”

“Wat wil je, er is geld en macht te halen… en de overeenkomst bij oprichting was vooral een eis van wie België fabriceerde en niet nog meer concurrentie wilde bij de kolonisatie van Afrika.” zucht Frederick.

In koloniserend Portugal richten lokale verenigingen zoals *A Voz do Operário* eigen bibliotheken in. Het opzetten van bibliotheken in scholen en verenigingen ter bevordering van kennis en leesvaardigheid blijft trouwens op de agenda staan van de meeste onderwijsliga's, onderwijzersverenigingen en arbeidersorganisaties, overal in Europa. Meer vraag naar lectuur betekent ook de vraag naar meer goedkope boeken. Dat heeft gevolgen in de uitgeverswereld. Louis Hachette die vooral bekend was voor schoolboeken breidt al snel zijn offerte uit met reizigerslectuur om in treinstations te verkopen. Het initiatief *Magazine d’éducation et recréation* van Hetzel en Jules Verne loopt goed en integreert *La Semaine de La Jeunesse* van Hachette. Het blijft de bedoeling wetenschappers, schrijvers en illustratoren samen te brengen, wetenschap en fictie te verzoenen en de verbeelding in dienst te stellen van de pedagogie. Dankzij de publicaties van Jules Verne is het genre erg populair.
Ook in Engeland wagen wetenschappers zich aan fictie en verbeelding, zelfs voor kinderen. Uiteraard hebben Frederick en Annie samen met Jean en Jeanne die nu 10 en 13 jaar oud zijn *Alice in Wonderland* gelezen. Het boek is van de hand van de engelse mathematicus Dodgson. Ze appreciëren de humor die die anders en frequenter is dan bij Jules Verne, de andere veel gelezen auteur in de familie. De franse vertaling van *Alice* helpt

Jeanne bij het lezen van de oorspronkelijke engelse versie. Kort daarna leest ze de uit het Italiaans vertaalde *The Adventures of Pinocchio*. *L'île au trésor* staat in de familiebibliotheek, net als the *Adventures of Tom Sawyer*.

Annie denkt aan de tijd die ze besteedt met haar kinderen aan het lezen en vergelijkt met haar eigen jeugd. Zelfs mocht haar vader toen hebben kunnen lezen, dan had hij toch de tijd niet om met zijn dochter door te brengen zoals zij nu doet met haar eigen kinderen. De vroege dood van haar moeder na de brand die haar het leven kostte maakte dat ze enig kind bleef. Haar vader had nooit willen hertrouwen. Ze kan wel zeggen dat de ontvangst eerst van Carine en daarna van Johanna in de Schuur haar leven voor goed veranderd heeft. Elke keer als ze met haar socialistische makkers naar de mijnen en de fabrieken trekt om over mutualiteit en arbeidersverenigingen te praten, krijgt ze de tranen in haar ogen als ze de ondervoede kinderen, jonger dan Jean en Jeanne, de fabriekspoorten ziet doorgaan, soms aan de hand van een uitgemergelde moeder, soms alleen. En de wetten veranderen slechts langzaam de werkomstandigheden. Dit jaar is in België eindelijk het recht op vakverbonden voor de arbeiders gestemd. Het is nu officieel verboden kinderen van minder dan twaalf aan te werven. Kinderen van minder dan zestien mogen geen nachtwerk doen en vrouwen van minder dan eenentwintig mogen geen ondergronds werk verrichten. Maar veel kinderen komen gelijk na hun twaalfde jaar in de fabrieken terecht.

In België is er nu ongeveer overal een aanbod van lager onderwijs, weliswaar nog steeds met grote controle van kerk en

clerus. Er zijn ook *écoles et classes ménagères* speciaal voor meisjes die zich op het huwelijk voorbereiden en die open staan voor wie meer dan 12 jaar is. Annie zegt hiervan dat het een povere poging is om jonge vrouwen van de fabriek naar de keuken te zenden ondanks de onmogelijk lage familie inkomsten van een arbeidersgezin.
De dagscholen en de strengere wetgeving zorgen er alles bij elkaar voor dat het aantal leerlingen blijft afnemen in de zondagsscholen die vooral door de katholieke kerk worden gehouden. Dat brengt volgens de clerus de catechese in het gevaar. Veel parochiepriesters klagen erover dat de jonge werklieden liever naar vermaak op zoek gaan dan naar lessen in de zondagsschool.
Frederick denkt dat je moeilijk interesse voor studie kunt verwachten van wie men kindertijd en jeugd steelt 12 uur per dag, als die studie, net als het werk in de fabriek, aan streng opgelegde regels is verbonden. Wie zoekt dan niet liever naar wat ontspanning en vermaak in de schaarse vrije tijd. Maar het overgrote conservatieve deel van de clerus denkt hier anders over: de volksschool is nodig voor het leren beoefenen van op de godsdienst gebaseerde deugd. Bovendien, zegt men in conservatief-katholieke hoek, is dat de enige manier om dat opkomende verderfelijke socialisme tegen te gaan. De volksschool voor het leven moet dwalingen helpen bestrijden en de maatschappij tegen het socialisme beschermen. Dus zeker geen neutrale school zoals de liberalen dat voorstaan. En dat is de visie die men de onderwijzers aanpraat. Frederick leest in de *moniteur des*

instituteurs primaires nr 27 van twee jaar terug: *'Le jour où l'enseignement populaire ne comprendra plus la religion comme branche primordiale, le jour où l'éducation ne prendra son point d'appui que sur la morale rationaliste, c'en sera fini de la famille et de la société et le règne de l'anarchie commencera*'. Men spreekt openlijk over de kweekschool der socialisten als een gevaar voor de toekomst van de mensheid. Terwijl Frederick dit leest, denkt hij aan een ander artikeltje waarin dat ging over de onlangs door de Schotse academicus en pedagoog Cecil Reddie opgerichte experimentele school om zijn vooruitstrevende onderwijsfilosofie in praktijk te brengen. *'The New School'*, ook wel Abbotsholme genoemd, startte dit jaar met zes leerlingen met een minder rigide en meer liberaal onderwijs dan de algemeen gekende scholen. Er wordt Engels, Frans en Duits onderwezen in plaats van Latijn en Grieks. De schone kunsten zijn kernvakken en praktische vaardigheden zoals veeteelt en timmerwerk maken deel uit van het curriculum. Hoewel de school zich niet socialist noemt, wil de stichter wel breken met de traditionele behoudsgezinde opvattingen over de school. Cecil Reddie zegt zijn ideeën vooral in Göttingen opgedaan te hebben toen hij daar studeerde. Hij is lid van *the Fellowship of the new life*. Zoals veel medeleden pleit hij voor pacifisme, vegetarisme en een eenvoudig leven, in belangrijke mate hierin beïnvloed door de ideeën van Lev Tolstoj.

"De Soeverein van Congo Vrijstaat stelt het blijkbaar goed," begint de herbergier. "Hebben jullie al over de acte van Brussel gehoord? Leopold heeft handig een te internationale anti-

slavernij brigade vermeden die zijn Vrijstaat zou bedreigen. Gouverneur Tippo Tip blijft hem verder van dienst zijn. Hoewel Monseigneur Lavigerie de man van slavenhandel beticht, wil Leopold liever zelf uitzoeken hoe hij de geit en de kool kan sparen, dat is mijn mening hierover."
Carine's man zegt hierop: "Heel die conferentie van Brussel is wat ik een valse humanitaire zaak noem. De Europese keizers en koningen en de grote bankiers willen de slavenhandel van de Arabieren opdoeken, maar niet de slavernij op zich. Ze willen vooral een argument om Afrika verder te blijven bezetten en dus maken ze van de kolonisatie de oplossing tegen de Arabische slavenhandel. Hoe meer ze aanwezig zijn, hoe meer ze die handel kunnen ondergraven. Ondertussen zullen de christenen verder blijven evangeliseren en worden de Afrikanen nog altijd primitieven genoemd."
Henri zegt hierop: "Onze vrienden missionarissen waren onlangs weer op bezoek en volgens hen moeten die primitieven dwangarbeid verrichten, onder meer om dat goedje te oogsten dat ze tegenwoordig gebruiken om banden te maken."
"Wil je erom wedden dat Leopold toch nog geld zal slaan uit zijn nieuwe rijk," zegt de Parijzenaar.
"Ik niet, maar mijn concurrent van Hotel Bergerhoff misschien wel," is het onmiddellijke antwoord van de herbergier."
Iedereen lacht.
"Zijn hier ook leden van de *Cercle de Chasse et du Sport* aanwezig," vraagt iemand luid.
Weer wordt er gelachen. In Kelmis is het niet moeilijk over alles op de hoogte te zijn, en iedereen weet ondertussen dat die cirkel

die in Hotel Bergerhoff samenkomt in feite niet meer is dan een club van gokkers en niet van sportbeoefenaars. Tenzij je het gokken als een sport beschouwt, natuurlijk.

Halverwege dit jaar sterft Vincent van Gogh. Sommigen spreken over zelfmoord, anderen twijfelen hieraan. Maar Annie herinnert zich de depressieve jonge man die ze ontmoette in de Borinage, waarvan ze achteraf hoorde dat hij de streek verlaten had om zich definitief te wijden aan het schilderen en het beeldhouwen. Volgens wie het weten kan werd hij in het kunstenaarsmilieu ook niet altijd goed onthaald. Veel critici beweren nog steeds dat hij niet zo'n grote schilder was. Ze zou niet erg verwondert zijn indien het toch om zelfmoord gaat. Ze spreekt over Vincent en zijn originele tekeningen uit de Borinage met Frederick. Die merkt op dat het altijd moeilijk is om buiten de sporen te lopen van wat de meerderheid als gewoon, gevoeglijk, mooi of harmonisch beschouwt: "Bij schilders is dat vaak het geval. Denk maar aan Vermeers of aan Rembrandt. Maar je ziet het ook bij componisten. Sommigen hebben het geluk snel geapprecieerd te worden als ze vernieuwen, denk aan Pyotr Ilyich Tchaikovsky. Maar anderen hebben het lastiger. Berlioz had niet direct de erkenning waarop hij hoopte. En Schubert, die slechts 35 was toen hij overleed en wiens liederen we nu vaak horen had het erg moeilijk en werd door Salieri, een van zijn leraars, niet bijzonder gewaardeerd."
Annie glimlacht. "En uit de platgetrapte paden stappen als het over opvoeden, onderwijzen, kinderboeken gaat is ook gevaarlijk. Je hebt gelijk. Het is moeilijk om aan iets nieuws te werken, daarbij vermijden arrogant te worden en toch

erkenning te krijgen."
"Wellicht gaat het om die erkenning. Het lijkt erop dat wie succes heeft in de platgelopen paden zoveel schrik heeft van wie vernieuwt dat zo iemand op de eerste erkenning ervan arrogant reageert. Erkenning krijgen wil niet zeggen overnemen, het ene door het andere te vervangen. Het gaat over co-existentie. En dat zien we ook in de muziek. Er zijn componisten die er uiteenlopende ideeën op na houden maar toch hartelijk met elkaar omgaan. Maar co-existentie blijkt vaak zoek in onze samenleving."
Frederick stopt plots en Annie merkt een bedachtzame blik in zijn ogen. "Je bent aan iets anders aan het denken," zegt ze.
Frederick knikt. "Ik denk aan wat ik las over de toekenning van studiebeurzen sinds België werd uitgevonden, eerst als deel van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en kort daarop als soevereine Staat. De elite heeft zichzelf altijd beschermd en het toekennen van studiebeurzen heeft op zich de toegang tot het hoger onderwijs niet gemakkelijker gemaakt voor de rest van de bevolking. Men zegt wel altijd dat de beurzen zijn voor wie minder vermogen heeft, maar voegt daar onmiddellijk aan toe 'en van goede aanleg is'. Een dubieus criterium. De goede aanleg wint het soms dan nog op het criterium minder vermogen, wat betekent dat beursstudenten regelmatig uit de academische elite komen. Verder zijn beursstudenten doorgaans zonen van artsen, advocaten, predikanten of hogere categorieën van ambtenaren en zelden van slagers, fabrieksarbeiders of kleine ambachtslui. Tot pakweg twintig jaar geleden komen driekwart tot twee derden van de universiteitsstudenten uit die

elite voort en de beurzen concentreren zich in die groep. De laatste tien jaar zijn er wat meer studenten die niet uit de elite voortspruiten maar de beurzen blijven wel in gelijk aantal naar de elitestudenten te gaan. En nu vrouwen eindelijk toegelaten zijn op sommige universiteiten is het duidelijk dat de beurzen vooralsnog niet voor haar bedoeld zijn."

De toegekende beurzen in eerste helft van het laatste decennium van de negentiende eeuw (*met verschuiving van één jaar het laatste decennium van het honderdachttiende hectojaar*) is een soort bevestiging van Frederick's opmerking over de toegang tot het hoger onderwijs. Ze dienen om de sociale samenstelling van een universiteitsbevolking te bevestigen niet om die uit te breiden.

Individuen zoals Arseen Blondé die later zal strijden voor betere levensomstandigheden van de vissersbevolking gaan niet naar de hogeschool. Arseen zelf monstert als tienjarige jongen aan op een stoomtreiler en is enkel jaren later stuurman voor schipper Zonnekeyn. Voor hem is de vriendenkring die in Ninove het weekblad *Klokke Roeland* opricht te ver afgelegen. De groep bekend staat als *de Roelanders* is van katholieke strekking met een grote democratische bezorgdheid. Een van haar leden is de rijke herenboer en advocaat Jean-Baptist Vanlangenhaecke die tijd ter beschikking stelt om in zijn streek gratis raad te geven aan wie die nodig heeft. Zijn hoeven zijn studiehuizen. Je zou het een soort geëvolueerde vorm van Johanna's schuur kunnen noemen, waar volksjongens door zelfstudie een universitair diploma kunnen behalen. Later zullen ze zelf een vriendenkring vormen om andere jongens voort de helpen.

Je zou van de *Roelanders* kunnen zeggen dat ze als groep op informele wijze studiebeurzen aanbiedt aan volksjongens. De elite die hier en elders de Staat bestuurt komt lang zover niet, zelfs niet voor het lager onderwijs. Dat is ook de reden waarom een coöperatieve zoals *Voz do Operário* in Lissabon het voorbeeld van anderen volgt en de *Sociedade de Instrução e Beneficência A Voz do Operário* sticht. In 1891 komt er een jongensschool voor de kinderen van haar leden. Twee jaar later is het de beurt aan de eerste meisjesschool van de *Voz do Operário*. Het jaar daarop volgt er de derde school. 11.000 leden zoeken ondertussen naar mogelijkheden om hun kind naar school te sturen, maar na het oprichten van een vierde school kan de vereniging een verdere uitbreiding financieel niet aan.
In het algemeen blijft in de verscholende wereld didactiek belangrijker dan mathetiek. Om het onderwijs aanschouwelijker te maken beschikken veel Amerikaanse scholen over een toverlantaarn om beelden te projecteren. Onderwijzers en scholen kunnen ze per catalogus aankopen. Het aanbod maakt furore ook in andere landen.
De Engelse regering maakt nu echt werk van het gratis onderwijs. Maar ook hier blijven veel kinderen bijkomende kostwinner voor de arbeidersgezinnen en hoewel schoollopen geen uitgaven meer betekent voor een gezin betekent het in de praktijk minder inkomsten. Vaak geeft men de kinderen op als ingeschreven leerlingen zonder hen naar school te sturen, gewoon om te verbergen dat ze fabrieksarbeid verrichten.
De technische school die Dixon enkele jaren geleden in Birmingham opzette werd een groot succes. In 1888 verhuisde

Dixon’s school. Hij veranderde ook van naam, eerst tot *Oozells Street Board School* en vandaag tot *George Dixon Higher Grade School*, waar ook meisjes kunnen studeren. Het model wordt nu overgenomen in andere steden. In Small Heath start in 1892 *Waverley Road Higher Grade School* voor 555 kinderen. Men spreekt al over een wet op het technisch onderwijs, die de financiering van dit type school zal formaliseren.

Ondertussen namen sommige gemeenten de gewoonte aan standaard certificaten uit te schrijven die van persoonlijke verdiensten getuigen. In London bijvoorbeeld, krijgt wie kan lezen, schrijven, rekenen en een huishoudelijke economie bijhouden een certificaat standaard VII, na de lagere school. Ook beloningskaarten om kinderen met goed gedrag te prijzen zijn in vele scholen vrij algemeen.

In Nederland is het eerste leesplankje in 1894 volledig ingeburgerd. Het bestaat uit twee rijen van in totaal de vijftien klankzuivere normaalwoorden *raam, roos, neef, fik, gat, wiel, deur, zes, juk, schop, voet, bok, bijl, ei, ui*.

Frederick leest in het blad van het Nederlands vakverbond een opmerking van onderwijzer J. P. Eeraerts die hem aangrijpt. De man schrijft: ‘*Want zolang de school blijft wat zij thans in vele gevallen is, een tijdelijke bewaarplaats voor kinderen, omdat deze nog ongeschikt zijn voor de fabriek en de werkplaats, schijnt mij elke verbetering van het leerplan illusoir. Mensen, wier leven als voorbestemd is te worden een aanhoudend uitstel van bezwijken, hebben geen zorgvuldige opvoeding nodig. Voor onderwijzers, die zulke mensen ’t eerste en enige onderwijs moeten geven, is de tegenwoordige opleiding waarschijnlijk voldoende*’. Het is duidelijk

niet voldoende een betere leesmethode te bedenken, heel de manier waarop over de samenleving wordt gedacht moet worden herzien.
De volksbibliotheken zijn vaak een initiatief van de plaatselijke Nationale Onderwijs Liga wanneer de liga schoolbibliotheken als strategie gebruikt om meer mensen te doen lezen. Moralisten geven er gelijk kritiek op en proberen van een geïsoleerd geval een algemeen fenomeen te maken. De bibliotheken zouden vunzige lectuur, voze feuilletons en slechte romans verdelen zowel aan ouderen als aan jongeren. Het tijdschrift *Peadagogische Bijdragen* spuit kritiek op *De avonturen van Jan Kanon.* Dat boek wordt afgedaan als plat en ruw wordt omwille van passages zoals: '*de dokter begon met den schedel door te zagen, lichtte dien ervan af evenals de deksel eener soepterrine, waarna hij de hersenen er met eene lepel uitschepte, en die overgoot in het houten hoofd, daarop sneed hij vlug den hals door*'. Frederick gaat akkoord dat dit niet direct een voorbeeld is van gesofisticeerde lectuur, maar hij vermoedt dat het voorbeeld slechts dient om een algemeen klimaat van verdachtmaking te scheppen. '*Een schoolbibliotheek is geen weelde maar een eis. Van bepaald slechte zedeloze lectuur van pikante romans à la Zola, Daudet ... kan hier geen sprake zijn*' schrijft het blad.
In de jaren 90 leest Annie over de Amerikaanse sterrenkundige Henrietta Swan Leavitt. Ze studeerde aan het *Oberlin College* en de *Harvard University's Society for the Collegiate Instruction of Women*. Ze had een vrij diverse opleiding die ook analytische meetkunde en calculus inhield. Kort nadat ze een diploma in astronomie behaalde bleef ze blijvend doof na een ziekte.

Samen met Annie Jump Cannon maakt ze vandaag deel uit van een groep '*rekenende vrouwen*' in een project van directeur Pickering van het Harvard observatorium. De bedoeling is de Henry Draper-catalogus te voltooien en elke ster tot magnitude 9 in kaart te brengen en te definiëren. Henrietta Leavitt houdt zich specifiek bezig met de groep sterren met variërende magnitude. Het verhaal gaat de ronde dat na een opmerking aan haar adres dat ze onwaarschijnlijk vlug te werk gaan, één der vrouwen zou geantwoord hebben zich dankzij hun doofheid niet van hun rekenwerk af te laten leiden.

De stad Oostende schijnt zich definitief aan de beschrijving Koningin der Badsteden te hechten. Die titel is enkel lokaal van enige betekenis, maar toch begint de Oostendse Kamer van Koophandel zo in omliggende landen naar de stad te verwijzen. Spoorwegrijtuigen zijn ideale dragers van affiches. Zo ziet men ondermeer in de wagons van de *Compagnie du Chemin de Fer du Nord* de verwijzing Oostende Badstad opduiken samen met de uurtabellen om haar te per trein te bereiken. Tegenwoordig rijden er per dag twee directe treinen van Parijs naar Oostende. De Oostende-Wien express is voor jaren voorzien van publiciteit. De wagons van treinen die Engeland, Duitsland, Hongarije, Zwitserland, Italië en Portugal aandoen krijgen affiches en cafés en restaurantes van de hoofdsteden van de omliggende landen worden ook van publiciteit voorzien.
De spoorwegen zorgen voor een ingrijpende vernieuwing. Het is niet langer de zon die als baken dient om de plaatselijke tijd te bepalen door gebruik te maken van zonnewijzers waarop de kerkklokken en de uurwerken worden gelijkgezet. Nee, het

steeds drukkere treinverkeer en de vele aansluitingen en kruisingen op enkelspoorlijnen eisen een gelijkgestelde tijd in een groot gebied. In Belgie treedt daarom de wettelijke tijd in voege op 1 mei 1892. Op heel het grondgebied valt middernacht gelijk met de middelbare tijd van Greenwich. Volgens Frederick geeft de Belgische regering hiermee een duidelijk signaal dat ze de besluiten van de conferentie van Washington van oktober 1884 nu effectief onderschrijft. Die conferentie had immers Greenwich als algemene nulmeridiaan aanvaard en doet een nieuwe dag van 24 uur ingaan op 0 uur. Hierdoor ligt de datumgrens in de Grote Oceaan zonder bewoonde gebieden te doorsnijden. Alles bij elkaar is de Greenwich Standaard slechts sinds een tweetal jaar erkend en nog steeds niet door iedereen. De Franse regering bijvoorbeeld blijft ijveren voor het verleggen van de nulmeridiaan naar Parijs. En er is ook wie de meridiaan van Jeruzalem, de bakermat van de Abrahamitische godsdiensten, als nulreferentie naar voren schuift.

In het jaar dat Tjaikovski en Conscience sterven ziet Lucien Souris het levenslicht in een klein dorp in de Ardennen. Iets meer dan een halve eeuw later zal hij grootvader zijn van Paul Demeester in wiens jonge leven hij een grote rol zal spelen.
In ditzelfde jaar krijgt priester Daens het voor de tweede maal aan de stok met de kerkelijke hiërarchie in de persoon van de Gentse bisschop Stillemans. Ditmaal heeft het te maken met zijn interesse voor het lot van de fabrieksarbeiders in de streek van Aalst waar hij woont en werkt. Hij heeft vaak contact met de vlaamsgezinde *Roelanders*. Beide omstandigheden leiden ertoe

dat hij mee aan de basis ligt van de Christene Volkspartij die zich inspireert in de encycliek *Rerum Novarum* van Leo XIII. De conservatieve katholieken zijn helemaal niet opgetogen over het programma van de Christene Volkspartij dat zich tot doel stelt de Katholieke Partij te radicaliseren en democratiseren.
Wanneer Frederick en Annie lezen over de Christine Volkspartij beschouwen ze de afstandsname van de Katholieke Partij als het meest overtuigende bewijs van de huichelarij van kerkelijke en burgerlijke machthebbers die zeggen zich door christelijke waarden te laten leiden. Die machthebbers stellen zich zo vijandig op tegenover de sociale aspecten van het christendom dat de Christene Volkspartij in de streek waar Priester Daens actief is uiteindelijk toenadering zoekt tot socialisten en radicale liberalen. En alles bij elkaar is het programma van die partij niet meer dan wat je van een goed christen zou verwachten. De partij heeft het over menswaardige levensomstandigheden voor de arbeiders, met recht op vakbonden, werkverzekeringen en een betere regeling voor de arbeidsuren van vrouwen en kinderen; goede landbouwkredieten voor landbouwers, progressieve belastingen op roerende en onroerende goederen; verplicht en kosteloos onderwijs en verdere vernederlandsing van het bestuurlijke leven in Vlaanderen; een vrijwilligersleger om een einde maken aan de praktijk van gerecruteerde lotelingen waarbij uitgelote rijkelui's zonen te vaak hun vrijstelling afkopen door loten te wisselen. Verder is er een openlijke oproep tegen het door Leopold II gevoerde beleid in Congo Vrijstaat en tot slot eist de partij algemeen stemrecht.
Annie volgt aandachtig de verkiezingen van 1894 en het

resultaat van socialisten en van de Christene Volkspartij. Hoewel het jaar ervoor het algemeen meervoudig stemrecht was ingevoerd behaalt de katholieke partij in Aalst de absolute meerderheid. De Christene Volkspartij spreekt van kiesfraude, en inderdaad. Er komt een herkiezing en Priester Daens is verkozen als volksvertegenwoordiger. Voor de conservatieve katholieken zijn Daens en zijn partijgenoten een vijandige formatie. Dat komt vooral door de sociale strijd die ze voeren, ondermeer door te eisen dat bestuurlijke en juridische zaken in eigen taal te behandelen. De verfranste burgerij en de Franstalige aristocratie schakelen de kerkelijke overheid in. Hoewel het kiespubliek van de Christene Volkspartij nationaal gezien niet erg groot is, stelt Annie vast dat de partij samenbrengt wie in de maatschappij erg verschillende plaatsen inneemt. Ze omhelst zowel liberale fabrieksdirecteurs als arme socialisten, antiklerikalen als erg roomsgezinden. Annie verwondert zich over die grote verscheidenheid. Het lijkt wel of die partij erin slaagt een koepel te vormen voor wie onderling erg van elkaar verschilt in plaats van vijandelijkheden op de spits te drijven. Wellicht, denkt ze, speelt de soms wat populistische kritiek tegen het gevestigde gezag hierin een rol, waardoor er een soort voor onmogelijk gehouden bruggen kunnen worden geslagen. De partij verwerpt zowel de marxistische kritiek tegen de mutualiteit-socialisten als de harde kapitalistische aanpak.
Frederick vraagt zich af hoe de dialoog binnen die partij zich zal ontwikkelen. Wordt het een voorbeeld van wat een pacifieke co-existentie zou kunnen zijn? Wie zich erkent in die partij spreekt

vanuit uiteenlopende maatschappelijke gezichtspunten maar gebruikt wel dezelfde taal. En ook symbolisch dezelfde taal spreken is voor de dialoog een pluspunt, daar is hij het met de esperantisten over eens. Hij interesseert zich tegenwoordig trouwens wat meer voor deze bindtaal sinds hij over Leo Tolstoj las dat die verklaard zou hebben: *'Ik vond Volapük zeer moeilijk, maar het Esperanto heb ik als zeer eenvoudig ervaren. Het is zo eenvoudig dat ik, (..) al na twee uur de taal wellicht niet kon schrijven, maar toch vlot lezen kon. (..) De offers die een Europeaan zou brengen door tijd aan de bestudering van deze taal te besteden, zijn zo klein en de resultaten ervan van dien aard, dat men niet weigeren kan het te proberen*'. Het blijft natuurlijk hoofdzakelijk een Europese aangelegenheid, dat zegt Tolstoj impliciet ook.

Van missionarissen die evangelisatiewerk doen in het Oosten vernemen Johanna en Henri dat ook in Korea de slavernij afgeschaft is, officieel tenminste. Reeds in het begin van de eeuw had men alle officiële slaven die eigendom waren van de regeringskantoren in de hoofdstad al vrijgelaten. De afschaffing van de erfelijke slavernij volgde slechts in 1886. En het is pas met de recente hervorming van de pro-Japanse progressieven geholpen door de in Seoul gestationeerde Japanse troepen dat er verder verandering komt zo beweren de gesprekspartners van Henri en Johanna. Met de afschaffing van de slavernij verdwijnt ook het examensysteem ter rekrutering van in confucianistische klassiekers gevormde ambtenaren. Volgens de missionarissen was en is de Koreaanse slavernij in de Chosŏn-dynastie gebonden aan het confucianisme als de staatsideologie. Dat

betekent dat Koreaanse confucianisten weinig of niets bijdroegen tot de afschaffing ervan die ze eerder als vanzelfsprekend aannamen. Johanna kan niet laten op te merken dat wat dit betreft er dus nauwelijks een verschil bestaat met de houding van soevereinen en regeringsleiders die het Christendom als staatsideologie aanhouden.
Henri ziet in de mensenzoo op het Spui in Antwerpen de uitdrukking van een andere vorm van slavernij. Nogmaals werden Congolezen uit hun geboorteland overgebracht om een nagemaakt Congolees dorp te bevolken. Om het spektakel volledig te maken is de Schelde herdoopt tot (koude) Congostroom. Men verwacht van de ontvoerde dorpelingen dat ze hun levenswijze voorstellen. Ze worden in België als dusdanig primitief afgeschilderd dat onwetende bezoekers hetzelfde gedrag vertonen als bij het zien van mensapen en andere in kooien opgesloten dieren. Het kijklustige Belgische publiek voedert de tentoongestelde Congolezen. Wanneer Henri hierover met Frederick en Annie spreekt, zegt Annie dat ze enkel kan hopen dat hun verontwaardiging door de Christene Partij geuit zal worden in het parlement, gezien dit de enige partij is die de Leopold-II politiek in Congo duidelijk veroordeelt. Maar Johanna en Frederick zijn niet zo optimist. Ze vrezen dat het onmenselijk lot van de tentoongestelde Congolezen onzichtbaar is temidden van de vele plaatselijke problemen. Bovendien volgt zelfs de wetenschappelijke wereld niet eenstemmig de ideeën van Frans Boas. Ze vrezen dat de mensen die op deze nieuwe gruwelijke manier onderworpen worden aan arrogante superioriteit op zichzelf aangewezen zijn, net zoals vele zwarte slaven dat waren

en zijn daar waar de slavernij nog steeds bestaat.

Het tegenoffensief van de conservatieve katholieken tegen Priesters Daens gaat ondertussen wel onverminderd door. Nog geen jaar nadat hij als volksvertegenwoordiger werd verkozen, krijgt hij van de Gentse Bisschop verbod om de mis te lezen. Hij krijgt immers steun van liberalen en socialisten, en dat is meer dan verdacht voor een priester, zo vindt de hiërarchie. De Nuntius komt erbij kijken en Priester Daens wordt op het Vaticaan ontboden. Ondanks het feit dat hij inspiratie put uit *Rerum Novarum* raadt Rome hem toch aan de politiek te verlaten. Priester Daens gaat er niet op in waardoor de hiërarchie het hem nog lastiger gaat maken.
Uit socialistische hoek is er voor Annie en haar vrienden sinds kort een nieuw voorbeeld dat ze gebruiken telkens ze met arbeiders spreken over zelforganisatie en coöperatie. Uit Albi komt het verhaal van de *Verrerie Sainte-Clotilde*. Ze krijgen hierover heel wat te lezen dank zij de inzet van Jean Jaurès, een volksvertegenwoordiger uit het Franse Zuiden die zich gaandeweg als socialistische voorman profileert na eerst de mijnwerkers van Carmaux en nu de glasblazers te hebben gevolgd. Na een staking besluiten de glasarbeiders een eigen bedrijf uit te bouwen gebruik makende van schenkingen aangevuld met de organisatie van een nationale intekening op actieloten van 20 cent, uitgegeven door het actiecomité van de *Verrerie Ouvrière* met de steun van Jean Jaurès en gelanceerd door de *Dépêche de Toulouse* en *La Petite République*. Ook de gemeenteraad van Albi draagt bij. Het actiecomité van *La Verrerie Ouvrière* legt uit dat ‘de winsten niet worden uitgekeerd

aan de arbeiders, die we niet willen bevoorrechten, of aan de aandeelhouders, om ze niet tot uitbuiters te maken; om het sociale karakter van het bedrijf te versterken, wordt formeel overeengekomen, in overeenstemming met de glasblazers zelf, dat de winst wordt toegewezen aan een gemeenschappelijk doel van het hele proletariaat, namelijk aan de ontwikkeling van arbeidersverenigingen'. Voor het beheer van de glasblazerij zelf hebben de arbeiders de grootst mogelijke vrijheid om het werk naar eigen goeddunken te leiden. De glasbewerkers ontvangen, evenmin als in een handelsonderneming, het integrale resultaat van hun werk; een deel van de winst gaat naar het reservefonds. 40% van het de persoonlijke vergoeding gaat naar een pensioen- en werkloosheidsfonds voor de glasblazers. Zoals gezegd beslist de algemene vergadering jaarlijks over de bestemming van het overschot.

Annie neemt tegenwoordig altijd Franse kranten mee die het over de Verrerie hebben als ze naar de fabriekspoorten trekt.

Wederopstanding van mathetiek

Zo belanden we in 1896, het geboortejaar van Célestin Freinet, Jean Piaget en Lev Vygotsky. Deze drie figuren zullen een blijvende invloed hebben op veel onderwijzers en pedagogen van de eeuw die zich aankondigt, waaronder ook een kleinzoon en een achterkleinzoon van Annie en Frederick.
In Amerika werkt professor in de filosofie en pedagogie John Dewey aan zijn onderwijssysteem. Dat baseert zich op de werkwilligheid gekoppeld aan de nieuwsgierigheid eigen aan alle kinderen. Dewey is een adept van Fröbel en houdt de kinderen tot het achtste jaar met allerlei stimulerende spelen bezig. Volgens Dewey ontwikkelt zich na die leeftijd de objectieve belangstelling en die kan men beter stimuleren wanneer men de leerstof herschikt in wat hij cultuur-historische trappen noemt. De schoolinrichting die hij net heeft opgestart bestaat uit acht klassen lager onderwijs en twee voorbereidende klassen waaraan verschillende werkplaatsen zijn verbonden. Er is een grote bibliotheek en die is in functie van de leerlingen ingericht. Iedereen kan er de leerstof doornemen in verschillende vormen aangeboden. Land- en tuinbouw behelzen praktisch werk. De sociale opvoeding gebeurt ondermeer doorheen dit regime van arbeid- of doe-school. De leerlingen krijgen de vraag om samen te arbeiden aan een opgegeven taak. Zo ervaren ze ondermeer hoe arbeidstaken te verdelen, zodat die voor iedereen gunstig zijn. Verder ervaren de leerlingen dat enkel coöperatie leidt tot dit specifiek gewenste resultaat.
In Europa spreekt men in onderlegde onderwijskringen over het

verschil tussen de instruerende school en de experimentele leermethodes. De gemeenschappelijke aanpak van de kinderen in cohorten ter verstrekking van simultaan onderwijs blijft echter de meest verspreide vorm van organisatie bij de oprichting van nieuwe scholen.
Jeanne heeft net het diploma van onderwijzeres behaald in een rijksnormaalschool en gaat bij haar grootmoeder in de Schuur werken. Ze heeft nog geen zin om een officiële betrekking te aanvaarden in een Belgische lagere school en gezien ze in Kelmis geboren en ingeschreven is kan ze gemakkelijk bij Johanna aan de slag. Grootmoeder en kleindochter hebben daarbij ook de bedoeling om praktijk en theorie door te nemen aan de hand van wat Jeanne van de normaalschool meebrengt.
De normaalschool is stilaan in heel het Europese continent de standaard opleidingsschool voor onderwijzers. In Portugal komen eindelijk de praktische toepassingen op gang van een hervorming uit 1878 die het verplichte kwalificatie-examen voor onderwijzers naar de normaalscholen doorschuift. Gezien de wetenschappelijke en pedagogische eisen van zo'n examen komt het er in de praktijk op neer dat men ook hier enkel onderwijzer kan worden na de normaalschool te hebben doorlopen.

In Brugge komen bij notaris Jacqué zes jonge ondernemers samen om de rederij *Pêcheries à Vapeur* te stichten op initiatief van John Bauwens die al reder is van enkele stoomsloepen. John Bauwens wordt de directeur van dit nieuw bedrijf dat aanvankelijk over een kapitaal van 500.000 frank beschikt.
De stad Oostende verstevigt haar verbindingen met het hinterland door aan te sturen op een nieuwe verbetering van

het spoorwegnet. Het dubbel spoor richting Armentières in Frankrijk komt er aan en is al in gebruik tot in Wijnendale en Eernegem.

Paul Lafargue verwezenlijkt voor zichzelf zijn pleidooi voor gemakzucht wanneer zijn vrouw Laura Marx een deel van het fortuin van Friedrich Engels erft. Ze kopen er een eigendom mee in het Franse Draveil, niet ver van Parijs. Daar willen ze op een wat hedonistische wijze hun voormalige inzet verzekeren voor de verbetering van het lot van de arbeidersbevolking.

Uit Congo Vrijstaat blijven verontrustende berichten binnen sijpelen. Plaatselijke missionarissen klagen het lot aan van de plaatselijke bevolking. De levensomstandigheden verslechteren erg snel als gevolg van de spectaculaire vermeerdering van de rubberplantages. De rubberteelt betekent dwangarbeid in een gebied bestuurd door een vorst die zich internationaal verbond in de strijd tegen slavernij. Ogenschijnlijk ging hij er zelfs een gewapend conflict voor aan met de Arabi-Swahili's. Maar blijkbaar was dat vooral om pottenkijkers buiten houden, nadat de *Société anti-esclavagiste de Belgique* werd opgericht en er kans bestond dat andere mogendheden zich in die anti-slavernij strijd zouden inzetten.

Annie is druk in de weer. Twee jaar geleden werd de basis gelegd voor een Belgische werkliedenpartij zowel in Vlaanderen als in Wallonië door een groep arbeiders die samenkwamen in het historische café op de Brusselse markt waar eens de plaatselijke afdeling van de Eerste Internationale vergaderde. Hiermee is ook de algemene legalisatie van socialistisch

georiënteerde vakbonden mogelijk. Annie heeft een lang gesprek met Kamiel Huysmans die ze kent uit de tijd dat hij studeerde aan de normaalschool in Liège. Die legt haar uit dat de werkliedenpartij volgens hem de logische opdracht heeft de klassenstrijd zoals Karl Marx die zich voorstelde vandaag de politiek in te brengen. Meer industrialisering brengt meer loonarbeiders met zich mede en dat maakt de verovering mogelijk van de parlementaire meerderheid in een algemeen kiesstelsel. Daarom ziet hij ook de noodzaak om syndicalisme en partij-structuur met elkaar te verbinden. Daar heeft Annie haar twijfels over.

De achterstand van het Portugese lager onderwijs in verhouding tot de noden van het land blijft groot. De problemen van het volksonderwijs zijn een erg gevoelig terrein. In heel het land werken slechts een paar duizend onderwijzers en het is niet verwonderlijk dat ze zich snel als beweging organiseren. De tijd is voorbij dat pedagogische conferenties verboden waren en na het congres van 1892 zijn er dit jaar zelfs twee. Naast sociaal-professionele kwesties komt in Lissabon een sterk pedagogische bezorgdheid tot uiting. De principes verweven in de conclusies die aan de regering worden overgemaakt zijn consistent met het liberaal pedagogisch humanisme en de organisatie van een programma voor basisscholen.
Ondertussen is het aanbod van gratis onderwijs voor de werkende bevolking duidelijk ontoereikend. Dat blijkt nogmaals uit de bezorgdheid van verenigingen zoals *A Voz do Operário*, waarvan veel leden de school hopen te vinden die officiële instanties niet ontwikkelen. Om tegemoet te komen aan de

eisen van de leden, celebreert de vereniging nu contracten met kleine particuliere scholen zodat alles bij elkaar 27 scholen 900 kinderen van leden opnemen naast de capaciteit van de vier eigen scholen.

België slaat een andere weg in. Nadat er eerst werk werd gemaakt om een verlenging te bekomen van het algemeen onderwijs met meer middelbare scholen, wordt er sinds dit jaar gesleuteld aan dit middelbaar onderwijs met de bedoeling het meer beroepsgericht te maken. Er wordt een begin gemaakt voor het verschil tussen doorstroming naar hoger onderwijs en uitstroming naar handel, nijverheid en landbouw. Hiervoor komen er speciale afdelingen in het middelbaar onderwijs. Johanna stelt vast dat de regering blijkbaar niet geïnteresseerd is de oude voorstellen van Comenius te financieren. Ondanks het feit dat de algemene kennis enorm is toegenomen sinds diens tijd is er geen plaats voor zijn droom van driemaal zes jaar algemene school gevolgd door een beroepsopleiding van minstens vier jaar. Nee, de beroepsopleiding moet vroeger ingepast worden. De onderliggende logica schijnt de kritieken van Paul Lafargue te bevestigen: de arbeiders krijgen te horen dat ze zoveel mogelijk moeten werken en liefst zo vroeg mogelijk. De machtswisseling enkele jaren tevoren waarbij de conservatieve katholieke partij terug het bestuur van het land opnam heeft daar misschien mee te maken, denkt Johanna. Jeanne twijfelt maar wat ze wel weet is dat het aantal rijksnormaalscholen in België drastisch naar omlaag ging. Ze heeft aan den lijve ondervonden hoe reeds klaarstaande nieuw ingerichte lokalen, schoolmeubelen en leermiddelen een andere

bestemming kregen, of openbaar werden verkocht. Het jaarlijks aan studiebeurzen besteed bedrag is vandaag behoorlijk wat lager dan enkele jaren geleden en er zijn opnieuw meer gediplomeerde onderwijzers van de bisschoppelijke scholen dan van de rijks- en gemeentescholen.

In het Nederlandse taalgebied wordt het tweede leesplankje in gebruik genomen. Men stelde vast dat in het eerste leesplankje met vijftien klankzuivere woorden *raam, roos, neef, fik, gat, wiel, deur, zes, juk, schop, voet, bok, bijl, ei, ui,* enkele klanken ontbreken. In de nieuwe versie worden sommige woorden vervangen en er komt een zestiende woord bij: *raam, roos, neef, fik, gat, wiel, zes, juk, schop, voet, neus, muur, bijl, hok, duif, ei*.

Natuurlijk is een beter leesplankje op zich niet de oplossing wanneer het over het wegwerken van analfabetisme gaat. In Nederland zijn de onderwijzers zich wel bewust dat schoolverzuim en kinderarbeid samengaan. Frederick leest in *De Bode* hoe een groep onderwijzers uit Hoorn zich organiseren om het verzuim van kinderen onder de 13 te beëindigen. Persoonlijke bezoeken aan invloedrijke werkgevers, artikels in de plaatselijke pers, een vragenlijst met een verzoek om medewerking maken dat 190 op 200 plaatselijk aangeschreven personen zich ertoe verbinden geen kinderen onder de 13 in het bedrijfsleven op te nemen. Annie merkt op dat dit op zich een goede zaak is voor de kinderen in kwestie maar vraagt of die verbintenis ook een beter loon voor de ouders inhoudt.

En het blijft ook belangrijk aanschouwelijk te werk te gaan met de kinderen, zegt Jeanne. In Zweden maakt de toegepaste handenarbeid of *slöjd* deel uit van de onderwijzersopleiding. Die

toegepaste handenarbeid omvat niet alleen houtbewerking en papier vouwen maar bijvoorbeeld ook naaien, haken en breien. Het werken met waardeloos of kosteloos materiaal is vooral in het vak aardrijkskunde fel gewaardeerd. Door werkstukken te vervaardigen krijgen de leerlingen meer inzicht in bepaalde fenomenen. De toegepaste handenarbeid wordt vaak gecombineerd met zandtafelwerk zodat de kinderen zich een voorstelling kunnen maken van bijvoorbeeld een polder met molens, een elektriciteitscentrale, witte steenkool, een telefooncentrale. Jan Ligthart maakt dikwijls van *slöjd* gebruik. In het Vandale woordenboek uitgave 1898 staat over *slöjd*: *'tak van onderwijs die zich de alzijdige ontwikkeling van het kind ten doel stelt en deze tracht te bevorderen door een doelmatige oefening van oog en hand, door voorwerpen van karton, klei en hout te laten maken: men heeft verschillende soorten van slöjd, als papier-, hout-, boekbinders-, mandjesmakers-, figuurzagen- en schrijnwerkersslöjd'*.
Eén van de pedagogische tijdschriften waarop Frederick zich abonneerde heeft een nieuwtje in verband met de *Bedales School*. John Badley stichtte de school als reactie op de vele limitaties van de Victoriaanse scholen: sinds dit jaar opteert de school voor co-educatie wat nog steeds een omstreden onderwerp is in Engeland.
In sommige landen wordt het beroepsonderwijs in niet pedagogische tijdschriften soms sarcastisch aangepakt. Het bericht over de kelnerschool in Wenen spreekt over het vermakelijk gezicht de kleine kelners in hun korte rokken en open vesten overdag op de schoolbanken waar te nemen terwijl ze zich over de chemische compositie van de apfelstrudel

onderhouden en hen ’s avonds torenhoge stapels potten bier te zien serveren. In dit geval gaan ze enkel naar school omdat de werkgevers hen ertoe verplichten om zware boetes vermijden. Maar er zijn ook gilden of gilden vervangende vakverenigingen die belang hebben bij de beroepsopleiding van hun jonge werkmensen. Niet alleen in Wenen komen er vakscholen bij die de mogelijkheid geven aan jonge mensen praktijk en theorie te combineren. Helaas, denkt Frederick is die theoretische opleiding geen algemene maar een zeer vakgerichte opleiding. Op zichzelf een goede zaak maar toch verhinderen de beleidsmensen opnieuw de mogelijkheid om alle jonge mensen meer kennis bij te brengen dan wat hun directe omgeving van hen vereist.

Leopold II verkrijgt met de door hem opgezette oorlogen tegen slavenhouders wat hij wenst, maar het lot van de bevolking van Kongo Vrijstaat verbetert er niet op. Ontsnappen aan het Europees kolonialisme wordt minder gemakkelijk. Eigenlijk gaat net de andere richting uit. De door de Koning geplaatste soldaten maken het mogelijk Katanga bij het bezette grondgebied te betrekken. Plaatselijke opperhoofden worden verhaald om de soevereiniteit van de onafhankelijke staat te erkennen. Uiteraard is het er Leopold hoofdzakelijk om te doen greep te krijgen op dit land dat bijzonder rijk is aan mineralen. De Franse en Britse kolonisten geven schoorvoetend toe de *Lado-enclave* bij de Vrijstaat in te sluiten, maar enkel bij leven van Leopold II. Ondertussen beschikt de vorst over inkomsten uit het gebied waar hij soeverein over is. Wie voor hem werkt verplicht steeds meer de plaatselijke bevolking tot dwangarbeid.

Maar daarvoor had hij bijna alles wat zijn vader hem had nagelaten geïnvesteerd in de aanleg van de spoorweg langs het niet bevaarbare deel van de Congo-stroom om zodoende de gewonnen producten te kunnen uitvoeren.
Zodra het geld begint terug te vloeien tekent hij grote bouwprojecten uit in België. In Oostende komt er een nieuwe koninklijke villa en de verdere verbouwingen aan het Kursaal begonnen reeds.

In juni van 1899 sterft Henri Teacher. Zijn overlijden komt niet helemaal onverwacht maar de familie is toch diep bedroefd. Johanna is 82 en besluit dat het moment is aangekomen om de Schuurschool stop te zetten. Haar kleindochter had al aangekondigd dat ze graag naar Groot-Brittanië zou willen om er enkele scholen te bezoeken en Johanna steunt haar hierin. Ze vindt geen jonge onderwijzers of onderwijzeressen die bereid zijn naar Kelmis te komen om het project in de schuur verder te zetten. Johanna schoffelt wat in de tuin. Verder schrijft ze haar memoires voor kinderen en kleinkinderen in enkele dagboeken die Jeanne later zal meenemen wanneer ze Wallonië definitief zal verlaten.

België blijft bestuurd door conservatieve katholieke regeringen die geen aanstalten maken om Onderwijs los te koppelen van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Voor het ogenblik bezet Jules de Trooz het ministerie. Volgens Jeanne en haar ouders benadeelt die politieke optie zeker en vast de ontwikkeling van het onderwijsaanbod in brede zin.
Begin juli neemt ze uiteindelijk de trein naar Oostende. Vandaag

is zo'n reis comfortabel zelfs voor wie niet in luxetreinen reist. De treinen halen gemakkelijk een snelheid van 70 en soms bijna 100 km per uur op de lijn naar Oostende!
Oostende is heel wat veranderd sinds haar grootmoeder de stad verliet toen ze ongeveer Jeanne's leeftijd had nu ze de kuststad binnenkomt. De dijk is een bijna twee kilometer lange echte paradeplaats geworden. Het Koninklijk Chalet staat al een kwarteeuw in de duinen van wat oorspronkelijk Mariakerke was. Oostende palmde heel snel dat deel van Mariakerke in. Voor de stadsbestuurders moet Oostende de koninklijke badplaats blijven en ze zijn niet van plan die eer aan een buurgemeente door te geven.
Het casino is ondergebracht in het Kursaal. De kansspelen en het gokken zijn tegenwoordig officieel toegelaten. Het duivenschieten werd een razend populaire bezigheid en het Wellington-kasteeltje is er de uitgelezen plaats voor. Wel gaan er steeds luidere stemmen op om de levende vogels te vervangen door mechanisch in de lucht geslingerde kleien voorwerpen.
Jeanne komt in Oostende aan in het midden van de zomer en over enkele dagen zullen de paardenrennen officieel geopend worden met de aanwezigheid van de koning. Dat verklaart natuurlijk de drukte in en rond de stad. Een stoomtram verbindt sinds een tiental jaren Blankenberge met Nieuwpoort via Oostende. In het park van Oostende opende de *Laiterie Royal* ook al bijna tien jaar haar deuren. Een andere gegeerde ontmoetingsplaats is *Le Chatelet* tegenover het *Auberge du Petit Paris*. Jeanne laat haar moeder gelijk weten dat er ook in Oostende een coöperatieve werd opgericht, door werknemers in

openbare dienst. De coöperatieve consumptie-onderneming staat gekend als SEO, afkorting voor Spaarzaamheid-Economie-Oostende. Sinds enkele jaren heeft de kust er ook een streekkrant bij met de naam *De Zeewacht*. De groep Wagon-Lits heeft de *Compagnie Internationale des Grands Hotels* die al over luxe-hotels beschikt in Turkije, Egypte, Italië en Nice uitgebreid met het eerste klas *Hotel de la Plage* vlakbij het Kursaal. Verder opende de compagnie deze zomer opende haar pronkstuk: het *Royal Palace Hotel* telt maar liefst 400 kamers.
Door de correspondentie die haar grootmoeder nog sporadisch had met enkele oude vrienden in het Oostendse komt Jeanne terecht bij Edward Peeters en Maria Verstrynghe. Edward is zesentwintig en onderwijzer in een Oostendse stedelijke school.
“Ik ben hier nu een jaar en ondertussen aan mijn vijfde school toe,” lacht hij. Maria legt uit dat Edward het voortdurend met de inspectie overhoop ligt maar ook met directie en collega’s, gewoonlijk met een overplaatsing als gevolg.
“Waarom dan?” vraagt Jeanne.
“Iedereen zegt dat mijn klas ongeordend is. Maar ik hou van een ontspannen sfeer in de klas. Ik verdedig een *actieve school* in plaats van een *zit-luister-school*. Dat is hier de norm… Maar ik hoorde van een oude vriend van je grootmoeder dat jou familie hier in aan de Keizerskaai al honderd jaar geleden een *actieve school* had, of toch iets in die zin.”
“En grootmoeder heeft met haar Schoolschuur in Kelmis hetzelfde beoogd. Maar jij werkt in het openbaar onderwijs, en dat wil zeggen dat je niet mag doen wat je wil?”
“Dat is juist het gekke. We willen wel dat alle kinderen naar

school kunnen, en gelijkgezinden die voor een *actieve* school pleiten hier en in andere landen zijn aangewezen op betaald onderwijs in scholen waar arbeiderskinderen nauwelijks terecht kunnen.”
“Maar hoe kom je in het stedelijk onderwijs van Oostendse terecht? Ik hoor aan je uitspraak dat je niet van hier bent. Eerder ergens uit het Brabantse zou ik zo zeggen,” merkt Jeanne op.
“Ja, ik kom uit Berchem. Ik begon normaalschoolstudies eind jaren tachtig, maar toen besloot ik militair te worden, stel je voor. In het leger heb ik vooral geijverd voor de vervlaamsing en ik leerde ik veel rekruten lezen en schrijven. En dan wou ik uiteindelijk toch naar het onderwijs. Ik heb haalde mijn diploma bij de examen commissie,” antwoordt Edward.
Daarop wisselen Edward en Jeanne uit wat ze weten over de invloed van *’t Nut* en van de Onderwijsliga. Edward vertelt Jeanne dat *’t Nut* vóór de onafhankelijkheid van België afdelingen had in Oostende, Ieper, Nieuwpoort, Brugge, Dendermonde, Antwerpen, Namen, Gent, Bredene, Tielt, Leuven en Brussel. Ze maken de link tussen het lager onderwijs van grootmoeder Johanna en die vereniging. Toen ging het hoofdzakelijk om rijksonderwijs zonder kerkelijke invloed. Beiden kennen ze uiteraard het werk van Charles Buls en Jean Macé. Edward weet te vertellen dat de vriendschap tussen Jean Macé en Jules Verne die ook tot uiting komt in het tijdschrift *Éducation et Récréation* te maken heeft met Macé’s wil om zoveel mogelijk te doen voor het verspreiden van de literatuur. Hij lag aan de oorsprong van de coöperatieve *Société des bibliothèques populaires du Haut-Rhin* en speelde een grote rol in de

volwassenen educatie. Edward kwam hem via zijn alfabetisering werk in het leger op het spoor. Hij was immers tweemaal voorzitter van het congres van de *International Social Sciences Association*. Edward maakt daarop de link met de Milanese uitgever Emilio Treves en de vrijdenker Luigi Luzzatti. Treves vertaalt door Macé geschreven boeken en geeft ze in het Italiaans uit. Verder geeft hij vooral kinderboeken uit en is hij verdediger van niet confessioneel onderwijs. Luigi Luzzatti ligt aan de basis van de *Società promotrice delle biblioteche popolari di Milano*. Uiteraard zijn dat allemaal hoogst verdachte figuren in de ogen van de Belgische conservatieve katholieken, legt Edward uit. Die hebben trouwens al van in het begin de locale afdelingen van *'t Nu*t tegengewerkt. En hier speelde de *International Social Sciences Association* een positieve rol. Ze slaagde erin de Belgische progressieven te helpen bij het opzetten van een beweging voor onderwijshervorming. Ondertussen is de Belgische Liga vrij stevig verbonden met het Willemsfonds omwille van de antiklerikale koers die er door de doctrinaire liberalen werd gevoerd toen ze de regering waren enkele jaren geleden.

Edward en Jeanne zijn het eens dat internationale contacten en uitwisseling belangrijke elementen zijn om tot een meer reflexieve aanpak van het onderwijs te komen. Het is volgens hen de aangewezen weg om terug de kunst van het leren onder de aandacht te brengen. De *actieve school* is een ondersteunend begrip voor de mathetiek waar Comenius het al over had, toen huisonderwijs vaak de ondersteuning gaf die je niet vindt in de doctrinaire opleidingen.

Jeanne zegt: “Uit alles wat ik van mijn grootmoeder en haar grootouders las, maar ook van anderen, lijkt het mij duidelijk dat de weg naar een begrijpende, dialogiserende beschaving start bij een kinderopvoeding waarbij kinderen uit verschillende milieus met elkaar omgaan.”

“De grote moeilijkheid in het algemeen wordende onderwijs is net om die verschillende milieus met elkaar in contact te brengen. Daarbij is elke dogmatische aanpak uit den boze. Je kan geen dialogiserende beschaving opbouwen als je de maatschappij beschouwt vanuit het oogpunt dat slechts één filosofische strekking de juiste is en dat die bovendien opgelegd moet worden ten koste van alle andere. Daarom moest de invloed van de kerk weg uit het algemeen onderwijs,” antwoordt Edward.

“Daarom vind ik die opkomende mode van aanpassend onderwijs zo gevaarlijk,” zegt Jeanne. “De aanpassingen zouden bedoeld zijn om kinderen die van huis uit minder met algemene kennis in aanraking komen beter te helpen bij het zich eigen maken van die kennis. Maar dat is kletskoek. Kijk maar hoeveel van onze collega’s er zich niet voor schamen ronduit te zeggen dat het aanpassend onderwijs goed is om iedereen in zijn eigen stand te houden. *Pedagogische Bijdragen* schreef vijf jaar geleden: ‘*De grootst mogelijke invloed op de volksbeschaving kan verkregen worden door volledige opvoeding van een merkbaar aantal individuen uit de armste kinderen des lands. Maar dan moeten deze kinderen door de opvoeding niet uit hun stand gerukt worden, maar veelmeer door haar aan dien stand vaster verbonden worden*’. Dat is de bevestiging dat wie de macht heeft

de macht wil houden, en de armen arm wil houden. En de hiertoe gedrilde onderwijzers werken er vrolijk aan mee."
Edward kijkt wat verwonderd op over de heftigheid waarmee Jeanne spreekt. Hij zegt lachend: "Dan kan je je over het volgende ook boos maken. Een boekbespreking in *School en Studie* tien jaar geleden schreef over de Sprookjes van Anna Lindau dat dit boek '*geschikt is voor het kind van deftigen huize - niet voor den knaap, het meisje uit het volk'*, omdat het een zekere gemeenzaamheid met het leven der grote wereld eist en bovendien heel wat algemene kennis. Er wordt zelfs niet geopperd die kennis aan te pakken met kinderen die ze nog niet hebben."
Jeanne wint zich op: "Dat is het precies! Over kinder- en schoolliteratuur zegt men vandaag dat die te bellettristisch wordt en boven de noden zweeft van een kind uit proletarisch midden. Maar dat is een vals argument. Dat is het argument van wie zich een eigen 'hogere' cultuur aanmeet, om zich bewust af te scheiden van de anderen. De aangepaste programma's, die als eerste maatregel deze literatuur weren, sluiten jonge kinderen voorgoed op in hun eigen wereld. Dat is zo voor wie uit het proletariaat voortkomt maar ook voor wie uit de burgerij voortkomt. Als je kinderen niet laat dialogeren over wat ze nog niet kennen, door er anderen te horen over spreken, dan kom je niet verder. Wat weten kinderen uit een welgesteld burgerlijk milieu over vistechnieken, over de gevaren van het werk in een fabriek. Hebben ze de boeken van Dickens gelezen? Wat weet eender welk kind over de financiële wereld en hoe die in elkaar zit, over het verschil tussen gedeeld profijt voor iedereen in

coöperatieven zoals de *Verrerie de Carmaux* en de concentreerde winst in industriële complexen. Wat weten de kinderen over de uitbuiting van andere kinderen in de kolonies en op de vele plaatsen waar kinderarbeid bestaat? Er is een verschil tussen de *actieve school* waarin kinderarbeid eigen ontwikkeling en opgetogenheid dient en de fabriek waarin kinderarbeid tot afstomping leidt."

Edward knikt en zegt dan: "In een van de laatste nummers van *School en Leven* spreekt men over de moedergroepen. Het lijkt me een meer serieuze analyse dan opmerkingen à la Van der Haas dat ouders hun kinderen niet kunnen opvoeden en ze dus gehoorzaamheid afkopen, reden waarom de kinderen op school moeten worden opgevoed. Maar in *School en Leven* schrijft collega Stokvis: '*Ik geloof dat wij ons (zolang de kapitalistische samenleving op alles, wat niet direct rente geeft, dus vooral op het kind en zijn onderwijzer den stempel harer minachting drukt) omtrent geen enkel middel door ons, vakmannen en -vrouwen, beproefd, illusies moeten scheppen. Kan men echter een grote, niet politieke, organisatie van moeders vormen, het zou een goed werk zijn. Welke onderwijzer neemt hier het initiatief?*' Het is wellicht een toekomstgedachte, voor een samenleving waarin het geld niet meer de rol speelt dat het vandaag heeft."

Jeanne denkt even na en zegt dan: "Je kan je natuurlijk afvragen wat de rol is van de lager onderwijzer. De katholieke dogmatici willen niet horen spreken over de splitsing tussen kennisuitdraging en opvoeding. Voor hen is de enige taak van het gezin de kinderen naar school te sturen. De in (de juiste) godsdienst opgeleide onderwijzer zorgt dan voor spirituele,

lichamelijke en filosofische voeding. Het is geen goede zaak dat gezin en school, maatschappij en werkomgeving, elk hun eigen kant opgaan en dat er niet gezorgd wordt voor overbrugging tussen die werelden. Dan zou de onderwijzer zich kunnen bezig houden met kennis en wetenschap, gezinnen en scholen met bedenken met opvoedende waarden, niet van een dogmatisch maar van een universeel karakter, bij om het even welke filosofische achtergrond.

Mensen met elkaar laten dialogeren is niet hetzelfde als kinderen naar de kerk brengen voor de preek van de pastoor en naar de school voor het sermoen van de directeur."

Wanneer Edward wil tussenkomen, maakt Jeanne een gebaar met haar hand: "Wacht nog even met wat je gaat zeggen. Ik denk dat de lagere school in het algemeen niet bedoeld is om kinderen in de gelegenheid te stellen wijzigingen aan te brengen in maatschappelijke orde, maar om die maatschappelijke orde ten alle koste te bewaren. Wie de macht heeft gaat ervan uit dat de door God of Voorzienigheid geschapen klassenverschillen moeten blijven en de orde der misdeelden moet als natuurlijk werd geaccepteerd, ook door die misdeelden zelf. Het algemeen lager onderwijs moet de kinderen uit het proletariaat hierop voorbereiden door hen te leren deugdzaam het bestaande bestel te ondergaan. Wanneer wie de verplichte school instelt het heeft over onwetendheid bestrijden, dan heeft dat weinig te maken met veralgemening van kennis en wetenschap maar vooral met moralisering. Onwetendheid bestrijden betekent dan in de eerste plaats, door middel van moraal, fabels en de apologie van het werk, de lagere klasse te vormen tot een soort pervers weten

dat het ieders taak is bij te dragen tot de beveiliging van de meer vermogenden."
Edward zegt nu: "Het gaat niet enkel om wat onze collega's denken en zeggen of om het bewaren van een bestaande orde. Het gaat ook om wat ons gevraagd wordt te doen in de functie van staatsambtenaren. Daar kunnen we al dan niet mee akkoord gaan als burger, maar als ambtenaar zijn we verplicht ons aan bepaalde regels te houden. En die regels liggen verankerd in het maatschappijbeeld van wie de meerderheid, en dus de macht, zegt te vertegenwoordigen en wil opleggen aan wie de macht niet heeft. Democratie is niet ideaal. Het blijft vaak een proces van gedwongen aanvaarden. In België zoals overal maakt de lagere school deel uit van de voor haar externe maatschappijontwikkeling. Sociale, politieke en ideologische contexten geven die maatschappij vorm. Bij ons in België wordt niet direct een onderwijsmethode opgelegd, maar wat wordt toegepast is wel het gevolg van de concurrentie tussen katholiek en rijks- of gemeentelijk onderwijs. Het is te eenvoudig gewoon aan te voeren dat er een pedagogische meerwaarde bestaat in het simultaan onderwijs, wat ik de *zit-luister-school* noem. Dit systeem bestaat zowat overal, maar hier is het zeker wat de katholieke scholen voorstaan. De clerus slaagt er ondertussen nog altijd in de katholieke bevolking te overtuigen dat niet naar de katholieke school gaan de deur wijdt openzet naar de hel. Wie dit te kras vindt, stapt over naar het rijksonderwijs maar blijft een bepaalde gekende structuur zoeken. Als bovendien de door normaalscholen opgeleide onderwijzers in dit simultaan onderwijs hun reden van bestaan gerechtvaardigd zien — ze

zijn opgeleid om groepen kinderen simultaan op te voeden — dan is de pedagogische meerwaarde meer op geloof dan op wetenschappelijk onderzoek gebaseerd.
Dat heeft uiteindelijk ook een rol gespeeld om sommige scholen van het Brusselse en door de *Ligue* als modelschool werden voorgesteld in vraag te stellen. Ik denk dat er meer nodig zal zijn om aan te tonen dat het beter zijn van simultaan onderwijs niet voortkomt uit wetenschappelijke bewijzen, maar gewoon omdat opiniemakers en machthebbers het aanprijzen."
Jeanne knikt en zegt dan: "Ik heb opgemerkt dat wanneer er over modelscholen wordt gesproken, men het vaak heeft over leer- en fabrieksscholen. Scholen waar aangestuurd wordt om het leren van de volkskinderen te beperken tot het aanleren van een beroep. Dat was vroeger al zo met de armenscholen. Voor de meisjes in Vlaanderen zijn dat blijkbaar de kantwerkscholen. Uiteindelijk kan je zeggen dat het om een in school vermomde fabriek gaat: wat de meisjes produceren wordt verkocht en de leerlingen krijgen een vergoeding, minder dan een loon, het zijn immers leerlingen. De arbeidsdagen zijn lang en het verstrekte algemeen onderwijs is slecht. Ik bezocht met mijn moeder zo'n school in Turnhout. De meisjes werken er van acht uur 's morgens tot vijf of half zeven uur 's avonds en hebben daarna nog één tot anderhalf uur algemeen onderwijs. Moe als ze dan zijn, leren ze bijna niets."
"Ik weet van het bestaan van die scholen af en weet hoe ze werken," antwoordt Edward. "En het is nog erger dan je denkt. Zolang de kinderen en jonge mensen de school verzuimden omdat ze op het fabriek te weken, gingen ze

vaak ’s avonds met de volwassenen naar voordrachten of ander vormen van volksopleiding. Maar nu ze die vorming zogenaamd op school krijgen, gaan ze niet meer naar die avond- en zondagsactiviteiten. Ik hoor het van overal: de *Causeries Populaires* in Sint Joost-ten-Node, de *Oeuvre des soirées populaires in Verviers*, de *Cercle des réunions populaires de Mons et du Hainaut* in Bergen, de *Société d'instruction populaire de Morlanwelz et des communes avoisinantes* en de *Société d'éducation populaire* in Laken zeggen allemaal hetzelfde. Tegenwoordig trekken ze minder of geen jongere mensen meer aan. Zelfs de *Société Franklin* in de stad waar je ouders wonen en lang als een model beschouwd werd verliest ook jong publiek. Ondertussen nemen sommige scholen die activiteiten over. In Charleroi bijvoorbeeld is sinds een twintigtal jaar *de Société des conférences de l’école industrielle de Charleroi* actief.”

In de nazomer besluit Jeanne gebruik te maken van haar deel van de spaarpot die Johanna in Oostende over de jaren opbouwde door de jarenlange verhuur van het nu onlangs verkochte huis in Kapellestraat. Johanna besloot het hele kapitaal over haar kleinkinderen te verdelen, zes in het totaal voor zover we weten [Er is immers bijna niets teruggevonden over de broer en zussen van Frederick en hun kinderen].
Jeanne reist per stoomboot naar Dover en vandaar met de *LC&DR* naar Londen. Verder gaat het met de *London & Northwestern* naar Abbotsholme School die door Cecil Reddie en de Schotse Academie werd gesticht. Ze leert snel dat Abbotsholme zich niet als een socialistisch initiatief ziet. De

schooldirectie zegt enkel een progressief curriculum voor te stellen aan het zestigtal leerlingen dat er verblijft en uit verschillende plaatsen van het Britse Rijk komen. Naast intensieve studie en persoonlijke begeleiding, is er ook een programma van lichaamsbeweging, handenarbeid, recreatie en kunst. Er worden moderne talen en wetenschappen onderwezen. Het religieus onderwijs omvat andere dan christelijke religies en filosofieën onder meer het confucianisme. Heel opmerkelijk voor een Britse school is de seksuele voorlichtingscursus. Reddie gelooft in een nauwe band met de natuur daarom werken de jongens op het landgoed, fokken ze dieren en kweken ze groenten. De leerlingen mogen vrij wandelen op het landgoed van de school. Het uniform bestaat uit comfortabele kleding wat een heel verschil is met de kragen en hoge hoeden van vele privé-scholen. Cecil Reddie zwaait de plak. Jeanne verneemt dat hij vrij snel de andere oprichters uitkocht en voelt zijn autocratische presentie. Alles bij elkaar, zal Jeanne later zeggen, zag ze hier een interessant model voor mensen die het kunnen betalen.
Niet alleen de uitgekochte oprichters maar ook leraars verlaten regelmatig Abbotsholme. Dat was het geval met John Badley in 1893. Het bezoek aan Abbotsholme brengt Jeanne op het spoor van *Bedales School*. Ze neemt de trein naar Petersfield om er John Badley en zijn vrouw Amy Garrett te ontmoeten. John ontvangt haar en vraagt naar Cecil Reddie, van wie hij daarop zegt dat Reddie hem alles heeft geleerd, zowel wat hij moest doen en wat hij niet mocht doen. Jeanne verneemt dat het Reddie's oppositie was tegen hun huwelijk die John en Amy

ertoe brachten in Lindfield het Bedales huis te huren om er samen met een bevriend koppel Oswald en Winifred Powell een progressieve school te starten. Badley benadrukt de term progressief en zegt dat hij sinds zijn studietijd in Cambridge altijd socialist is gebleven. Momenteel zijn beide koppels erg begaan met de bouw van hun eigen schoolgebouw op een groot terrein dat ze in Steep kochten. Die school zal in de loop van het jaar zijn deuren openen, denkt John.

Door de niet-confessionele benadering van de religie is de school relatief seculier te noemen. Er is geen kapel. Dat maakte de school al direct bij de start aantrekkelijk voor non-conformisten, agnostici, quakers, unitariërs en liberale joden. Het curriculum is veel omvattend en geeft grote aandacht aan wetenschap, kunst, muziek, Frans, Duits en aan de mogelijkheid om toneelstukken op te zetten en hobby's uit te werken. De jongens en meisjes worden niet volgestouwd met voer voor examens en er zijn geen prijzen. Er wordt enkel 's ochtends les gegeven. Rugby en andere tot op het waanzinnige af opgelegde sporten, zoals dat in de conventionele openbare school gebeurt, worden vermeden; in de plaats hiervan wordt er veel tijd besteed aan de handenarbeid op het veld en in de tuin, en ook jongens leren kleren en laarzen maken en koken. Badley beweert veel bij Pestalozzi en Fröbel te hebben opgedaan en het werk van Maria Montessori te lezen, omdat hij meent ook van haar veel te kunnen leren. Verder raadt hij Jeanne aan een exemplaar te kopen van het net verschenen *The school and society* van John Dewey, die hij de ultieme inspiratiebron noemt.

Jeanne begrijpt dat door Amy en Winifred de school volledig co-

educatief is geworden. John Badley is hierover zelf erg terughoudend als gevolg van zijn opvoeding met de voor het Engelse Public School-systeem kenmerkende seksuele onderdrukking. Hij heeft een wat vreemde obsessie heeft voor het sandaal-socialisme van Carpenter en voor de Duitse natuurcultus wat koude baden, wc's in de natuur, zelf geweven stoffen en 'niet dwaze', dit is niet seksuele, vriendschap tussen adolescente jongens en meisjes inhoudt. De nieuwe school zal veel mogelijkheden bieden voor die natuur-cultus, zo denken beide koppels die bij de onderneming betrokken zijn. Van Oswald Powell krijgt Jeanne verder ook te horen dat de school vrij bekend is bij de intellectuele kringen van Cambridge, waaronder de families Wedgwood, Darwin, Huxley en Trevelyan.

Wanneer ze de naam Darwin hoort vallen, kan Jeanne het niet helpen te laten merken dat ze *The origin of species* las. Ze brengt één van de conclusies van Darwin ter sprake en citeert: '*Er schuilt grootsheid in deze kijk op het leven, met zijn verschillende krachten, die oorspronkelijk in een paar vormen of in één vorm zijn ingeademd; en dat, terwijl deze planeet is blijven rondcirkelen volgens de vaste wet van de zwaartekracht, vanaf zo'n eenvoudig begin eindeloos de mooiste en wonderbaarlijkste vormen evolueerden en evolueren*'.

Oswald zegt hierop: "Het is interessant te lezen dat Darwin zelf het begrip evolueren in die zin gebruikt tot in 1872. Evolutionisme had toen nog voor hem en zijn collega's meer te maken met de ontwikkeling van een embryo. Het is pas in de zesde editie van *The Origin of Species* dat hij het woord evolutie gebruikt in de zin van het evolueren van levensvormen in

functie van de levensomstandigheden."
Daarop zegt Jeanne: "Dit houdt ook een nieuw gevaar in. Wat mijn moeder en haar politieke vrienden menen is dat sinds er over evolueren in functie van levensomstandigheden wordt gesproken, hieraan vaak een maatschappelijke betekenis wordt gehecht. De overleving van de meest aangepaste vorm heeft nog weinig met biologische aanpassing te maken, maar met sociale aanpassing, en zo zouden er dus op natuurlijke wijze verschillende ondersoorten van een bepaalde soort ontstaan."
Daarop zegt John: "Bij mijn weten spreekt Darwin over ondersoorten in functie van de noodzakelijke aanpassingen waar het om het vergaren van voedsel gaat. Hij toont dat aan bij bepaalde vogelsoorten die in geïsoleerde situaties leven."
Jeanne knikt: "Maar heeft jullie landgenoot Herbert Spencer het daarom niet juist over de *overleving van de best aangepaste*? Volgens mijn moeder geeft die redenering aanleiding tot het idee van competitie tussen levende wezens van dezelfde soort, en dat lijkt me niet de *biologische* context te zijn waarin Darwin het idee van evolutie, van aanpassing, gebruikt."
Oswald merkt op: "Eigenlijk heeft bij de koloniserende vorsten en hun raadgevers altijd al wel het idee bestaan dat er ondersoorten zijn in de menselijke soort en dat de witte soort, hun eigen soort dus, hierbij de meest ontwikkelde is. Dat dateert van lang voor Darwin's hypothese over de oorsprong der soorten en biologische aanpassing. Sommigen hebben blijkbaar onmiddellijk van zijn voorstellen gebruik gemaakt om er hun eigen ideeën aan te koppelen. Thomas Malthus gaat zover om te zeggen dat om de bevolkingsgroei binnen de perken te houden

er een soort morele biologische reflex zou moeten bestaan onder de arme mensen om zich niet voort te planten. Ook het selectief fokken zelfs van mensen vindt in Darwins evolutiehypothese een argument. Maar eigenlijk zou je kunnen stellen dat dit selectief fokken op lange termijn net tegen de ideeën van Darwin ingaan. De best geschikte aanpassingen zijn het gevolg van de bestaande verscheidenheid en niet van een bestaande gelijkheid. Fokken kan leiden tot wat we tegenwoordig inteelt noemen en inteelt zelden een goede zaak, dat weten we van het fokken van dieren ook."
Daarop antwoordt Jeanne: "Ik dacht niet zozeer aan fokken, maar meer aan het arrogante superioriteitsgevoel van koloniserende vorsten en staten die Darwin misbruiken, zou ik zeggen, om te 'verklaren' waarom het de Engelssprekende Europeanen en de volkeren met Latijnse talen zijn die de wereld bezetten. Dat zou te maken hebben met een betere aanpassing, schreef bijvoorbeeld Benjamin Kidd enkele jaren geleden in *Social Evolution*. En hoe gemakkelijk is het dan niet om het verdwijnen van een bepaalde bevolking te verklaren, niet als gevolg uitgemoord te zijn door Europeanen maar gewoon omdat ze te zwak waren om te overleven. Dat soort argumenten wordt zelfs door sommige van onze socialistische vrienden gebruikt gewoon omdat ze de verhalen van missionarissen uit Afrika en Amerika te klerikaal vinden. Mijn grootmoeder heeft het in dit verband vaak over hoe ignorantie tot arrogantie lijdt en arrogantie ignorantie stimuleert. De gevaarlijke cirkel noemde mijn grootvader Henri dat."

Eind oktober steekt Jeanne het kanaal over op weg naar huis.

Bij het overstappen van trein naar boot leert ze Lodewijk Demeester kennen. Lodewijk heeft een intensieve cursus Engels in Cambridge gevolgd. Hij vertelt Jeanne dat hij uit een Brabantse herenboeren familie afstamt en dat hij tot de eerste generatie behoort met hogere studies. Cambridge beëindigt zijn opleiding als taalleraar voor het hoger middelbaar onderwijs waar hij nu naar werk zal solliciteren. Jeanne is blij iemand te zien om haar gedachten af te leiden tijdens de woelige overtocht op de Noordzee die tekenen vertoont van de eerste najaarsstormen. Haar belevenissen in Abbotsholme en Lindfield interesseren Lodewijk die heel wat vragen heeft over co-educatie en over een onderwijsmodel verschillend van het simultaan onderwijs. Jeanne vraagt of hij over wat tijd beschikt om bij Edward Peeters op bezoek te gaan bij hun aankomst in Oostende. Ze zou graag willen dat hij van Edward wat meer hoort over de actieve school in plaats van de *zit-luister-school*.
De stad zindert nog na van de internationale autorally Parijs Oostende wanneer Lodewijk en Jeanne aanleggen. Die rally had op 1 september 1899 de Oostendse renbaan als eindpunt. Ook negen auto's legden het traject over de Noord-Franse kasseien afgelegd in twee dagen, met snelheden tot 60 km per uur.
Wanneer ze bij Edward en Maria aankloppen blijken die de jonge Geneefse student in sociologie Adolphe Ferrière te gast hebben. Edward vraagt of ze de gesprekken met Adolphe in het Frans kunnen voeren en hem daarbij steeds aankijken. Adolphe is slechthorend. Scholen zoals Abbotsholme en die van John Badley interesseren hem ook. Zelf ging hij op bezoek bij Edmond Demolins die enkele jaren geleden net als Jeanne

vandaag op studietocht ging naar Groot-Brittannië en dezelfde internaten bezocht. Demolins schijnt enthousiast te zijn over de familiale sfeer in die scholen, over het uurrooster, de lesmethodes, de onderwezen vakken en de fysieke en sportieve activiteiten. Adolphe Ferrière vertelt dat Demolins bijzondere interesse heeft voor de actieve en de vrije tijd pedagogie, waarbij observatie, experimenteren en deduceren belangrijk zijn. Ferrière voegt er aan toe dat Edmond Demolins denkt aan de kinderen van de elites aan wie een passende opleiding moet gegeven worden om zo mannen van actie te vormen. Dat is de reden waarom hij een school startte waarin het kind centraal staat, waardoor hij acteur wordt van de eigen opvoeding, en de noodzaak benadrukt om relaties met de leerlingen aan te gaan op basis van respect, verantwoordelijkheid en vertrouwen.

“Dat is natuurlijk allemaal mooi,” begint Jeanne, “maar het gaat weeral over de kinderen van de elite. Internaten kosten veel geld, dat begrijp ik wel, maar waarom wordt er steeds gepleit voor idyllische leeromgevingen zonder te zoeken naar oplossingen waarbij niet alleen aan kinderen van de elite wordt gedacht?”

Edward lacht: “Tja, Demolins opteerde duidelijk voor het idyllische. Adolphe vertelde me dat de intelligentsia va Verneuil-sur-Avre de *Société de l’École nouvelle — Écoles des Roches* heeft gesticht en met die vennootschap het domein *la Guichardière* aankocht. Daar zijn ze dit jaar met de school gestart. Er zijn nu al vijftig leerlingen ingeschreven.”

Lodewijk aanhoort alles aandachtig en zegt: “Ik kan me voorstellen dat het er in jou gemeenteschool anders aan toe gaat

dan in zo'n internaat, Edward?"
"Uiteraard. Om te beginnen werk ik enkel met jongere kinderen, en daarbij ben ik gebonden aan de regels van het simultaan onderwijs. Daar hebben internaten die kinderen van verschillende leeftijden samenbrengen en samen laten werken geen last van… Een beetje zoals de overgrootouders van jou grootmoeder hier in het Schoolhuis van de Keizerskaai, Jeanne."
Wanneer Lodewijk haar vragend aankijkt, zegt Jeanne dat ze hem hierover kan vertellen [Zie *Het voorrecht om te weten*] tijdens hun treinreis naar Brabant. Ze weet ondertussen dat hij in Tienen woont.
"Verder zijn de jongens in mijn klas hoofdzakelijk kinderen van het volk, met een klein '*maar*'. De meer katholieke families gaan naar katholieke scholen. Pastoor Pype heeft een grote invloed op de vissersbevolking en vele visserskinderen gaan naar zijn Sint-Andreas visserijschool. Naar het gemeentelijk onderwijs komen vooral kinderen uit minder streng katholieke families van kleine ambachtslieden en ook wel van ambtenaren. Heel wat van de ouders van de kinderen in onze school zijn lid van de consumenten coöperatief SEO. Sinds korte tijd heb ik een jongetje in de klas die uit Wallonië komt, Jeanne. Zijn vader is stoommachinist en werd onlangs door reder John Bauwens aangenomen. De *Pecheries à Vapeur* heeft nu tien schepen in de vaart, en er moesten machinisten aangetrokken worden uit het binnenland. De kleine Lucien Souris, zo noemt het jongetje, praat honderduit in het Frans, maar ik ben er al in geslaagd om hem op de speelplaats met de vriendjes in de klas te laten spelen. Het is een kwestie van tijd vooraleer hij ook het Vlaams

machtig zal kennen. Ik probeer steeds aanschouwelijk te werken en ik dus ben ik van plan met de kinderen een kleine stoommachine te bouwen.”
“Heeft de stoommachine de visserij erg veranderd?” vraagt Lodewijk.
“Voor zover ik al begrepen heb, ja! Voor ik hier onderwijzer was, heb ik een tijdje als opzichter gewerkt in het Atheneum. Toen had ik tijd om meer te weten te komen over Oostende en haar bevolking. De vissersopstand heeft veel duidelijk gemaakt. De reders maakten en maken nog vaak gebruik van de grotere werkcapaciteit van de stoomtreilers om de prijzen van de kustvisserij met de zeilsloepen te beïnvloeden en dus lager te houden. Daardoor zijn veel zeilvissers nog armer geworden dan ze al waren. Aanmonsteren bij stoomtreilers is onvermijdelijk geworden. Stoomtreilers blijven langere periodes van huis weg en kunnen verder afgelegen visgronden bevaren, met weersomstandigheden die zeilsloepen niet aankunnen. Maar er zijn ook meer ongelukken. Sommige schepen vergingen snel, zoals de *O.81 Emmanuel* die zes maand nadat het in de vaart was genomen op de Doggersbank verging. Stoomtreilers moeten ook heel anders worden onderhouden dan zeilsloepen. Een goede machinist naast de stuurman is erg belangrijk. Op zee moet je als machinist in staat zijn iets alleen te herstellen als er wat met de machine fout gaat.”
Tijdens het avondmaal waartoe Edward en Maria de anderen uitnodigen en dat naast brood strikt vegetarisch is, hebben de aanzittenden het over wat hen ter hore komt aangaande onderwijs en scholen in binnen- en buitenland.

Over Turkije zegt men dat de hogescholen allemaal door buitenlandse leerkrachten worden gedreven. Daarbij schijnt de artillerieschool waarmee Pruisische leerkrachten zich belasten, een zeer goede faam te hebben. Volgens krantenberichten is dat niet het geval voor de geneeskundige school. Patiënten die onder handen komen van ginds afgestudeerde dokters lopen een kans op twee de behandeling niet te overleven, zo zegt men wat smalend. Het middelbaar onderwijs is niet langer in handen van de franse Jezuïeten maar staat gaandeweg meer onder Duitse invloed zoals trouwens heel de Turkse maatschappij.
In Java gaat men ervan uit dat naast de eigen taal Nederlands leren belangrijk is om zich te emanciperen, zogezegd omdat dit de westerlingen de mogelijkheid zal geven de inlander een inzicht te doen krijgen in de maatschappelijke wetten. Het ligt helemaal in de lijn met waar Jeanne, John en Oswald het over hadden toen ze over de gevaren van de sociale evolutie theorieeën spraken.
Een verslaggever die Noorwegen bezocht beweert dat de jongens hem vertellen dat er enkel in de winter school is, omdat de meester in de zomer op het land moet werken. Dat is wellicht juist, maar anderzijds heb je overal, zelfs op afgelegen plaatsen en met en geringe bevolking zoals het eiland Torgen een school.
Er wordt ook veel over beroepsscholen gesproken. Die schijnen voor kinderen van ambachtslui en arbeiders het meest voor de hand liggende antwoord te zijn overal waar school lopen verplicht werd. Waar meesters in hun werkateliers vroeger in voorzagen als ze leerjongens en leermeisjes aannamen nemen de scholen over. De houtsnijders van Oberammergaues in

Oostenrijk is een *fait divers* maar wel een goed voorbeeld. Het versterkt de interpretatie over wie algemene kennisverspreiding als gevaarlijk beschouwt en voor wie kinderen een stiel aanleren even belangrijk is als het leren lezen en schrijven. Men kan zich natuurlijk afvragen of alle aandacht besteden aan één welbepaalde opleiding een goede of een kwalijke zaak is.
Verder ergert Jeanne zich behoorlijk aan de wijze waarop het Haagse blad *Het Vaderland* over bepaalde onderwerpen handelt en ze is niet alleen. Ook Lodewijk en hun beiden Oostendse vrienden kunnen wel akkoord gaan met de visie dat tussen Vlaanderen en Nederland meer eenheid moet worden bewerkstelligd waar het om taal en spelling gaat. Dit verhoogt ondermeer het aanbod aan uitwisselbare boeken en zal wellicht een invloed hebben op het plaatselijk onderwijs. Maar hun ergernis gaat over de wijze waarop gesproken wordt over de edele armen die zonder rijkdom zo'n grootsheid van karakter vertonen.
Zonder rijkdom leven is een een zaak, meent Jeanne, maar in absoluut mensonwaardige omstandigheden leven is iets anders en zegt: "Indien de rijken niet gelijk besluiten ook arm te worden wanneer ze lezen dat alle armen dank zij hun armoede zo'n toonbeeld van verhevenheid zijn, kan je enkel vaststellen dat hier een vals beeld wordt ophangen."
Lodewijk lacht en zegt dat het in theorie inderdaad eenvoudiger zou moeten zijn voor een rijkaard te kiezen om arm te worden dan voor een arme sloeber om rijk te worden. Jeanne haalt daarop een tekst aan over Walter Scott die onder meer *Ivanhoe* schreef: '*Een van de zuiverste en edelste karakters, die de schrijver*

van dit boek ooit gekend heeft, was een dagloner in een der noordelijke graafschappen, die zijn kinderen grootbracht van een wekelijks inkomen, dat nooit meer dan zes gulden bedroeg. Hij was een man vol wijsheid en overleg, ofschoon het onderwijs dat hij genoten had, nooit verder was gegaan dan de eerste beginselen'. Lodewijk en Edward begrijpen de frustratie van Jeanne bij deze woorden, maar zeggen er toch bij dat dit een interpretatie is van wie in *Het Vaderland* schrijft. Het is immers hetzelfde blad dat Richter, Herbert en Bacon aanhaalt om de rol van het huisgezin en de min te schetsen. Van Richter wordt geschreven dat hij gezegd heeft dat '*een zeevaarder, die eene reis doet om de wereld, neemt minder over van alle volken, met welke hij in aanraking komt, dan hij van zijne min heeft geleerd*'. De krant heeft het over de onderwijzende waarde van het voorbeeld in tegenstelling tot het voorschrift. Daarom vernoemt de tekst Herbert die zegt dat een goede moeder meer waard is dan honderd schoolmeesters. Dat is dan weer argument voor de plaats van de vrouw: het huisgezin waar zij moet over waken en regeren. De nood aan goede opvoeding koppelen aan het thuishouden van de vrouwen is niet alleen huichelarij, volgens Jeanne, maar ook vals. En ze heeft het nogmaals over de wijze waarop de kerk onderwijs en opvoeding als eenheid beschouwen, terwijl ondertussen wel geweten is dat kennis voortkomt van onderwijs door goed gevormde mensen en dat dit onderwijs een aanvulling van volledig verschillende aard is aan de morele opvoeding. Lodewijk zegt hierop dat zelfs wie er die eenheidsvisie op nahoudt toch dan zou moeten waarderen dat de vrouwen ook een stevige wetenschappelijke opleiding krijgen

om hun kinderen te helpen opgroeien in wetenschap. Edward, die van zichzelf zegt dat hij een gelovig katholiek is, merkt op dat de conservatieve kerkelijke machten het daar niet mee eens zijn. Zij willen wel eenheid maar dan wel eenheid in onwetenheid. Jeanne denkt dat het eerder om een trapsgewijze hiërarchie gaat: conservatieve overheid over mannen, mannen over vrouwen, vrouwen over kinderen. Dat is dan ook de reden, zegt ze, waarom de hiërarchie het hele idee van de *actieve school* zo verfoeilijk vindt.

Op de trein naar Tienen en Liège vertelt Jeanne aan Lodewijk wat het Schoolhuis van de Keizerskaai was en hoe het door de perikelen tussen 1815 en 1830 tot haar einde kwam. Lodewijk stelt vast dat oorlogen en andere gewapende conflicten vaak het einde betekenen van interessante menselijke projecten die op dialoog gebaseerd zijn. Hierna komen ze nog even terug op hun gesprekken met Edward en Maria. Toen Edward het over Pastoor Pype had, dacht Jeanne op zeker ogenblik dat de man een soort Oostendse uitgave is van de Aalsterse Daens van de Christene Volkspartij. Lodewijk is van mening dat hij zeker met Daens overeenkomt waar het over schoolplicht, recht op onderwijs, arbeidsduur en werkomstandigheden gaat. Maar de visserij is de fabriek niet en reders zijn niet direct fabrieksbazen. Bovendien kreeg hij de indruk dat Pype voor eigen oplossingen zorgt, zowel met de visserijschool waar de Broeders van Liefde les geven als voor de meisjesschool met de Zusters van de Heilige Vincentius. Jeanne zegt dat ze wel graag de groep *Kunst Genegen*, ook al van zijn hand, aan het werk zou willen zien. En in de gilde *'t Zal wel gaan* ziet ze een soort equivalent met de

SEO van de plaatselijke ambtenaren.
Van Priester Daens zelf weten beide jongelui ondertussen niet veel meer dan dat hij nog altijd overhoop ligt met de Gentse Bisschop en dat hij door Stillemans nu uit zijn ambt als priester werd ontzet.
Daarna vraagt Lodewijk naar de toestand in Wallonië in verband met vakbonden en Socialistische activiteiten. Jeanne legt uit dat je sinds het congres van Quaregnon echt over de *Parti Ouvrier Belge* kunt spreken en dat dit op initiatief van vele plaatselijke socialistisch georganiseerde mutualiteiten en coöperatieven. Die kregen steun van César Depaepe en vervolgens van Émile Vandervelde en kunnen rekenen op de mobilisatiekracht eigen aan de vakverenigingen. Jeanne legt uit dat de algemene staking van 1893, die onder meer als resultaat had dat het cijnssysteem werd vervangen door het systeem van algemeen meervoudig stemrecht voor mannen, in Wallonië de mobilisatiecapaciteit van de arbeiders verbeterde.
Tenslotte hebben ze het ook nog even over de expeditie van het onderzoeksschip *Belgica* dat onder leiding van de Gerlache de Gomery voor de eerste maal met succes slaagde in Antarctica te overwinteren.

En zo breekt het laatste jaar aan van de negentiende eeuw, het eerste van het 119de hectojaar.
In de Britse scholen is het uitreiken aan leerlingen zonder schoolverzuim of met goede prestaties nu algemeen. Daarmee geven de scholen een persoonlijk karakter aan bepaalde prestaties bovenop de getuigschriften die aan iedereen worden uitgereikt nadat een programma wordt afgewerkt. De prijzen

bestaan vooral uit boeken. Al snel worden die prijsuitreikingen commerciële ondernemingen. Vele uitgevers beschikken over een specifieke cataloog voor prijsboeken aan speciale voorwaarden. Maar er wordt ook aan andere details gedacht. Zo bestaan er nu series prijsboeken speciaal voor meisjesscholen waarbij de helft van de auteurs vrouwen zijn. Jongens hoeven blijkbaar geen vrouwelijke auteurs lezen.

Het afschaffen van lichamelijke straffen is moeilijker in het katholieke zuiden dan in het protestantse noorden van Europa. In een maatschappij die nog steeds door boetedoening getekend is, lijkt er minder weerstand te bestaan van de bevolking in het algemeen tegen lijfstraffen, zelfs als het gewoon gaat om het bestraffen van ongehoorzaamheid. Maar er is ook wie zich in naam van de kinderen hiertegen verzet. In Portugal is de auteur en politicus Abílio Guerra Junqueiro zo iemand. Hij reageert fel op de strafplank waarmee op de handen wordt geslagen, dat in het portugees eufemistisch *menina de cinco olhos*, meisje met de vijf ogen, of Santa Luzia wordt genoemd naar de legende over het martelaarschap van Luzia van Siracusa. Hij schrijft tegen de school van Santa Luzia der vijf ogen en roept op tot een school met nieuwe onderwijsmethoden die geïnstitutionaliseerd geweld uitbannen. Drie strofen van zijn gedicht *De Portugese school* laat ons geen twijfel bestaan over zijn onvrede met het heersende model:

Zie de rode kinderen
In hun afschuwelijke gevangenis:
Gouden zwermen bijen!
De schoolmeester is de dar.

***

Het hanteren van de harde strafplanken
Verpletteren en breken
De kinderen, die parels
In de school, die vijzel

***

Deze scholen!... wat een onfatsoenlijkheid
Deze scholen, wat een klucht!
Het zijn slachters van de onschuld,
Het zijn slagers van engelen, punt.

Zowat overal zijn niet alleen de leesmethodes onderwerp van dispuut. Ook over schrijfmethodes wordt gekibbeld, zowel in Duitsland als in de Lage Landen. Net zoals de normaalwoorden gelijktijdige analyse en synthese bij het leren lezen vereenvoudigen, is bij het leren schrijven het steilschrift een verregaande vereenvoudiging. Het gebruik van cahiers met voorbeelden vermijdt dat kinderen voortdurend van het bord naar het schrift moeten kopiëren waarbij ze bovendien alle letterverbindingen moeten natekenen. Maar dit kan blijkbaar niet voor wie wellicht om historische redenen het lopend schrift eist bij handschriften. Er wordt dus al snel naar handschriften met letterverbindingen teruggegrepen en dan is plots ook het voorbeeldencahier uit den boze. De meester geeft de voorbeelden van het schrift dat hij zelf best beheerst en dan wordt er op maat geschreven zodat iedereen aan hetzelfde ritme schrijft. De methode Welker heeft zelfs namen voor elk letterelement, en als die mechanisch worden opgezegd bij het schrijven, dan zou dat de goede lettervorm in de hand werken.

In België blijken slechts 15% van de kinderen de volledige lagere school te doorlopen, ongeveer een derde blijft vier jaar op school en één kind op twee minder dan vier jaar. Het algemeen lager onderwijs bestaat enkel op papier en over middelbaar onderwijs onder eender welke vorm kan je nog minder spreken.
In Nederland neemt de antiklerikale houding van de liberalen in verband met het bijzonder onderwijs gaandeweg af. Vrijzinnigen beschouwen dat die bijzondere scholen misschien toch minder bijzonder zouden kunnen worden en recht krijgen op een staatstoelage.
Ondertussen vindt de paternalistische katholieke burgerij een alternatief voor de klassieke zondagsscholen waar het aantal leerlingen blijft dalen. Op vele plaatsen komen er patronaten met een aanbod van spel en ontspanning die kinderen en jonge mensen gezien hun leeftijd aanspreken. Er zijn binnen en buitenspelen, men maakt uitstappen en er zijn toneel-, dans-, turn-, zang-, en fanfaregroepen. Niet alleen godsdienstige en morele opvoeding is voorzien, maar ook lessen voor wie meer kennis wil opdoen. Die lessen worden wel 's avonds tijdens de werkweek gegeven. Bij de sociale opvoeding komen de belangen van de bezittende burgerij duidelijk naar voren: die opvoeding dient om de jongeren hun rol als volwassen arbeider en van sociale verantwoordelijkheid op te nemen. Spaar-, zieken- en pensioenkassen en matigheidsbonden worden hoofdzakelijk bekostigd met de arbeidslonen.

In Oostende worden kort voor het zomerseizoen nogmaals aanpassingen doorgevoerd in de uurregelingen van de internationale treinen. Dit komt vooral de verbinding naar

Wenen en Konstanz ten goede, maar ook naar Constantinopel en zelfs naar dichterbij gelegen bestemmingen. Dat geldt ook de wereldtentoonstelling in Parijs, waar dit jaar, zoals 11 jaar geleden de ijzeren toren die de naam van Ingenieur Gustav Eiffel kreeg terug opengesteld is voor het publiek. De huidige tentoonstelling brengt de toren terug onder de aandacht omdat dit tenslotte nog altijd het hoogste door mensen gemaakte bouwwerk ter wereld is. Tijdens deze tentoonstelling is er weer een mensenzoo in de *Jardin d'acclimatation* ondanks de steeds vaker terugkerende discussies over het al dan niet tonen van als gevaarlijke wilden voorgestelde mensen uit andere streken achter tralies of in afgesloten ruimtes. In het Spaanse Paviljoen hangt er een schilderij van de 19-jarige Pablo Picasso die op dat ogenblik in Parijs verblijft. Hij leeft er met zijn vriend Casagemas in een huurhuis in Montmartre en is erg geïnteresseerd in het werk van Paul Cézanne, Edgar Degas, Pierre Bonnard, Vincent van Gogh en Henri Toulouse-Lautrec.

Gedurende het jaar hebben Jeanne en Lodewijk elkaar enkele malen ontmoet. Tijdens de zomer neemt Jeanne haar broer Jean ook mee naar Oostende. Edward en Maria bezitten niet veel maar broer en zus vinden er er wel een bed. Ook Lodewijk verblijft twee dagen in Oostende, op weg naar Cambridge waar hij nogmaals enkele maanden zal doorbrengen. Net voor hij de boot opstapt vraagt hij Jeanne of ze zich met hem wil verloven, wat ze aanvaardt. In december kondigen ze de familie hun persoonlijk hun voornemen aan de aankomende eeuw in te zetten met hun huwelijk.
Anderhalve maand later verhuist Lodewijk naar Liège waar

Jeanne als onderwijzeres werkt. Hij krijgt een betrekking als leraar Engels en Nederlands in het plaatselijk atheneum.
Van hun Geneefse vrienden horen ze dat in Zwitserland de speciale *Verding*-markt nu afgeschaft is. Tot vorig jaar werden op die markt weeskinderen en andere rechteloos beschouwde kinderen aangeboden of verloot aan belangstellenden. De markt is weliswaar afgeschaft maar de praktijk gaat onverminderd voort zodat veel van die *Verding*-kinderen nog steeds dwangarbeid verrichten.
Frederick leest dat in Portugal de normaalschool nu gaandeweg beter is ingeplant, maar dat er toch nog altijd veel onderwijzers hun diploma verkrijgen na een gelijkstellend examen zonder speciale voorgaande pedagogische studies. In Portugal zelf zijn de meningen hierover zijn erg verdeeld en over het algemeen zien de verdedigers van de normaalscholen het gelijkstellend examen als een schandaal. Voor een bevolking van vijf en een half miljoen inwoners zijn er net geen 6000 onderwijzers en slechts een kwart van de bevolking ouder dan zeven kan lezen. Dat is zowat het laagste cijfer van Europa.
De anarchistische vrienden van Jeanne's moeder spreken over vrijdenker Francisco Ferrer ook door César Depaepe gekend en die tijdje in Parijs in ballingschap verbleef. Hij reisde vervolgens Europa rond met zijn tweede vrouw Leopoldine Bonnard, vrijdenkster en onderwijzeres. Daarbij legden ze contacten met heel wat vrijdenkers en anarcho-syndicalisten, ondermeer met Jean Jaurès. Ferrer heeft ook interesse voor de Esperanto-taal. Met een erfenis van een miljoen franse franken van een schatrijke oud-leerling creëert hij in Barcelona zijn *Escuela*

Moderna.
In de volgende jaren betonen Lodewijk en Jeanne veel interesse voor de school in Barcelona en haar rationalistische pedagogie. Toch wijzen ze onmiddellijk haar grootste knelpunt aan. De school moet de leerlingen laten betalen en dat maakt haar niet toegankelijk voor iedereen. Er bestaat weliswaar een regel dat ouders betalen volgens hun financiële mogelijkheden, maar de drempel blijft bestaan.
Groot-Brittannië waar begin dit jaar Koningin Victoria na haar dood door haar zoon Edward is opgevolgd, maakt een balans op van de gevolgen van de dertig jaar oude *Education Act*. De Marxisten beschouwen dat de klassenmaatschappij die zich in Groot-Brittannië tijdens het lange koningschap van Victoria verstevigde, moeilijk te veranderen is door onderwijs. Zelfs als de opwaartse mobiliteit voor sommigen bestaat, dan wordt die voor anderen snel verhinderd in de eerste plaats door wie zichzelf optilde in de maatschappij. Maar de door onderwijs teweeg te brengen veranderingen kunnen ook op een andere manier bekeken worden. Het onderwijs geeft meer mensen de mogelijkheid de kennis op te doen niet om anderen te imiteren, maar om onder elkaar een nieuwe richting in te slaan. Samuel Smiles heeft het vaak over hoe een structuur mensen kan begeleiden om zichzelf te helpen, en daar past een onderwijssysteem in als het niet enkel gezien wordt als een systeem om de gevestigde macht die macht te laten behouden, wat dikwijls het geval is. Dat is wat vrijdenkers, syndicalisten en cooperanten die onder elkaar mutualiteiten opzetten beweren. Men zou het openbaar systeem van de laatste twintig jaar onder

die lens kunnen bekijken om na te gaan wat het uiteindelijk in het werk stelde: de hogere klasse met nieuwe leden, een nieuwe hogere klasse of betere algemene kennis wat stevigere mutualiteiten en coöperaties tot gevolg heeft.

Jeanne zoekt enkele teksten op van Samuel Smiles en vraagt aan haar moeders vrienden naar publicaties van Francisco Ferrer over zijn moderne school.

In een plaatselijk pedagogisch tijdschrift leest Lodewijk een interessante opmerking van een zekere onderwijzer Bigot die volgens Lodewijk, een duwtje geeft in de richting van de mathetiek en het begrijpen ervan. Voor de rest heeft de opmerking niet zozeer met de kunst van het leren te maken maar eerder met de rol van bepaalde onderwijzeressen die sommigen liever niet voor de klas zien staan. De man zegt: '*In de eerste plaats, heeft ieder wel eens ervaren, welk een dwaze voorstelling de meeste grote-stadsonderwijzeressen, die vaak uit hogere kringen komen dan de onderwijzers, zich maken van 't huiselijk leven hunner leerlingen. En dat is jammer, want een belangrijk middel om de kinderen te verstaan en hun denkbeelden te begrijpen, is juist het kennen der geestelijke atmosfeer, waarin zij leven*'. Lodewijk bedenkt dat dit een goed aanknopingspunt is om te pleiten voor een onderwijzers- en onderwijzeressen opleiding die toekomstige leerkrachten over hun eigen leerproces zou laten nadenken en waarbij ze de kunst ontwikkelen om zich in de levensomstandigheden van anderen te kunnen plaatsen.

Lodewijk en Jeanne lezen beiden met grote belangstelling over een Brussels initiatief voor kinderen die een speciale vorm van

onderwijs zouden nodig hebben. Sinds vier jaar bestaat er ginds een school voor geestelijk 'afwijkende' jongens. De school telt nu meer dan driehonderd jongens. Toch beoogt men ook hier simultaan onderwijs denkt het koppel, gezien de school de kinderen opsplitst in wat ze homogene groepen noemt, wat groepen van passieve of van ongedisciplineerde kinderen kan betekenen. Het komt erop neer dat het lessenrooster aan die groepen wordt aangepast. Toch weer een didactische aanpak.

Maar ze lezen ook over de arts Ovide Decroly wat hen meer interesseert. Die is net op de vraag van de *Maatschappij voor Kindergeneeskunde* ingegaan en wordt hoofdgeneesheer van een kliniek-laboratorium voor abnormale kinderen. Decroly schrijft hierover dat hij accepteert op twee voorwaarden: we spreken over *onregelmatige* kinderen om de woorden *abnormaal* of *gehandicapt* te vermijden. Verder start de kliniek in zijn eigen huis, omdat hij de kinderen in hun dagelijks leven wil kunnen observeren. Het initiatief krijgt de naam '*Instituut voor speciaal onderwijs voor kinderen van beide geslachten*'. De kinderen wonen vrij in en krijgen onderwijs samen met de drie kinderen van Decroly. De arts is dus heel de dag bij de kinderen en elke avond overloopt hij met zijn medewerkers de gebeurtenissen van de dag. Hij beweert zo zelf meer en beter te leren werken en zijn pedagogische principes en reflexen te verstevigen. Volgens Lodewijk is dit een mooi voorbeeld van mathetiek.

Tijdens een bezoek aan Johanna in Kelmis ontmoet Lodewijk dank zij zijn schoonvader de arts Wilhelm Molly. Op een bepaald ogenblik gaat het gesprek over de internationale taal van Dr Esperanto, ondertussen ook gekend onder zijn eigen

naam Lejzer Zamenhof. Wilhelm toont enkele exemplaren van het tijdschrift *Lingvo Internacia* en Lodewijk is onmiddellijk even enthousiast als Frederick. Hij ziet grote mogelijkheden, ondermeer een nieuw *Janua Linguarum* of *Orbis Sensualium Pictus* voor alle lagere en middelbare scholen in alle landen die hieraan willen meewerken.
Later hebben Annie en Johanna het over Annie Jump Cannon. Ze heeft net een sterrencatalogus uitgegeven die ze met een groep vrouwen voorbereid heeft. Samen met onder andere Henrietta Swan Leavitt, Antonia Maury en Florence Cushman brengt Annie Cannon veel tijd op het observatorium door. Hierdoor krijgen ze veel kritiek omdat ze *'niet op hun plaats zijn'* en als huisvrouwen door het leven zouden moeten gaan. Verder, zo wordt gezegd, mogen ze niet vergeten dat ze enkel het niveau van assistent hebben. Maar hun werk wordt erg geapprecieerd. Annie Cannon en Henrietta Leavitt zijn beiden doof en dat is volgens hen bij het klasseren van de sterren volgens hun relatieve helderheid een pluspunt. Ze worden minder afgeleid door achtergrondgeluiden bij het bestuderen van fotografische platen. Dat werk is vaak vervelend maar Annie toont over enorm veel geduld te beschikken. Zelfs bij de mannen in het observatorium wint ze hierdoor aan populariteit. En nu, met die catalogus, opent ze misschien toch wel deuren voor een echte academische carrière, wordt hier en daar gefluisterd. Jeanne merkt op dat dit een mooie gelegenheid is om het idee van Decroly over *onregelmatige* kinderen uit te breiden naar de wereld van de volwassenen en hierbij ook te denken aan mensen die blind of doof zijn of gewoon afwijken

van hoe mensen gewoonlijk gebruik maken van de vijf zintuigen.

Lieve vrienden,
Het is inderdaad een hele tijd geleden dat we niets hebben laten horen. We hebben het erg druk in Liège en zijn ook regelmatig in Kelmis. Maar zelfs dat verontschuldigt ons niet dat we bijna een jaar niets van ons lieten horen.
Lodewijk komt goed overeen met mijn vader, ik zou zelfs zeggen een beetje te goed, als het om vrij Moresnet gaat, de internationale solidariteit tussen arbeiders en intellectuelen en die nieuwe internationale taal de Internacia Lingvo*, tegenwoordig* Esperanto *genoemd, waar jij, Edward ook interesse voor hebt.*
We weten niet veel meer dan jullie over wat er in Congo Vrijstaat gaande is. Lodewijk merkte enkel schamper op dat Vrijstaat meestal staat voor een gebied dat helemaal niet vrij is. Vrij Moresnet kent geen democratie, zelfs niet voor de verkiezing van de burgemeester van Kelmis en Congo Vrijstaat, voor zover we weten is een gebied waar Leopold II als alleenheerser over waakt. We horen steeds opnieuw dezelfde verhalen over de rubberoogsten en de wijze waarop de plaatselijke bevolking hiervoor tot dwangarbeid wordt verplicht. Jullie zeggen ons dat het Hof blijkbaar over geld beschikt voor grootscheepse projecten en dat doet natuurlijk het ergste vrezen.
Moresnet moet het ondertussen hoofdzakelijk hebben van de verwerking van zinkhoudende ertsen. Er zijn nog altijd veel mensen in het fabriek tewerkgesteld en grootmoeder Johanna wist ons te zeggen dat de school van de Société Vieille-Montagne dit jaar twee

onderwijzers en drie niet gediplomeerde onderwijzeressen in dienst heeft die samen aan 500 kinderen les geven. Voorzeker een mengsel van simultane en mutuele methode. Ondertussen is het helemaal niet zeker dat de reglementen die in de maak zijn in België in verband met werkongevallen in mijnen en fabrieken ook in Vieille-Montagne van kracht zullen worden.
Bij jullie buren over de Noordzee hebben de conservatieven en de Church of England blijkbaar hun slag thuisgehaald in de strijd om de scholen. De lokale schoolbesturen worden als ik juist ingelicht ben met de Balfour Act *afgeschaft en dat maakt de districtscommissarissen oppermachtig voor alles wat de tweede school betreft. Je zult zien dat er nog minder arbeiderskinderen in terug te vinden zullen zijn dan vandaag. Voor al wie een brede uitbreiding van de tweede school voorstaat en daarbij andere dan enkel Anglicaanse of Katholieke scholen wil zien is die nieuwe Education Act een soort slag in het gezicht, niet? Uiteraard betreft onze bezorgdheid niet enkel over de kinderen van de gegoede klassen, maar ook en vooral de kinderen van de arbeiders, zelfs met al onze twijfels over de achterliggende bedoelingen van de hervormers die de snelle weg naar het voortgezet onderwijs voorstaan. Snelle weg voor wie en waar naartoe, concreet gezien?*

Iets heel anders nu. Ik weet niet of jullie ooit hoorden spreken over Walthère Victor Spring die hier aan de universiteit van Liège werkt. Hij waarschuwde enkele jaren geleden voor de gevaren van de koolstofdioxide als gevolg van de verbranding van kolen in industriële gebieden rond Liège. Enkele maanden geleden kwam mijn vader hem tegen en hij was vrij enthousiast over de onderzoekingen van een Zweedse collega van hem, Svante

Arrhenius. Die zou nu een verband leggen tussen de menselijke activiteit en de natuurlijke schommelingen in de aardse albedo, wat de aarde globaal tot onhoudbare temperaturen zou kunnen opwarmen. Gek hoe wetenschappers enthousiast kunnen zijn over hun eensgezindheid bij het voorspellen van rampen… maar goed. Onlangs circuleerde er in de universiteit een bericht over een artikel in een locale Amerikaanse krant die als volgt luidt:

'Hint to coal consumers. A Swedish professor, Svend Arrhenius, has evolved a new theory of the extinction of the human race. He holds that the combustion of coal by civilised man is gradually warming the atmosphere so that in the cours of a few cycles of 10.000 years the earth will be baked in a temperature close to the boiling point. He bases his theory on the accumulation of carbonic acid in the atmosphere, which acts as a glass in concentrating and refracting the heat of the sun.'

Hebben jullie nog verder de kinderliteratuur gevolgd? Men sprak mij ondermeer over Frances Hodgson Burnett die in enkele van haar werken kinderen en kindermemories een hoofdrol geeft. En weten jullie of er vertalingen in het Frans bestaan van de boeken van Mark Twain The Adventures of Tom Sawyer en The Adventures of Huckleberry Finn?

Ik zoek natuurlijk ook altijd naar boeken die vrouwen als hoofdrolspelers hebben, vooral nadat ik Les Quatre Filles du docteur March van Luisa Ascott las en de ander werken waarin ze haar ideeën toont over de rol van de vrouwen in de maatschappij en over de afschaffing van de slavernij. Door mijn vader kwam ik in contact met Isabelle Gatti die ondertussen op pensioen is en de directie van haar school aan anderen heeft overgelaten. Ze is nu

actief in de Belgische Arbeiderspartij. Ze zegt van haarzelf dat ze al lang feministe is en sinds een tijdje ook socialist. De laatste maal dat we met elkaar contact hadden, raadde ze mij meer lectuur aan met vrouwen in de hoofdrol. Zelf is ze ontgoocheld en ook een beetje boos op haar mannelijke partijgenoten die uiteindelijk bij de voorstellen voor het algemeen enkelvoudig stemrecht de vrouwen niet insluiten, met als argument dat dit de klerikale partijen zouden bevoordelen gezien de invloed van de clerus op de vrouwen. Gek hoe de schrik om macht te verliezen in het voordeel speelt van wie de macht toch al heeft en bewaart.
Lieve mensen Lodewijk en ik willen heel graag jullie uitnodiging aanvaarden om begin volgend jaar naar Oostende af te zakken. We denken aan de carnavalperiode als dat voor jullie schikt.
Heel hartelijk, jullie Jeanne en Lodewijk.

Jeanne en Lodewijk komen op vrijdag 20 februari aan in Oostende. Ze zullen bij hun vrienden blijven tot enkele dagen na Carnaval met de bedoeling begin maart naar Tienen te reizen. Het is een verrassing voor Edward en Maria om Jeanne hoogzwanger te zien. Dat is trouwens de reden waarom Lodewijk en Jeanne na Oostende naar Tienen afreizen. Ze willen dat hun eerste kind daar geboren wordt, in de relatieve rust van de herenboerderij van Lodewijk's familie. Niemand kan vermoeden dat het de laatste maal zal zijn dat ze elkaar zullen zien, hoewel Jeanne wel heel haar leven zal blijven corresponderen met Edward Peeters.
Op zaterdag voor Carnaval gaat Jeanne met Edward mee om zijn klas te bezoeken, wat beslist ongewoon is. Ze zal er met de kinderen praten over het leven van de mijnwerkers in Wallonië

terwijl het de bedoeling is dat de klas van Edward haar vertelt over het leven van de vissers en aan de vismijn. Tijdens dat gesprek heeft de tienjarige Lucien Souris het over het werk van zijn vader als machinist bij John Bauwens. Jeanne vertelt dat er een heel verschil bestaat tussen het werk als machinist bij de mijnen of op de trein en op de stoomtreiler. Op een schip kan de machinist niet snel beroep doen op anderen en hij moet zich dus zich beter uit de slag kunnen trekken indien er iets misloopt met de machine. Daarop weet Lucien te zeggen dat dit nu net is wat zijn vader ook altijd zegt.

Na de klas zegt Edward dat het voor de collega's zo'n vijftig jaar geleden anders moest zijn dan vandaag in de lagere school. Vandaag gaan negen op de tien kinderen naar school zonder hiervoor te moeten betalen. Een goede vijftig jaar geleden was dat nog minder dan 1 op 2. In de praktijk wil dit dan wel zeggen, merkt Jeanne op, dat de school alles bij elkaar nu toch bijna voor iedereen openstaat. Maar vertekende beelden worden de wereld ingestuurd. Hoewel de troonrede van nu bijna dertig jaar geleden stelde dat '*La culture intellectuelle d'un peuple est plus que jamais, au temps présent, la source essentielle de sa prospérite*', heeft men er wel vergeten bij te zeggen dat een algemene grotere intellectuele cultuur geen materieel beterschap betekent voor iedereen Neen, de inkomsten van handarbeiders zowel in fabrieken als in ambachten doen velen denken dat meer kennis om beter betaald te worden, een soort '*soif de parvenir*' enkel mogelijk is door een '*poussée vers le fonctionnarisme*'. Toch is dat niet helemaal juist. Voor vele ambachtelijke en industriële activiteiten, en zelfs in de

landbouw, moeten de werkers tegenwoordig meer technische kennis hebben. Dat heeft dan weer tot gevolg, meent Jeanne dat niet meer langere algemene instructie wordt voorzien op de school maar net minder zich sneller toespitst op vaktechnische kennis. Dus wordt de in standen gelaagde bevolking sneller in de hand gewerkt door de school. Men heeft nooit Comenius' driemaal zes jaar serieus genomen. Wie macht heeft wil het niet, wie geld heeft wil het niet bekostigen. Zo simpel ligt dat. Edward lacht even en zegt dat ooit in een oud pedagogisch blad las: *'Landbouw en nijverheid ademen voortaan slechts door kennis en wetenschap, en de dorpsonderwijzer dient zulks niet te vergeten!'*. Het lijkt wel een bevestiging van Jeanne's woorden.

Edward spreekt over de platen van de hand van Van Lummel die hij in de klas heeft hangen. Hij vertelt erbij dat hij het met Ligthart eens is wanneer die opmerkt dat deze platen een goed overzicht geven over de natuur in al haar aspecten en ook helpen verbanden aan te geven zowel tussen wezens van de levende natuur als tussen voorwerpen van de levenloze natuur. Jeanne beaamt dat ze zeker een steun zijn telkens je met de kinderen niet de natuur in kunt voor rechtstreekse observatie. Ze vertelt dat de *Bedales School* in Steep op dit ogenblik enkele oude schuren aan het nabouwen is op haar terreinen. Een soort levensgrote platen over landbouwgeschiedenis, grapt ze. Het is zeker goed te weten is dat het voorbereidend onderwijs consequent volgens de richtlijnen van Fröbel werkt, terwijl de initiatiefnemers zeggen interesse te tonen voor de medische, pedagogische en filosofische ideeën van de Italiaanse Maria Montessori. Ze proberen dus een familiale omgeving te creëren

zodat kinderen van verschillende leeftijden in groepjes samenwerken. De nieuwerwetse optie voor simultaan onderwijs wordt verworpen. Volgens Jeanne terecht, omdat dit een louter economische en zeker geen pedagogische oplossing voor de verplichte school is.
Tijdens één van de avondmalen die bij Edward en Maria nu altijd strikt vegetarisch zijn, wordt er ook even gesproken over de wijze waarop onderwijzers zich vandaag organiseren. Natuurlijk blijven de pedagogische tijdschriften belangrijke instrumenten om ideeën uit te wisselen. Edward zegt dat hij zelf ook aan betere organisatievorm denkt om de band te versterken tussen gelijken die de *actieve klas* als model nemen. Er zijn natuurlijk de eerder nationale verenigingen, zoals de Liga's en het *Tot 't nut van 't Algemeen*, die binnen bepaalde landgrenzen onderwijzers verenigt. Maar die hebben vaak geen mathetische bekommernis. Het kan om mutuele bijstand gaan zoals dit bijvoorbeeld het geval is met de *Associação de Socorros Mútuos do Professorado Primário Português* die in 1897 in Coimbra werd opgericht.

Zoals overeengekomen reizen Lodewijk en Jeanne na Carnaval van Oostende naar Tienen. Ze mogen over kamers beschikken in de grote herenboerderij van Lodewijk's familie. Begin April wordt hun zoontje geboren die ze de naam Louis geven, blijkbaar een soort Lodewijk-traditie die niet enkel door koningen in stand wordt gehouden. Enkele weken ervoor werd in Dendermonde Charlotte Hofstadter geboren, net geen tien jaar jonger dan de Lucien Souris die ze later zal leren kennen.
Terwijl Lodewijk en Jeanne nog in Tienen verblijven, krijgen ze

een brief van een erg verontwaardigde Frederick die het heeft over de Belgische en Pruisische ordehandhavers die illegaal de neutraliteit van Moresnet hebben geschonden. Met wat over en weer geschrijf komen Jeanne en Lodewijk te weten dat zowel de regering van België als die van Pruisen niet opgezet waren met de steeds omvangrijker wordende kans- en gokspelen en het daaraan gekoppelde doorreizen van rijke gokkers van bedenkelijk allooi. Die figuren maken van de neutraliteit van Moresnet gebruik om in het allengs tot clandestien casino uitgebouwde Hotel Bergershoff op de roulette te komen spelen en er te blijven overnachten. Moresnet mag geen tweede Monaco worden, en dus zoekt wie Moresnet onafhankelijk wil houden naar andere financierende mogelijkheden terwijl vooral Pruisen steeds meer aanstuurt op de beëindiging van het niet-landje als gevolg van onjuiste grensmetingen en privébelangen in zinkspaatwinning nu bijna honderd jaar geleden.

Johanna Lemaître trekt zich vandaag niet veel meer aan van de politieke strubbelingen. Op haar 86ste woont nog altijd op haar hoeve. Ze schrijft naar haar zoon en naar haar kleindochter dat ze een soort overzicht aan het maken is van wie ze pedagogen noemt en waar hun generaties mee in contact zijn of zijn geweest of waar ze van gehoord hebben. Daaruit vat ze een korte beschrijving samen van alle figuren waarvan ze denkt dat die een soort proto-vereniging zouden kunnen opzetten onder al wie ignorantie wil verminderen door de school aantrekkelijker te maken. Ze denkt dat het gaandeweg gemakkelijker wordt om het verschil te zien tussen wie enkel naar efficiëntere werkmodellen en methodes zoeken voor het simultaan

onderwijs en wie zich over modellen buigt die tolerantie, coöperatie en algemeen inzicht als draagvlak hebben, waarbij efficiëntere werkmethodes enkel dienen om de kinderen de kunst van het leren beter bij te brengen.
In het kleine overzicht dat ze aan Jeanne geeft heeft ze de door haar weerhouden figuren gerangschikt volgens hun leeftijd. Allen zijn actief in dit jaar 1903 met uitzondering van de eerste in de lijst.

João de Deus (op 65 jarige leeftijd overleden in 1896)
In Portugal is de klank-leesmethode van João de Deus gaandeweg populair geworden bij de liberalen die het analfabetisme willen bestrijden. Zijn methode is gedurende bijna twintig jaar verplicht geweest en is sinds dit jaar weer facultatief geworden.
Hoewel de methode goede resultaten oplevert, geven meer conservatieve en minder gevormde onderwijzers er kritiek op. Zij houden zich liever aan zuivere synthetische methodes uit arrogantie of ignorantie of beide. En toch kan je de methode zelfs niet vergelijken met de normaalwoorden-methodes in onze contreien. Er is niet echt een voorgaande analyse gekoppeld aan de synthese die de klank- en woordenlijsten mogelijk maken.

Cecil Reddie, 45 jaar.
Cecil Reddie is afkomstig uit Schotland. Hij werkte als opvoeder in Fettes College in Edinburgh vooraleer hij scheikunde en geneeskunde studeerde, om opvoeder te

worden. In 1885 was hij leraar voor wetenschappen in Fettes. Vanwege zijn ideeën op het gebied van seksuele voorlichting, ruilde hij in 1887 het Fettes College voor het Clifton College in Bristol. De invloed van Edward Carpenter maakt dat hij in 1889 Abbotsholme School oprichtte die jij bezocht. Zoals je zelf al te weten kwam, is hij vrij conflictrijk en dat heeft als gevolg dat veel van de leerkrachten die met hem werken al snel weer vertrekken. Ook onder de oprichters duiken de conflicten al snel op en Reddie blijft over als enige leider van de school.
Omwille van Reddie's sterke persoonlijkheid blijven de conflicten steeds terugkomen. In Abbotsholme volgen binnenlandse en buitenlandse professoren elkaar op. Ze ontdekken er Reddie's praktijk en velen stichten vervolgens hun eigen school, zoals ook John Badley deed in Steep.

Jan Ligthart, 44 jaar.
Jan is een inspiratiebron voor je vriend Edward Peeters. In Schilderswijk in Den Haag voerde hij de gewoonte in elk leerplan samen met zijn leerkrachten te bespreken. In de Bond van Nederlandse Onderwijzers verdedigt hij de zelfstandigheid van het onderwijzend personeel. Hij heeft ook volwassenen onderwezen. De schoolinitiatieven zoals de Haagsche Schoolvereniging en de Humanitaire School in Laren waar hij zijn medewerking aan verleent hebben volgens hem dezelfde denklijnen die Edward als volgt samenvat:
- *De opvoeder moet zichzelf opvoeden. Opvoeding van kinderen begint met volwassenen die van hun eigen fouten leren;*

- *Omkader het kind met lichamelijke activiteit, zelfstandig onderzoek en vragenstelling en laat het op eigen wijze haar taak vervullen;*
- *Doe alles binnen door de gemeenschap opgestelde regels waar iedereen zich moet aan houden;*
- *Ieder kind heeft een eigen geaardheid en behoeften. Er zijn algemene regels maar hierbinnen moet iedereen zichzelf kunnen zijn;*

John Dewey (44 jaar)
Sinds 1894 werkt Dewey aan zijn model van rationeel empirisme geassocieerd aan de pragmatische filosofie, in de Universiteit van Chigago. Hij publiceerde Thought and its Subject-Matter. *Dewey begeleidt de University of Chicago Laboratory Schools die hij zelf oprichtte. Hier kan hij zijn pedagogische overtuigingen verder uitwerken. Ondertussen verzamelde hij genoeg gegevens in die Laboratory Schools om vier jaar geleden* The School and Society *te publiceren.*
Sinds enkele jaren woont hij aan de Oostkust en is hij verkozen voorzitter van de American Psychological Association.

Francisco Ferrer (44 jaar)
De republikeinse ideeën van Ferrer maakt dat hij een tijd als banneling leeft in Frankrijk. Hij aanvaardt om begeleider te zijn van de streng-katholieke Ernestine Meunier en heeft samen met haar lange gesprekken niet alleen over het geloof en de wijze waarop de conservatieve katholieke clerus in Spanje het geloof misbruikt om mensen te manipuleren, maar

ook over hoe kinderen zouden moeten worden opgevoed. Hij is ondertussen ook overtuigd voorstander van co-educatie van jongens en meisjes, wat in Spanje bijna een taboe onderwerp is. Twee jaar geleden keerde hij naar Spanje terug en stichtte er een rationalistisch onderwijzende school die al snel bekend werd als de Moderne School, nadat hij hiervoor van Ernestine Meunier de middelen kreeg.

Hij huurt en richt hiervoor een voormalig klooster in Barcelona in. Zijn plan krijgt snel vorm. Maar hij heeft het niet gemakkelijk in dit land dat sterk onder invloed staat van een behoudsgezinde katholieke kerk, die het monopolie heeft op onderwijs. In een paar weken tijd vermenigvuldigt Francisco Ferrer de contacten in intellectuele kringen en binnen de arbeidersbeweging. Zodoende dwarsboomt hij de burgerlijke en religieuze autoriteiten, overwint hij alle administratieve obstakels, stelt hij een team van toegewijde medewerkers samen en start hij zijn school.

De Escuela Moderna opende haar deuren op 8 oktober 1901. Er waren toen 12 meisjes en 18 jongens. In december waren het er al 70, in januari 86. De Moderne School wordt vandaag gesteund door 120 kringen en verenigingen en overal in het land ontstaan rationalistische onderwijscentra wat vijandig wordt bekeken door geestelijkheid en conservatieve kringen.

Francisco Ferrer vat zijn project als volgt samen: ‘Ik sticht nieuwe scholen waarin onmiddellijk principes worden toegepast die beantwoorden aan het ideaal van een gemeenschap in dewelke conventies, vooroordelen, wreedheden, bedrog en leugens waarop de moderne

samenleving is gebaseerd worden afgewezen.' *Over zijn pedagogische benadering zegt hij:* 'we vermijden dogma's of gewoontes, omdat net die de mentale vitaliteit gevangen houden. We propageren enkel oplossingen door feiten aangetoond, theorieën door de rede bekrachtigd en waarheden door bepaalde bewijzen bevestigd. Het doel van ons onderwijs is de hersenen van het individu tot instrument van zijn wil te maken. We willen dat de waarheden van de wetenschap schitteren met hun eigen schittering en elke intelligentie verlichten, zodat ze, wanneer ze in de praktijk worden gebracht, de mensheid geluk kunnen schenken, zonder door verfoeilijk voorrecht eender wie uit te sluiten'.

Maria Montessori (33 jaar)
Dokter Maria Montessori drong de laatste jaren voor de eeuwwisseling steeds meer aan tot de oprichting van speciale klassen en instellingen voor kinderen met leermoeilijkheden, evenals op de lerarenopleiding voor hun instructeurs. Ze sprak erover op de Eerste Pedagogische Conferentie van Turijn. Ze gaf lezingen aan de Romeinse school voor lerarenopleiding in naam van de pas opgerichte Nationale Liga voor de Bescherming van Achterlijke Kinderen *over speciale onderwijsmethoden voor kinderen met een verstandelijke handicap. Ze trad toe tot het bestuur van die Nationale Liga.*
In 1900 opende de Legga Nazionale de Scuola Magistrale Ortofrenica, een medisch-pedagogisch instituut met als doel leraren op te leiden in het werken met kinderen die moeilijk

leren. Montessori werd aangesteld als mededirecteur. De volgende jaren ontwikkelde Maria Montessori methodes en materialen.

De school was meteen een succes. De kinderen in het modelklaslokaal zijn afkomstig van de asiel- en gewone scholen, en werden tot nu vanwege hun tekortkomingen als 'niet-opvoedbaar' beschouwd.

Vandaag studeert Maria Montessori ondermeer filosofie, antropologie en onderwijskunde. Sinds kort, en vooral na het lezen van Eduard Séguin en ook van Jean Itard over het natuurkind van Aveyron, zegt ze te overwegen haar methoden, om kinderen met leerproblemen op te leiden, aan te passen aan het reguliere onderwijs. De twee artikels die ze dit jaar publiceert zijn het lezen waard.

Paul Geheeb (33 jaar)

Ik begon me voor Paul te interesseren nadat ik een artikel las van de jonge student Paul Freimut waarvan ik later ontdekte dat die naam het pseudoniem was van de vrijmoedige Paul Geheeb. In zijn artikel heeft hij het ondermeer over de stupiditeit van de duels en het overdreven alcoholgebruik bij wat hij de inhoudsloze camaraderie van de broederschappen beschouwde en ook de schandalige houding van de jonge universiteitsstudenten ten aanzien van de vrouwen. Kijk bijvoorbeeld naar de passage waarin hij zegt: 'de Duitse zonen van de Muzen beschouwen de vrouw als het meest ellendige en ongelukkige wezen. Ze beschrijven het vrouwelijke geslacht als puur passief, en blijven vast

voorhouden dat de vrouw geen hogere roeping heeft dan de vleselijke verlangens van de man te bevredigen en als een machine voor menselijke voortplanting te dienen'. *Nadat hij de kritiek moest ondergaan van zijn examinatoren over zijn liberale stelling in verband met de genezing van de blinde door Christus, verliet hij de theologische studies en vier jaar geleden deed hij zijn examen als leraar. Hij was toen al vijf jaar leraar en opvoeder in de instelling van Johannes Trüper waar hij antisociale jongeren begeleidt. Hij heeft ook met een jonge epileptische man gewerkt waardoor hij kennis maakt met de dokters van het psychiatrische hospitaal van de universiteit van Jena.*

Blijkbaar is het ook in Jena dat Paul Geheeb door zijn vriend Hermann Lietz die bij Wilhelm Rein in de leer ging, en er over de New School of Abbotsholme hoort. Hij bezocht het Plattelands internaat dat Lietz oprichtte in Ilsenburg. Geheeb zou uitgenodigd geweest zijn om er te werken, maar hij verkoos leraar te worden in het door Carl Gmelin opgerichte sanatorium. Vandaag is hij leraar in Lietz' tweede school, twee jaar geleden gestart in Haubinda bij Thüringen.

Ovide Decroly (32 jaar)

Dichter bij ons hebben we natuurlijk Ovide Decroly over wie we het al hadden tijdens onze familiegesprekken. Hij zegt dat de school moet gezien worden als een microwereld waarin kinderen leren in maatschappij leven. Als voorbereiding op een democratische houding moet dus op school alles gebeuren zoals in het normale leven.

Conflicten moeten onder de loep genomen worden en daar is luisterbereidheid voor nodig, zonder dat iemand verstoten wordt. Ovide Decroly zegt tegenwoordig vanuit vier startpunten te vertrekken:

- *Het kind leert globaal. Een complete benadering van een object door het kind moet worden toegestaan. Daarna kan worden overgegaan tot particularisme en analyse.*
- *De belangstelling van het kind is de leidraad voor het verschafte onderwijs.*
- *Kinderen moeten de mogelijkheid krijgen dat de natuurlijke omgeving hen tot ontdekkingen brengt.*
- *De klas is een werkplaats, een laboratorium, waarin het kind leeft en handelt. Maar deze klas doorbreekt de muren van de school. Ze bestaat overal, in de keuken, het atelier, de winkels, de straat… Zo kan je van het concrete naar het abstracte werken.*

Dit doet sterk denken aan wat we gelezen hebben over het Schoolhuis aan de Keizerskaai maar dit is ook wat ik zelf probeerde te doen in onze Schuurschool.

Eduard Claparède (30 jaar)
Eduard is interessant voor ons omwille van zijn studies over de ontwikkeling van de mensen. Hij behaalde zijn medische graad zes jaar geleden en wendde zich tot wat nu wel vaker de psychologie wordt genoemd. Sinds twee jaar is hij betrokken bij het tijdschrift Archives de Psychologie *dat hij samen met Théodore Flournoy opstartte.*

Edward Peeters (30 jaar)
*Ik ben je dankbaar dat je me deed kennismaken met het werk van Edward. Ik besef dat hij een belangrijke rol kan komen te spelen in een heuse Vlaamse pedagogische beweging die de inzichten van de actieve school uit Duitsland, Engeland en Nederland kan verspreiden. Ik herinner me hoe je me vertelde dat Peeters opmerkte: '*Reeds van einde 1897 had het mij erg bevreemd, en korzelig gemaakt, dat er buiten de geijkte leergangen der normaalschool geen eigen Vlaamsche opvoedkunde bestond, en ik had het geleidelijk in het hoofd gekregen te beproeven wat P. A. De Vos en Pol Anri niet hadden kunnen verwezenlijken.*'*
De Causerie Bibliographique in de Echo d'Ostende en de Causerie Pédagogique die hij in zijn persoonlijke bibliotheek bewaart en jou toonde lijken me erg nuttig voor de pedagogische vernieuwing in de openbare school. Het is zeker een goede zaak voor je om met Edward te blijven contact houden. Ik hoor dat hij zowel Max Nordau als Leo Tolstoy beschouwt als leermeesters. Probeer wat meer te weten te komen over de Rein Leven Beweging *en de* Lebensreformers.

Jeanne Teacher (28 jaar)
Ik heb je hier in mijn lijstje opgenomen lieve kind, want ik ben er vast van overtuigd dat je zelf ook een bijdrage zult leveren voor wat Edward de Actieve Klas en wat Francisco Ferrer de Moderne School noemt.

František Bakule (27 jaar)

Ik kwam Bakule op het spoor toen ik over het werk van Tolstoy las. Hij was naar eigen zeggen erg onder de indruk van diens voorstellen, toen hij zijn werk las tijdens zijn onderwijzersopleiding in Pftibram.
Probeer misschien wat meer over hem te weten te komen.

Pierre Bovet (25 jaar)
Ik hoorde via correspondenten in Genève spreken over deze jonge man die net doctor in de letteren is geworden. Wat vooral onder mijn aandacht kwam is de Club van de jonge vrienden van de Natuur (Amici Naturae) die hij samen met Albert Loosli stichtte tien jaar geleden.

Henryk Goldszmit (of Janusz Korczak) (25 jaar)
Henryk moest heel vroeg aan de slag nadat in 1890 zijn vader geïnterneerd werd in het Tworki-gekkenhuis in Pruszków. Dat kostte de financiële reserves van de familie en op 12-jarige leeftijd moest Henryk zijn gezin onderhouden. Hij werd preceptor en ontdekte zo de pedagogie.
Zijn grootmoeder en enige vertrouweling stierf toen hij 14 was en in 1896 pleegde zijn vader zelfmoord, waardoor de familie nu volledig berooid achterbleef en gedwongen werd het ruime appartement waar ze woonde te verlaten. Na de dood van zijn vader, moest hij nog harder werken en privélessen geven om zijn moeder en zus te onderhouden.
Henryk schreef een roman getiteld Suicide *en een humoristisch artikel* "De Gordiaanse knoop" *(Wezel Gordyjski) dat werd gepubliceerd in een satirisch weekblad*

(Kolce: Thorns) op de Russische middelbare school onder het pseudoniem Hen. Hij wilde toen journalist worden.
In 1898 begon hij medicijnen te studeren aan de Universiteit van Warschau. Datzelfde jaar stuurde hij het drama in vier bedrijven Ktoredy? *[Waar?] naar Kurier Warszawski onder het pseudoniem Janusz Korczak, de aristocratische Poolse naam van een personage in de roman van Józef Ignacy Kraszewski. Het drama krijgt een eervolle vermelding. Ondertussen wordt Henryk lid van de Vereniging van Vrije Bibliotheken, opgezet voor kinderen en jonge arbeiders.*
In 1899 was hij in Zwitserland en bestudeerde hij het werk van Johann Heinrich Pestalozzi.
Drie jaar geleden bezocht Henryk met zijn vriend Ludwik Licinski de arme wijken van Warschau en de materiële en morele omstandigheden van het leven van kinderen. In Nedza Warszawy *(Warchau en haar ellende), stelt Henryk zijn observaties en bedenkingen voor.*
Nu twee jaar geleden beschreef hij de ellende van de armste, verlaten, verwaarloosde of zogenaamd verdorven kinderen, en droeg hij zijn boek Straatkinderen *aan hen op.*
Ik raadt je aan contact met hem op te nemen.

Adolphe Ferrière (24 jaar)
Je kent hem beter dan ik. Als academicus zal hij waarschijnlijk een grotere rol gaan spelen ten voordele van de actieve school indien hij zich blijft interesseren voor initiatieven zoals Abbotsholme, Bedales en l'École des Roches. Ik hoop dat zijn doofheid hem niet zal beletten zijn

onderzoekswerk verder te zetten.

António de Sena Faria Vasconcelos (23 jaar)
Ik hoorde over deze jonge Portugees van onze vrienden aan de Nieuwe Universiteit van Brussel. Hij heeft er net een proefschrift voorgesteld met de titel La psychologie des foules infantiles *aan het Laboratoire de Sociologie.*
Toen ik wat meer navroeg over hem hoorde ik dat hij vorig jaar het boek O Pessimismo (Semiologie and therapie) *publiceerde. Daarin bestrijdt hij wat hij de individualistische ethiek noemt en pleit hij voor een andere ethische invalshoek die de verbindingen nagaat tussen privébelang en sociaal belang en van het individu met de samenleving. Hierbij wil hij het verbeteren van het eerste fenomeen ondergeschikt maakt aan het verbeteren van het tweede. In het jaar van uitgave gaf hij een conferentie in de Ateneu Comercial de Lisboa over* 'De ethisch-sociale leer van de menigte'. *Hierna schreef hij:* 'Helaas bestaat er niets in ons land. De melaatsheid van het analfabetisme tast de mensen aan.'
Misschien kan je met de hulp van je vader met de jongeman in contact komen.

Jeanne neemt met veel genoegen de nota's van haar grootmoeder door. Ze maakt plannen om met al die mensen contact op te nemen en wie weet, ze misschien persoonlijk te ontmoeten.
Over enkele andere tijdgenoten die het lijstje van Johanna zouden kunnen aanvullen is het nog te vroeg om te weten dat

ze bestaan, laat staan ze te kennen.

In Schotland is Alexander Sutherland Neill net 20. Zijn vader komt uit een familie van mijnwerkers en is onderwijzer net als zijn moeder. Men had het niet breed en er zijn moeilijkheden om de universitaire studies van oudste zoon Willy te betalen. Toen Alexander 14 jaar oud was, zocht zijn vader, gezien zijn gebrek aan interesse in studies, een baan voor hem en nam hem vervolgens aan als assistent, maar Alexander zakte aan het einde van zijn leertijd voor het toelatingsexamen voor de normaalschool. Toch blijft hij lesgeven in verschillende instellingen.

Beatrice Nina Frederica de Normman is nu 18. Ze werd in Marseille geboren en is het oudste kind van Albert de Normann en Irene Matilda Wood. Omwille van het werk van haar vader dat met scheepvaart te maken heeft, brengt ze haar jonge jaren door in Marseille en Genua, vandaar haar vloeiend Italiaans en Frans. Ze werd sterk beïnvloed door de theosofie. Ze zal binnenkort naar Engeland vertrekken om er haar opleiding tot lerares huishoudkunde af te ronden waarna ze het vak zal onderwijzen aan een universiteit in Sheffield.

In het kleine zuidfranse dorpje Gars loopt de achtjarige Célestin Freinet school. Hij is het voorlaatste kind van zes. Zijn vader Joseph Delphin Freinet is boer en zijn moeder Marie Victoire Torcat zorgt voor de dorpskruidenierswinkel. Célestin wisselt zijn schoolbezoek af met het hoeden van dieren.

In Neuchâtel is Jean Piaget ingeschreven in de lagere school.

In Nederland wordt de globaal woordmethode met leesplankje nu uitgegeven door J.B. Wolters. Het lesmateriaal is

nogmaals grondig herzien door Jan Ligthart en Riek Scheepstra, zelf ook onderwijzer. Samen met Matheus Hoogeveen herschrijven ze de bijbehorende leesboekjes. Dit leesplankje met de woorden *aap, noot, mies, wim, zus, jet, teun, vuur, gijs, lam, kees, bok, weide, does, hok, duif, schapen,* zal uiteindelijk bijna een eeuw lang in gebruik zijn in Nederlandstalige taalgebieden.

Uit Congo blijven verhalen komen over de despotische behandeling van de plaatselijke bevolking ter verrijking van het Hof van Leopold II.

In Moresnet probeert men, indien onafhankelijkheid niet mogelijk blijkt, dan toch de neutraliteit te bewaren ondanks de stille oppositie van de burgemeester van Duitse afkomst. Er wordt gesproken over de organisatie van het eeuwfeest van Vrij Moresnet.

In België zit de Waalse industrie in de lift, dank zij de spoorwegen. Men maakt locomotieven die zowat overal in de wereld worden geleverd. In het binnenland zoekt de Staat alle spoorwegconcessies in handen te krijgen. Dat is op dit ogenblik is al zo voor 4000 km Belgische Spoorwegen, de belangrijkste werkgever in België met om en bij de 80.000 werknemers.

De Europese hoven en staten zorgen voor veel onrust in de wereld als gevolg van de voortdurende schermutselingen over kolonies, conferenties zoals die van Berlijn en Brussel ten spijt. Ook al in Europa blijven socialisten en pacifisten zich inzetten voor een internationale groepering van het werkvolk, waarbij de Esperanto-sprekers zich gretig aansluiten.

En zo gaat het jaar 1903 over in het jaar 1904.

Einde van boek 06

een vreemde brief

Lieve Pascal

We maken gebruik van kleine haperingen in het ruimte tijd continuum om je een saga te laten geworden van opvoeders, pedagogen en antropogogen. De saga werd voor de eerste maal gepubliceerde in 122.15 (holocene kalender), wat overeenkomt met het jaar 2215 volgens de kalender die jullie in de XXI eeuw gebruiken.

De dynastie loopt over 20 generaties, van 1630 tot 2222 in jullie jaartelling.

Toen we jouw eeuw bestudeerden bij de voorbereiding van het werk, vonden we jouw naam en je interesse in het dialogiserend leren. Dat is de reden waarom we je vriendelijk vragen de documenten, die we opsturen telkens we er de kans toe krijgen, verder te verspreiden.

Je mag gerust zijn. De hapering in het continuum zal geen enkele invloed hebben op het verleden en de toekomst van levende mensen. Er kunnen enkel documenten doorheen gestuurd worden.

In naam van de ploeg schrijvers,

Maria Liber

Sayen’s interesseert zich voor het dialogiserend leren en het begeleiden van het leerproces van jonge kinderen. Ze heeft het Demeester-nalatenschap onderzocht voor de hectojaren 118 en 119, vooral in verband met de scholing van kinderen van kapitaalkrachtige verlichte ouders.

Zainabu onderzoekt de wijze waarop de aanwezigheid van xenofobische en fascistische denkwijzen, in associatie met vormen van menselijke en niet menselijke communicatie, in een hiërarchische maatschappij bindmiddel zijn binnen lokale gemeenschappen die elkaar vijandelijk onderling benaderen.

De veralgemening van school- of leerplicht is in Europa in volle opgang in de tweede helft van het 118de hectojaar. Het simultaan onderwijs komt overal op als economisch compromis tussen het dialogiserend en het mutueel onderwijs.

Het ziet er nogmaals naar uit dat verlichte burgers opteren voor private scholen voor hun eigen kinderen terwijl de meeste arbeiderskinderen enkel in de openbare vaak dogmatische school terecht komen.

In Kelmis en Liège volgen Johanna Lemaître, Frederick Teacher en Jeanne Teacher, familie en vrienden op de voet de ontwikkeling tegen een achtergrond van nieuwe kolonisaties en mensonwaardige werkomstandigheden.